

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BÁNFALVI SAMU verse 1089
LACKFI JÁNOS verse 1100
BALOGH ROBERT verse 1104
SZÉKELY SZABOLCS verse 1106
TURI TÍMEA verse 1108
BABARCZY ESZTER: Visszatérés *(részlet egy kisregényből)* 1109
BIKÁCSY GERGELY: Szárnyas Ófelsége *(regényrészlet)* 1121
SÁNDOR IVÁN: Végig a Stefánián *(regényrészlet)* 1140
VIDA KAMILLA verse 1147
GEREVICH ANDRÁS versei 1149
DIMÉNY H. ÁRPÁD versei 1151
SZŰCS ANNA EMÍLIA verse 1153

*

- SOPRONI ANDRÁS: Byron és Lermontov *(műhelyesszé)* 1154
TÓTH ORSOLYA: Elfújta a szél? *(Egy sikerkönyv nyomai Szabó Magda prózájában)*
1159
TAKÁTS JÓZSEF: Egyperces esszék *(Róma, 2017)* 1172
PARTI NAGY LAJOS: Olvasni a tengert *(Ágoston Zoltán beszélgetése)* 1185

*

- PÁLYI ANDRÁS: Nem érti *(Babarczy Eszter: Apám meghal)* 1195
PINCZÉSI BOTOND: A túlélő hang *(Rakovszky Zsuzsa: Délutáni éjszaka)* 1198
FEKETE RICHÁRD: Színes üvegtörmelékek *(Keresztesi József: Szabadság mozi)* 1202
KLAJKÓ DÁNIEL: „Nem kapcsolódik ő sehova” *(Papp Ágnes Klára:
„Egy hangra várt”. Mándy Iván magyar és világirodalmi kontextusban)* 1206

2025

NOVEMBER

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAJ ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számmlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ NOBEL-DÍJAS. A Svéd Királyi Akadémia október 6-án jelentette be, hogy az irodalmi Nobel-díjat idén *Krasznahorkai Lászlónak* ítélték oda.

*

MEGHALT TAMÁS FERENC. A magyartanár, esszéista, költő szeptember 2-án, életének hetvenedik évében hunyt el.

*

ELHUNYT DOBAI PÉTER. A költőt október 3-án, nyolcvanegy évesen érte a halál.

*

MEGHALT ÁGH ISTVÁN. A költő október 19-én, nyolcvanhét éves korában hunyt el.

*

PÉCSLIT AFTER. Az irodalmi fesztivál rendező utólagos beszélgetésén *Janne Tellerrel* találkozhatott a közönség, akit *Béres Judit* kérdezett október 6-án a Tudásközpontban.

*

VÁR UCCA MŰHELY PÉCSETT. A 25 éves fennállását ünneplő veszprémi folyóirat adott estet október 9-én a Művészetek és Irodalom Házában *Fenyvesi Ottó, Kilián László, Mosonyi Kata, Somogyi Csaba* és *Virág Zoltán* részvételével.

*

MÉCS ANNA volt a Bertók-pódium vendége ok-

tóber 16-án a pécsi Reggeli kávézóban, a szerzővel *Mohácsi Balázs* beszélgetett.

*

I. PÉCSI KORTÁRS AUKCIÓ. A legismertebb pécsi kötődésű művészek és Pécshez lazábban kapcsolódó alkotók – többek között Lantos Ferenc, Keserü Ilona és Pinczehelyi Sándor – munkái kaptak helyet az Ancora Contemporary Gallery és a Zsdrál Art Galéria által szervezett, *Winkler Nóra* közreműködésével zajlott aukción október 4-én a Művészetek és Irodalom Házában.

*

AIDA. Verdi operáját adta elő a Pannon Filharmonikusok október 18-án és 19-én a pécsi Kodály Központban. A Nemzeti Énekkar mellett énekes szólistaként *Burak Bilgili, Boross Csilla, Busa Gabriella, Ruzana Grigorian, Kovács István, Molnár Levente, Matthew Plenk* és *Varga Donát* működött közre, a dirigens *Kesselyák Gergely*, a rendező *Aczél András* volt. A 19-ei előadásról *Sz. Koncz István* írt beszámolót a *Jelenkor Online*-on.

*

IRODALMI DÍJAK. Az elsőként odaítélt Esterházy Irodalmi Díjat *Darvasi László* vehette át a *Neandervölgyiek* című regényéért. – Az idei Mastercard – Alkotótárs irodalmi ösztöndíjat *Biró Zsombor Aurél* és *Harag Anita* nyerte el.

Szerzőink

Bánfalvi Samu (2002) – költő, az ELTE BTK hallgatója, a Késelés Villával beszélgetéssorozat társszerkesztője, Budapesten él.

Lackfi János (1971) – költő, író, műfordító, Zsámbékon él.

Balogh Robert (1972) – író, költő, drámaíró, Pécsen él.

Székely Szabolcs (1983) – költő, Budapesten él.

Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Babarczy Eszter (1966) – kritikus, műfordító, eszmetörténész, Budapesten él.

Bikácsy Gergely (1941) – író, filmkritikus, Budapesten és Rómában él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Vida Kamilla (1997) – költő, videós újságíró, Budapesten és Bolyban él.

Gerevich András (1976) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Dimbény H. Árpád (1977) – költő, szerkesztő, Csernátonton él.

Szűcs Anna Emília (1999) – költő, szerkesztő, fordító, Budapesten él.

Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.

Lermontov, Mihail Jurjevics (1814–1841) – orosz költő.

George Gordon, Lord Byron (1788–1824) – angol költő.

Tóth Orsolya (1972) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Takáts József (1962) – eszmetörténész, kritikus, Pécsen él.

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.

Pinczési Botond (1998) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.

Klajkó Dániel (1997) – doktorandusz, kritikus, Szegeden él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata, valamint a Magyar Kultúráért Alapítvány, illetve a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

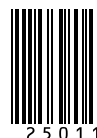
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

Elbeszélő költemény egy középkori harangról

„Az erős hang kétféle hatást okoz és hagy maga után. Megmozgatja a rekeszizmot, és amikor megszűnik, zúgásának nyomai és jelei maradnak fülünkben. Ilyet figyelhetünk meg, ha egy nagy harang mellett állunk. Miután a harang már teljesen nyugalomba került, a belsők még mindig remeg, és a fülünk hallja a kongást.”

Theophilus Presbyter: Különböző művészekről

„Még soha semmit nem láttam ily tökéletesen megsemmisülni.”

Mary Shelley: Frankenstein

I.

Amelyben megrajzolják körvonalát

*A harang formájáról L. mesternek
először egy szőlődomb jut eszébe,
azután száradni hagyott, megfordított kupa,
azután folyók deltatorkolata.
Alulnézetből megköviült sárkánygyík aranyszeme.
Felülnézetből ugyanez lehunyva. Felülnézetből
csak ritkán, csak kevesek látnak harangot.
L. mesternek a mozdulatlan
harangról a várakozás jut eszébe,
nyomasztó készenlét, felfüggesztett ígéret.
Az első kongásról fiatal kézen a bőrkeményedés.
Az utolsó kongásról az elrugaskodás előtti fájdalomgóc
a gyomorban. Fülre tapasztott tenyér az asztal alatt, lélekharang,
gyászmenet lassú surrogása, megsüppedt sírkövön
hangyák mozgó tintacsíkja. Hangyák spirálmenete
a köpenyen a koronáig. A korona forrasztási vonalánál a bronz,
mint talp körül a feltorlódott, felgyűrődött iszap.
Benne van a hang, mint üres foglalatban a kő hiánya.
Van valahol a hang, mint foglalatból kihullott kő a zsebben.*

L. mester egy óriás puha lépteire gondol,
az óriás fején bronzkalapra. Messziről
hallani, hogy kong az óriás kalapja. Megfordított
harangban krampuszok gőzölgő húslevese.
Sírkőre erősített csengő fecsegése. Egy kiáltásra
tátott szájából a hosszú, dermedt nyálcsepp.
Fogatlan szájban a nyelvcsap súlyos függése.
Kék harangvirág. Antikva betűkre gondol L. mester,
díszöb aranyozott motívumaira. Szélre, villámra, viharra.
Visszaverik a kongást a város falai
a sűrű ködben, mintha labdáznának, nekipattan a felhőknek,
eláll az eső. Szinte csönd, lassan térnek vissza
a hajnali neszek a fülbe, egy ablak betörik.
Arra gondol L. mester, hogy a harang: lepkebáb –
elhagyja a hívás a fémet, ami rezzenéstelen
lóg, mint egy akasztott holttest. Mint a férfi
a főtéren, akit felkötöttek, mert részegen megkéselte a féltestvérét,
ahogy bomlik, szagosodik, ugyanazt mondja
egyre hangosabban, egyre artikuláltabban,
míg már nem lehet semmit se csinálni a téren a kiabálásától,
és leemelik. L. mester a kézfejére gondol,
ránéz a kézfejére, hüvelykujján
a szakadt körömre – érzi a bronz hidegét.

Egy ágyúgolyó röpül át a levegőn.
Töredékmásodpercnyi szabadsága láthatatlan.
Nem tudja meg soha: nem egyedül
övé a mozgás, a nézés hatalma. Ki az
éjfekete szülőcsatornán, mélyen
behatolni a várfalba, és ennyi. Ami
másoknak robaj, neki süvítő csönd.

II.

Amelyben nevet kap és életre kel

L. mester nézi a harangot,
és nem lát semmit. Bármerre néz,
szerkesztett egyenesek vezetik
a semmihez,
a haranghoz.

A püspök bal szemfoga hiányzik.
Mikor a szenteltvizet a fémtestre szórja, mintha
üvegszilánkok hullanának a kezéből.

Ez még csak fém, és a víz az, ami lemossa a ridegséget,
és a szó az, ami hatalmat ad a víznek.
Úgy áll a harang a templomhajó közepén, mint egy vádlott,
és olyan profán méltósággal túri a mosdatást, mint egy halott.
L. mester a püspök lassú kézmozdulatait figyel
enyhén oldalra döntött fejjel: csapzott, fekete macska,
sárga szemében merev gyertyaláng: üres figyelem.
A kar Mária-zsoltárt énekel,
a püspök olajos keresztet simít a köpenyre,
ET VERBUM CARO FACTUM EST ET HABITAVIT IN NOBIS ET
VIDIMUS GLORIAM EIUS,
szól a harang bőre.

A püspök azt válaszolja: Szent Theodul, mintha azt mondaná,
kelj fel és járj. Megremeg a szája széle.
L. mester kilép a tekintete mögül, észrevétlenül átbújik a padok alatt,
szentek megnyúlt kutacsa alatt, sáros szegélyű vászonnadrágok
között, párnás talpával könnyedén kisurran a plébániatemplom
ajtaján és rohan tovább. Aki egyszer képes az átváltozásra,
mindig képes az átváltozásra. Szomjas, pocsolyavizet kortyol.
Egy kapualjba heveredik, megül a pára fekete szőrén.

Sosem jó érzés, ahogy kicsúszik a kezéből az irányítás.
Nem jó, hogy a kezéből csúszik ki az irányítás.
Ugyan a püspök is a kezével írta a keresztet a bronzra,
de más az agyag, a viasz kényszerű érintése,

más az olvadt érc fortyogása, a folyamatosan
önmagába zuhanó, önmagával küzdő elem –
először vékony, vörös réteg keletkezik a felszínén,
majd kelések, hólyagok fakadnak ki,
fémcseppeket köp, tüzes gennyet.

1765 őszen bibliai léptékű eső zúdult Nagyszében városára.
A csatornák beteltek, felbőfögték beltartalmuk, hömpölygött
az utcákon a fekete víz: benne kimosott használati tárgyak,
kicsavart bokrok, kaspók, könyvek,
leszakadt szárítókötélbe gabalyodott kandúr –
hullám taraján drágaköves ékszer villanása.

Öt nap után elcsendesedett a vihar. Az erdőszélen,
mint földből kimutató ujjbegy, előtűnt
egy középkori harang koronája.

III. Amelyben testet ölt

*Hazatér az érc a földbe,
erőszakkal, de nem örökre.*

*Földbe ásva és agyagba égve áll a forma már.
Meg-megrándul az üstben a fém, ellenállását a tűz
megtöri. Az ég: bevérző kötőhártya. Egyetlen szíobe,
közös szájba futnak száraz vájatok. Még nem dobog,*

*még nem beszél. Roskad a bronz, zsákmányolt török ágyú,
olvad az egykori akarat, mérges füst emelkedik.
Libbenő tincsről hulló verejték felszisszen
a szenesedő fán. Felgyúlik a körmök alatt a korom.*

*Az arcokon árnyékok hullámverése.
Mormol az olvadó bronz, magának beszél.
A betemetett öntőgödör
ellenérv. Mennyi indulat,*

*béklyóba tört, pusztulás
nélkül szemlélhető izzás –
egy didergő fiú vadvirágot csempész a tűzbe.
Elfordul, dolgozik tovább.*

*Hazatér az érc a földbe,
erőszakkal, de nem örökre.*

*Mint gyerekkorában, mikor meggyújtotta szoknyáját
a nővére játékbabájának és a hamut az ágya alá rejtette,
a paplanba duruzsolt mondatok, melyeket magában is imának
hazudott: egy bomlásnak indult ló sörénye, amint belekap*

*a szél, deszkapadlóból szivárgó férfisírás, egy tölgy
odvában a sársűrű sötét: összetevői egy tökéletes rontásnak.
Az az izgalom és félelem most is – gyengéd körmök
csigolyákon –, és ugyanaz a szótlán eltökéltség.*

*Megnyitják a csapokat. Felviláglanak a vájatok.
És az arcok, az arcok a hirtelen fényben!
A lelassult mozdulatsorok! Árnyéktetek boszorkánytánca –
egy pillanatra mindenki látható.*

*Harminc szempár követi:
nyeli el a lángot a talaj, torok az égő vasat.*

*Helyet cserélnek a zajok, ami addig távol volt,
odaront, megnyílik a tér.*

*Hazatér az érc a földbe,
erőszakkal, de nem örökre.*

*A Szellem a föld alatt költözik a harangba:
három nap alatt szállja meg a vaksüket fémét.
Mozgásának a forma, beszédének ő szab határt.
A város mozdulatlan,*

*az utolsó kongásra kiürülnek az utcák.
Eloltják a fényeket, bezárják a nagykaput.
L. mester mélyen alszik.
Álmai lassulnak, kihűlnek:*

IV.

Amelyben szokatlan időben kongatják meg

*a bűne, azt mondják, istenkáromlás vagy istentagadás, nem
egyértelmű, de mindenki hallja a harangzúgásból, mintha
megdolgozatlan rezet vernének, csak élesebb, valami furcsa
utözöngével, nem lehet megragadni, mint mikor a romlott íz
rarakódik az eredetire, de mindenki hallja, rögzítették a harangot
a plébániatemplom legmagasabb tornyába, onnan terjed
ez a megmagyarázhatatlan visszhang: a toronyőr kézfejét
véresre dörzsöli a harangkötél, a macskák gyanúsan
sokat fialnak, kölykeik aránytalan füllel, piros szemekkel
jönnek világra, megszaporodnak az erőszakos bűncelekmények,
a főtéren néhány hónap alatt három embert is kivégeznek, de
egyiküket sem teszik közszemlére, nyilvánvaló, hogy ez nem
az emberi gyarlóság következménye, a hívek félni kezdenek
az istentisztelettől, riasztja őket a latin prédikáció,
ágaskodó imádkozósáskáknak vélik a gyertyákat a félhomályban,
bizalmatlanná válnak a freskók felé, hátha onnan, a fejük felől,
a festményalakok tógája mögül les rájuk az ördög, akiről eddig
nem gondolták, hogy egyszerre több bűvőhelye is lehet,
vagy hogy van mondandója a becsületes hívek számára is,*

*így arra jutnak, meg kell szabadulni a gonosz helytartójától,
először csak városi szóbeszéd, de hamarosan a legtöbben
már teljes bizonyossággal állítják, hogy a gonosz hangért
és vele minden balszerencséért L. mester a felelős,
a városi tanács sokáig jelentéktelen babonának véli
az ügyet, de idővel tarthatatlanná fajulnak a közállapotok, egyik*

éjszaka elfogják L. mestert, az ablaka előtt ül félálomban, mellette félig teli ágytál, nem tesz fel kérdéseket, nem sivalkodik, de nincs is összezavarodva – zárkában akarták őrizni, de amint kiérnek a mezítlábas férfival az utcára, mintha közös szellem szállná meg a kísérőket, a templom felé veszik az irányt, egy szó nem hagyja el a szájukat, felrángatják az öntőmestert a templomtorony lépcsőjén, lábát és kezét megkötözik, a bokájára hurkolt csomót rögzítik a harangnyelv tövéhez, épphogy kilóg a homloka a köpenyből, két egymással ellentétes irányú vektor: a templomtorony az ég felé, L. mester a pokolba le –

akkor egy pillanatra megállnak levegőt venni. Árnykörébe vonja őket a harang. Holdszegélyű, tetovált, ében. Kürtőjéből őszes emberi haj: küklöpsz fogai közül matróz. Mint öntőrvényű bika szügyén billog: karimáján egy L majuszkula.

Három férfi egyszerre cibálni, rángatni kezdi a harangkötelet, az eleinte tompa ütések egyre hangosabbá, élesebbé válnak, a berepedt fejből kicsorgó vér hosszú csíkot fest a harangtest alá, a hangok aztán ismét tompábbak lesznek, ahogy a roncsolódott koponya elveszti minden tartását, mintha csontszilánkokkal teli zsákok csapkodnának egy vályú széléhez – a résztvevők lassan elindulnak hazafelé, az alvókat nem kelti fel az éjjeli harangzás.

Egy ágyúgolyó röpül át a levegőn.
Mint ahogy egy fénysugár, egy felhő,
egy varjú, egy hold: megítél. Élete
egyetlen vonal, mozdulat, szablyaél.
Minden arc, minden fagyott grimasz látható.
Anyaggal azonos az akarat: rombolni és
kihúlni. Ahogy a hó elhagyja, úgy felejt.

V.

Amelyben fény derül nevének jelentőségére

*vándorlásai során megkörnyékezte
Szent Theodult az Ördög*

*tucat hegyes fülű fogas gyerek vidáman
kacagva egy bakkecskét hágott
egyik a szarvát rángatta másik a lábát fogta le
reszketett pihés denevérszárnyuk Theodul pillantására
sovány ráncos ördöggé zártak össze
mázsás heregolyói mint két parittyakő a patás*

lábak között csörögtek mikor megszólalt:

*tehetetlen vagy Theodul hihih hahaha
mezavartam őgyalázatossága a római pápa fejét
varázsbottal kéjhusáanggal paskolgattam
szederjes valagát mást se csinál
őgyalázatossága a római pápa
cirógatja diakónusok vesszőcskéjét
fertőzött magát nevelgeti hihih hahaha*

azt válaszolta Szent Theodul az Ördögnek:

*patás lábad összekötözöm szőrös derekad
összeverem szarvad hegyét lecsiszolom
fekete fogaid visszatolom ínyedbe vörös
híntagod izzó vassal égetem meg
ezt a kiszendedett bakkecskét megnyúzom
cserzett bőrébe belevarrlak így viszlek
Rómába őszentsége a Pápa színe elé*

és így is tett

*azt mondta a Pápa Szent Theodulnak
a zsákba varrt Ördögöt meglátva:*

*az Ördög mákonya alól felszabadítottál
Jézus Krisztus egyházát megmenekítetted
a gonosz kezétől jutalmad ez a bronzharang
mely az evangélium ígéjének hírnöke
kötözd a megcsonkított Lucifer hátára
hadd cipelje gyöngye lépteit kísérje
harangkondulás betört hátán a súly
emlékeztesse a kereszt súlyára kényszerű
kínjai a megváltó vállalt szenvedésére*

és így is lett

1849 márciusában
Nagyszeben bevétele után
kirámolták a plébániatemplomot.
A Szent Theodul harangból
öntött ágyú felett (akkorra már senki nem
emlékezett erre a névre;
lemosta az eső, lecsiszolta a földmozgás)
keresztet vetettek,
felkoszorúzták.

VI.
Leonardus mester monológja

*A nevem Leonardus,
apám neve Leonardus,
Nagyszeben városában
bronzöntés a mesterségem,
két fiam született,
mindkettőt kitanítottam,
feleségemet két télrel ezelőtt
elvitte a láz,
apám nevét az én nevem őrzi
a harangokon
és eddigi életem legszebb munkáján,
egy bronz keresztelődmedencén,
de akárhány öntvénybe
mintázom bele magam,
lélekre nem lehet írni,
hangot nem lehet szignózni.
Írni, olvasni nem tudok, számomra
az U kehely, az I szálfá, az S vízisikló,
egyedül az L betűt ismerem.
Születésem pontos időpontját
nem tudom, nyárvégi napnak mondják,
az Úr 1439. évében
életem 44. évébe lépek,
akárhogy számolom,
lassan közeledik
öregségem korszaka.*

*A nevem Leonardus,
apám neve Leonardus,
apámat rövid betegség után serdülő koromban
érte a halál, nem az első
és nem az utolsó, amit közelről láttam,
nem félek a haláltól,
de néha felriadok álmomból,
és rövid ideig nem tudom, hol vagyok,
olyankor úgy érzem,
valaki megérintette a homlokom.
Amikor elkészül egy munkám,
néhány napig félrebeszélek,
rossz helyre teszek vissza tárgyakat,
túl erősen harapok a kanálra,
nem találok a helyem a házban.
Gyakran járok mezítláb,*

*mint a kérges talpú szerzetesek,
szűkszavúinak mondanak.*

*A nevem Leonardus,
apám neve Leonardus,
mesterember vagyok,
az Úr tervei ismeretlenek előttem.
Nem tudom, miért van vihar,
csecsemőhalál, nem tudom,
egyik évben miért nem nő a termés,
másikban miért van bőség.
Nem tudom, mikor
és hogyan válik a harang
az Úr eszközévé,
miként lesz
a hideg ércből az Ige forrósága.
Ahogy egy kovács sem ismeri
a kiontott vér szagát,
csak a penge élet,
a markolat érdességét,
úgy én sem tudom,
hogyan lehet Istent
belevezetni az anyagba,
csak azt, miként kell
megtörni az érc akaratát,
elpusztítani ellenállását.*

*A nevem Leonardus,
apám neve Leonardus,
talán utolsó munkámon dolgozom,
tavasz van,
fellazult a talaj a kemény fagyok után.
Három napja öntöttük meg a harangot,
három napja hűl betemetve – mint
kamaszkoromban, mikor
elástam egy kutyadögöt
és megvártam, hogy csak azt
hagyja meg a föld,
ami lényeges. Most csönd van.
Ha majd megszólal,
ott leszek minden fülkagylóban,
minden beszélgetésben,
minden alvásban,
a toronyór mellkasának zúgásában –
titokban.*

VII.

Amelyben biztonságba helyezik

*A Szent Theodul harangot, melynek hangját csak
hasonlatokkal lehet megközelíteni*

(úgy mint:

*haszonállatok felgyűlt némaságának kirobbanása,
napfény csikorgása pipacsszirmokon),
elássák*

a közelgő török betöréstől tartva:

*csörlők és kötelek segítségével eresztik le
a hatalmas fémtestet a templomtoronyból.*

*Ott földelik el, ahol másfél évtizeddel korábban
az öntőgödört megásták.*

Mellé temetik a nyelvét.

Ami ezután történik:

*egy Mihály névre hallgató, tíz év körüli inasfiú elcseni
az apja féltve őrzött kendőjét –
kamaszkori, korán elhunyt szerelmétől maradt hátra –,
és a nadrágjába rejti,*

*a városi törvényszék egyik tekintélyes bírójának
felesége, Katalin gyönyörű álmot lát, melyben
galamb képében V. László király udvarába látogat, ahol
a rossz alvók álomba burukkolását jelölik ki feladatául –
verejtkezve ébred, hátában szárnytövek viszketésével,*

*egy Adorján névre keresztelt, fiatal diakónus,
aki a szebeni prépostság egyik legígéretesebb tanulója,
hirtelen kétségbeesésében kitépi
a teljes intim szőrzetét, majd
hosszan, csendesen sír,*

egyszóval

*Nagyszében lakosságán úrrá lesz
egy szokatlan, nyomasztó és nehezen megragadható
érzés, valami nagy-nagy könnyűség,
ami talán a lebegés érzetére hasonlít a leginkább,
és amihez a szabadság szó illik a legjobban:*

*hogyan mindaz, amit korábban cselekedtek,
és amit most és ezután is cselekedni fognak,*

*hogy a szokásaik, a vágyaik, a döntéseik mind,
mind megszabadultak valami láthatatlan ballasztól,
amit ezelőtt nem vettek észre,
vagy amiről egyszerűen nem vettek tudomást,*

vagyis,

*hogy Isten
elfordította tőlük
a tekintetét.*

Egy ágyúgolyó röpül át a levegőn.

Lassan véget ér a röpte.

Elhagyja a mozdulatlan hadtesteket,
elszáll Bem tábornok kopaszodó fejtetője felett,
átrepül az ellenség védvonalán, és
becsapódik.

Gyulafehérvár erődjének kőfala megrepeg.
Csempére hull egy piperetükör.
Szétfutnak rajta
– öreg, kopár gyertyán ágai –
a repedések.

Mobillal táncolók

Öreg köveket kapirgálók népe lettünk,
 öreg fát vakarászók népe lettünk,
 jihááá, kipofozzuk, kiglancoljuk,
 haaasztaratta, újraértelmezzük,
 piffpuff, modernizáljuk ősünk életének
 színhelyeit kíváncsi turistatekintetek
 keresztüzében bámm, bám,
 varázsütésre
 újraéled a múlt, ide a térkő,
 oda a teraszdeszka, emide butik,
 amoda sétány, fagyisbódé
 és főleg múzeumshop, kicsi kávé,
 kicsi vendéglő, kicsi öntöttvas korlát,
 tadaáám, innen a vízre látni,
 tadaáám, innen a bástyára,
 tadaáám, páholyból megtekinthető
 az eleink kiömlött véréből
 pirosult,
 csatakos,
 iszamos,
 ragacsos,
 szutyogós csatatér,
 fájdalomcsillapítót ide,
 megfájdul a fejünk a napon,
 allergiagyógyszert ide,
 taknyolunk a pollentől,
 tiritarka tapaszokat
 a kocogók érzékeny izmainak,
 futnak a hazáért, az álomtestért,
 alakul, alakul, de még hogy alakul,
 a csata akkor dől el,
 mikor majd elegáns fogadásokon
 a most kikovácsolt idomokon
 szikrát vetnek a férfitekintetek,
 villan a,
 villan a tetkó,
 csillan a piercing,
 míg az állványok tetején
 kaparász,
 kotorász,

ódon fát, őskövületet vakarász
egy slamposruhás melós,
lábánál zenedoboz,
a belőle áradó muzsika interferál
a sétálóutca felől sodródó
playback-szaxofonos tinglitanglival,
what a wonderful world,
magányos, numerahiányos férfihang
nyúlik, nyúlik, nyúlton-nyúlik túltól-túl
a levegőben,
mint ökörnyál,
mobillal kezemben táncolok,
és közben csak rád gondolok,
tökegyedűül,
csontegyedűül
mocsokegyedűül,
baromegyedűül,
rengetegen vagyunk egyedül,
szól közbe a stati-stati-statisztikai
hivatal statisztikara,
soha ennyi egyemberes háztartás
nem volt még a földön,
jókat eszünk,
jókat iszunk,
jókat bulizunk,
jókat szexelünk,
de aztán hagyjon szépen
mindenki magunkra,
franc fog alkalmazkodni,
hallod, még mit nem,
az én házam az én váram,
az én házirendem az én elvárásom,
fel is, út le is út,
mobillal kézben táncolunk,
a partnerünkre gondolunk,
kivívott szabadságjogaink
csonthalmain győzedelmi ének,
közben csiszatoljuk a múlt kereteit,
kapirgásszuk a múlt kőközeit,
legyen turizmus,
ha turizmus van, minden van,
disznófejű nagyúr bizony,
a turi-turi-turista,
etetni kell, itatni kell,
odagyúlik, mint
hús forrás vizére sóvárgó szarvas,
ruházni kell I love City-pólóval,

*mint a mezők liliomait,
nyitunk egy patikatiszta patinás
tavernát
vagy tavernákulumot
vagy mit,
abban van a pénz,
hiszen annyiért veszem a kaját,
amennyiért lehet,
hiszen annyiért adom,
amennyiért akarom,
amennyiért nem szégyellem,
á, már nem úgy van az, mint régen,
ne hidd, ne hidd, nenene hidd,
a vendéglátásnak annyi,
kampó, kampec, nihil,
régen még volt benne pénz,
de mennyire, hogy volt,
én még a nagy nemzedékből vagyok,
én még emlékezem, komám,
ma már csak csődbe menni lehet,
iszonytató a költség,
a bérlet,
kaja, konyha, személyzet
csőváz, csődben megyek a csődbe,
az egyetlen módszer,
na most figyelj, na most, na most,
ha sok vasat tartok a tűzbe,
ha egyszerre
csak egy fronton megyek csődbe,
és valahogy ki is mentek
magamnak belőle,
nem húznak csőbe,
itt a pénzem, hol a pénzem,
hadd forogjon,
míg valami csóringer
a patinás vendéglőm
ablakkeretéről
vakarássza az ősi patinát,
s gondosan bekeneteti
vadonatúj patinával,
arra bukik a turista, az úri turista,
a kapirgászó nem egy vállalkozó szellem,
de hát ilyen mókusok is kellene,
huss, huss,
állványfutkosó ecsetes mókus,
hétvégén ő is turista,
jössz te meg az én utcámba, aranyapa,*

kártyalecsippantók népe, előre,
drónzümmöggetők népe, előre,
tartalommegosztók népe, előre,
parkolóórát apróval etetők népe, előre,
rohamozzátok meg
a pubokat, store-okat, kávézókat,
mert a vár vadromantikus szirtjei tövén,
a lombkoronasétány alatt ásító mélyben,
a vízparti korzó bokraiban
már setteng a Mesterséges Intelligencia,
egyelőre cukiskodik, nem követel,
csak a figyelmedet kéri, de azt teljesen,
és köszöni szépen és megjegyzi szépen,
de figyeld csak,
egy megadott jelre, hoppsza,
rettentően kinyitja a csipáját,
és ha hihetünk
a stati-stati-statisztikarnak,
márpedig kinek hinnénk, öcsém,
ha nekik sem,
hiszen ők minden áldott nap megkondítják
a harangot a nyers adatok katedrálisában,
nos, szerintük az MI befalja ripsz-ropsz
az emberek egyharmadának melóját,
ott maradnak hoppon
a kártyacsippantók,
a drónzirregtetők,
a mobillaltáncolók,
a plasztikkulacsból vizetszlopálók,
a zápult illatú elektromos cigit szipákolók,
de még a kőkapirgálók,
az utcazenészek,
a felszolgálók is,
sakkormicsi-sakkormicsi-
sakkormicsinálunk?,
kicsikincseim,
agyaggalambjaim,
kotyogóskávéfőzőim,
tudjuk-e, hogy micsinálunk?,
hogyan tartjuk el időseinket,
akik szét dolgozták értünk testüket-arcukat?,
fogyatkozó gyermekeinket,
akik minket kéne, hogy eltartsanak?,
mikor majd végleg ráaszalódunk a világra,
mint kései gyümölcsök
elszáradt ágra.

A ragyogás után mi marad

Keserü Ilonának

*Kénytelen vagy lehunyni a szemed,
a fény lecsukott szemhéjad alatt marad,
csak kitértad az ajtót, elvakít a délutáni nap,
van ebben valami élettani, örökletes hiba:
lehunyt szemmel is tovább látod a színeket,
a jeges úrron, s a levegőn át folynak be a szobába:
kék középpel zöld foltokat éget narancsmezőkre a nap,
s te ott állsz az ajtóban, délután, csukott szemmel,
lebukóban a nap, könnyű ruhában élvezed erejét:
amíg lehunyt szemhéjad alatt ragyog.*

*A színek, mint a reggel és az este, ismétlődnek,
mint napszakok, megszokások, árnyékok,
együtt képeznek rendet, ritmust, életet.
Hányfelé figyelsz? Létezik legfontosabb?
Most minden elhallgatott, nincsenek szavak.
Látod a képet, ami elbeszéli magát.
Ki int neked, s úgy irányítja látásod, vakulásod,
mint akváriumban a halak életét a tápot szóró kéz?
Mit üzennek a felfénylő foltok, ahogy megremeg a víz?
Mélázol könnyű ruhában, az udvari fán rigó fészkel,
a fa fölött szél leng, macska alszik egy fonott széken,
ott hever egy félig olvasott Nádas-regény,
Satie szól a rádióból, már halványul az utókép:
elizzanak a narancsmezők, feketül a kék meg a zöld.*

*Le tudnád festeni magad, ahogy ott állsz,
szürke vászoncipőben, szoknyád jellegtelen,
egyedül csak fehér blúzod fölött,
a nyakadba kötött könnyű sálad színes.
Le tudnád festeni magad fiatalon, tele kérdéssel?
Ottliknál bridzsel egy kamaszlány?
Kassák a színéségről beszél?
Martyn megdicséri egy éppen elkészült rajzod?
A térbeli, időbeli mozgás mind szabálytalan:
Rómából Pécsre, Londonból Budapestre vágysz?*

Most is csak azt kérdezed, minek?
Mi végre van kép az emberben?
A könyv és a zene, táplálék és öröm.
Mi jobb: újrakezdeni egy könyvet,
vagy kézbe venni egy régi képet?
Hogy a festék csak anyag,
és amíg létrejön egy felület,
kérelhetetlen makacssággal eldöntöd,
milyen keretre milyen vászon feszül,
megül az orrodban a lenolaj szaga,
akkor is érzed, ha csinálod,
akkor is érzed, ha eszel.

Elég az a néhány koncentrált hét,
amíg csak te mozgatod a kezed,
nem más cél vagy akarat, csak te,
te mozgatod, s amit mozgatsz,
az mozgat téged is, hullámok
nyaldosnak a partról a tóba,
a tóból a partra, amíg tart, újra és újra
ki és bebogozódik a gubanc,
a festő sem tudja, mi az, amit fest,
amíg kitart ez a néhány pillanat,
amíg elvakított az ajtóban a fény,
amíg gondoskodik rólad, a képről,
amíg kitart ez a koncentrált energia,
addig megrögösödik a nyers tej,
amíg kinó egy gyerek foga,
megőszül egy hajhagymában a hajsza,
amíg a szemedbe ragadt napfényt
a vászonnal kitörölgeted.

Szívesen beszélgetnél a fényről,
mit mondana erről Rembrandt?
Elücsörögnél a parkban Manet-val,
Velázquez mestert is szóra bírnád
az infánsnő mögötti tükörről.
Megmutatnád a képet, ha kész,
ez nem dicsekvés, csak párbeszéd, csevej.
De harminc irányba fut a gondolat,
valamit enni kell, az ágy vetetlen,
végtelen hosszan csörög a telefon...
Visszanézel a képre, ott maradt az állványon:
a hullámvás, mint erő és a szív vonala,
az ismétlés, a vásznon rögzített tiszta energia.
S délutánonként gondolatban kiállsz az ajtóba,

s újra nézed, a ragyogás után, mi marad.
Mi lesz több mint a tapasztalat?
Mint tengerparton nézni a hullámok táncát,
míg valaki megzavar, kenyeret dob a halaknak,
s egy kis kéz meghúzza a szoknyád.

S Z É K E L Y S Z A B O L C S

A labda

*Fiatal leszel, és nem érted. Belépsz,
és nem tudod, miért. Üres lesz a főhajó,
mégis a leghátsó padban ülsz le,
mint egy tanteremben. Fel se nézel,
nehogy felszólítsanak.*

*Sokáig vársz és figyelsz. Kérdéseket
teszel fel egymás után, észre sem veszed,
hogyan úgy viselkedsz, mint egy feleltető tanár.
Akit faggatsz, nem fog válaszolni.
Leülhet, egyes. Felállsz, és kimész.*

*Húsz évvel később tévedsz a környékre újra.
Fiaddal jössz focizni a templom melletti
ferences rendház mögé. A kispálya sarkát
platánfa gyökere púpozza fel.*

*Egy az egy ellen játszatok,
kapura löni a felpályán túlról nem szabad.
Az első meccsen te nyersz, a második meccsen ő.
A harmadik meccsen kilenc-kilencnél
ma berúgod a gólt.*

*Tiszta erőből elbikázza. Miért, miért –
dühöng, mert sikerült átcselzned.
Később megengedi, hogy átöleld.
A labdát indultok megkeresni.*

*Átrepült a kolostor kertjébe.
A fiad fog belőgni érte, ő rúgta el,
az ő dolga megtalálni. Bakot tartasz,
átmászik a kerítésen, leugrik.*

*Bokrok között keresgél, mikor az épületből
egy barna kámzsás férfi lép a kertbe.
A fiad megtalálja a labdát, visszaindul.
A következő pillanatban észreveszik egymást,
a gyerekek futni kezd, mint akit rajtakaptak.*

*Hallod a szívverését. Sikerül visszamászni.
A szerzetes ügyet se vet rá, megy tovább.
Eszedbe jut egy húsz évvel korábbi csend.*

*Most veszed észre, hogy a kerítés tetején
mindenhol szögessdrót szalad. Mindenhol,
kivéve ezt a néhány méteres szakaszt,
a pálya mellett. Nincs letépvé: látszik,
hogy szándékosan hagyták ki ezt a részt,
ahol átmásznak érte, hogy megkeressék,
ahol átmásznak érte, hogy visszahozzák.*

A vélemény ellen

*Az őszinteség nem radikalizmus.
A tapasztalat nem vélemény.
A vélemény nem igazság,
vagyis a tapasztalat nem igazság.*

*Aki hangos, annak hangja van.
Nem feltétlenül igaza.
Nem tudjuk, kinek van igaza.
Az igazság nem fontos.*

*Az a fontos, hogy fúj a szél.
Az a fontos, hogy esik az eső.
Az a fontos, ami tőlünk
függetlenül létezik.*

*Az a fontos, hogy ne árts.
Ne akarj segíteni.
A segítség beavatkozás.
A beavatkozás ártalom.*

*Az a fontos, ami nem fontos.
Nem fontos, kinek van igaza.
De ez nem jelenti azt,
hogy nem szabad beszélni.*

*A tévedés nem hazugság.
A hazugság nem tévedés.
És ne higgy annak, aki azt mondja,
megkülönbözteti a kettőt.*

*Mindez nem jelenti azt,
hogy nem szabad beszélni.
Nem szólhatsz rá a másikra,
hogy nem szabad beszélni.*

*Beszélni kell, és el kell rontani.
Mert ha nem lehet tévedni,
akkor nem lehet beszélni.
És hallgatni kell hosszan,*

*egymással szemben ülve.
Ne hagyj itt!
Nem számít, kinek van igaza.*

Visszatérés

részlet egy kisregényből

1.

Megemeli a csészét, az alján van még néhány csepp kávé, kiissza, a száját kellemesen érinti a hűvös felület, egy csepp a szája sarkába gyúlik, lenyalja, és visszateszi a csészét. Halkan csörren az alátétén, a felerősödő zajban elvész a hangja, ő mégis hallja, most ez a magánvilága, egyedül van itt a mozgó tömegben. Mindjárt érkezik a hangos ember, nem szereti, ha hozzányúlhatnak a mellkasára csíptetett mikrofonhoz, nem bánja, de nem is szereti, kicsípteti tehát, és leereszti a blúzáján keresztül, mert mindig így rejtik el a drótot a hangos emberek a kamerák előtt, a puszta bőrén csúszik le, éppen érzékelhetően, ki gondolná, érzünk a bőrrünkkel a ruha alatt is, egész nap érzünk, de kirekesztjük ezt a tudást, a bal kezével nyúl utána, kikapja, aztán lecsatolja a nadrágja hátuljához erősített mikroportot. Kész. Jöhetnek.

A műsorvezető már levetette a kötelező műsorvezető-arcát, az információra éhes arcot, amelyen mégis nyomot hagyott bizonyos tompaság, mintha az idő lekoptatta volna a valódi kíváncsiságot, az arca most visszanyeri energiáját, de ez másféle energia, egy gyerünk már energia, egy haladjunk energia, csöndesen, de élesen szól rá a sminkesre a takarásban, hogy vegye már elő a kendőt, nincs ideje egész nap várni.

A mikroportot a hangos lány kezébe nyomja, aki végül megjelenik, néhány másodperccel azután, hogy a műsorvezető a sminkes felé fordult, átveszi és már el is tűnik, már megy is vissza a sötétbe, ahol a médiavilág láthatatlan munkásai dolgoznak, akiket mindig irigyel egy kicsit, mert benne vannak a mágiában, ők csinálják, a sminkesek és az operatőrök, az asszisztensek és a világítók, van egy mágikus birodalmuk, miközben ő egy megvilágított húsdarab, akit majd nézők néznek, és ezek a nézők mit sem tudnak majd a takarásról, az igazi világról, ahol az ember leteszi a lenémított telefonját és a műsorvezető cipőt vált.

A beszéd után csönd van. Csönd van benne, ha fel kellene idéznie, mit mondott, nem biztos, hogy képes volna rá, eltűnt, a kikapcsolt lámpa fényével távozott, már nincs, talán sosem volt, sosem volt materialitása, anyaga, nem volt teste a szónak, helye az ég alatt, nem volt egy darab kő vagy egy darab fa, amire rábökhetne, hogy ez az, pedig arra vágyik, bárcsak a szó is olyan konkrét lenne, ha csiszolná a valóság egy kézzelfogható darabját, azt érzi, csak az ilyen szó ér valamit, amely mindjárt hat, lepattint egy szilánkot, leereszel egy élt, a szó, ami fizikai munkát végez, erre vágyik, mert a szavaival ő is anyagtalan lesz, lényegtelen, szétfoszlik, árnykép vagy fénytünet, a kamera piros fénye kikapcsol, és ő már nincs is.

A csésze szélén ott maradt egy rúzsolt, megnyalja a száját, hogy eltávolítsa a többit is, de mert a sminkes a műsorvezetővel bajlódik, nem akarja újabb igénnyel szűkíteni a teret számára, nem akarja magának követelni, nem akarja, hogy kiszolgálják, elég lesz így, majd otthon leszedi, ideje arra gondolni, hogyan megy innen tovább, hívnak-e neki taxit, erre gondol, és hogy az eső elállt-e már, mert esernyőt nem hozott, egy esőcsepp legördülne az arcán, erre gondol, és kimosna a szempil-lájából néhány festékszemesét, mintha sírna, olyan a smink és az eső együttes ha-tása, pedig nem sír, nem sírt már legalább huszonöt éve, talán nem is tud sírni.

Felmarkolja a hátizsákját a takarásból, és elindul a székszörgés hangjára kife-lé, amikor meglátja a férfit, feléje tart, az arca kifejezéstelen, de határozott, tudja, hogy ismeri, de hirtelen nem képes felidézni a nevét, a nevekkal bajban van mos-tanában, biztos a kor, mondja magának, elmeneküljön?, ez a kérdés, ki tudja-e kerülni ezt a férfit, vagy ellenkezőleg, megvárja, bevárja, míg elé ér, és kezét nyújt neki, mert ez a legkevésbé kínos. Menekülésre már nincs hely és idő, szem-be kell fordulni a történésekkel, nem kicsúszni valami résen, tudja, hogy ismeri, azt is tudja, hogy nagyon régről, nagyon régen ismerte ezt az arcot, mindennap látta, annyira ismerte, az élete része volt, most is látja benne azt az arcot, egy gyerekarcot, félreismerhetetlen, a nevét keresi, és hirtelen ott van: Péter.

A férfi elé lép, a kezét nyújtja, ő megfogja, szikár kéz, izmos és csontos, hűvös, Péter, igaz?, mondja neki, de rég nem találkoztunk!, hogy jutott eszébe, hogy el-jöjjön ma, ezen tűnődik, nem látta legalább harminc éve, egyszer csak eljön egy ilyen rendezvényre, nyilvános rendezvény, persze, miért ne jönne el, ki tilthatná ki az ismerőseit egy rendezvényről, a gyerekkori ismerőseit, és miért is tenné, ezt kérdezi magától, miközben még mindig fogja a kezét, és elbizonytalanodik, nem tartotta-e túl sokáig, visszahúzza, és még egyszer megnézi az arcot, az arc is csontos, mint a keze, lefogyott ez az ember, vagy talán csak a gyerekkori zsírpár-nák tűntek el?, ez éppen csak átvillan az agyán, de akkor a férfi szürke szemét látja már, nyugodt a szem, nem kerüli a tekintetét, de nem is keresi, és tudja, hogy a szürke szem szürkésege ugyanaz, mint azon a régi napon, amikor náluk kereste a rendőrség.

A férfi közben a nevét mondja, és hogy örül, hogy találkoztak, úgy mondja, mintha ez véletlen lenne, nem pedig egy rendezvény, amelynek időpontját előre meghirdették, és a plakáton vagy Facebook-bejegyzésben feltüntetették a megszólalókat, közik őt is, mintha az utcán találkoznának, olyan semlegesen fogalmaz, meg kéne kérdezni, tudta-e, hogy ő lesz ma itt a színpadon, de nem meri feltenni ezt a kérdést, mert ezzel már a férfi szándékaira kérdezne rá, és ehhez nincs joga, így érzi, nem tartozik rá, nem kell megtudnia, a férfi kiszemelte-e magának ezt a rendezvényt, szándékosan kiszemelte-e őt, vagy csak véletlenül betévedt, és amikor itt tart a gondolatban, akkor mondja a férfi, hogy újságíró, és a központi hírügynökségtől jön, tudósít, azért van itt. Megkérdezi, egy ilyen kis jelentőségű rendezvényen, panelbeszélgetésen mit kell egyáltalán tudósítani, nem bántani akarja, egyáltalán nem akarja bántani, csak különös, hogy egy újságíró erre pa-zarolja az idejét, nem miniszterek és államtitkárok nyilatkozataira.

Elviguelek?, kérdezi akkor válasz helyett a férfi, egy gesztussal jelzi, hogy itt áll kint kocsival, az eső nekieredt, kellemetlen fajta őszi eső, ostobaság, hogy nem készült esernyővel, de mivel taxival jött, nem gondolkodott az időjárásról, a

férfi, Péter, most megigazítja a vállán a táskáját, fotós táska, most látja már, pedig nem emlékszik, hogy fotózta volna, miközben a színpadon ült, de nem is figyelte, az is igaz, mint a legtöbb embert, őt is feszélyezi, ha fotózzák, ezért inkább tudomást sem vesz róla, homokba dugja a fejét, de a másik lehetőség a folyamatos balhézás, ehhez nincs kedve, nem csak kedve nincs, nincs hozzá ereje, nem tudja kontrollálni, milyen kép készül róla, mert nem tudja kontrollálni minden ponton az életét sem, néhány területen feladja, elengedi az ellenőrzést, hagyja, hogy történjenek a dolgok.

Amikor az épület elé érnek, az eső már csak csepeg, de elfogadja a férfi intést, hogy ott áll a kocsija, egy kék Peugeot, a férfi mondja, hogy az a Peugeot, nem ismeri az autómárkákat, amikor a fia kicsi volt, jobban ismerte őket, mert minden autót meg kellett nevezni, de kikopott ez a tudás, ahogy kikoptak másfajta tudások is, azóta, hogy a férfi, Péter, az életének szereplője volt, az általános iskolában, jött sokféle új tudás, és aztán el is múltak ezek a tudások, úgy látja, tudásrétegek préselődtek közéjük, ezek a rétegek választják el most a férfitől, már nem olyan közvetlen és magától értetődő, hogy ismerik egymást, de nem is olyan ijesztő, mint akkoriban, mert akkoriban Pétertől lehetett félni is, félni a leveleitől, és hogy nem szökik-e el otthonról megint.

Köszönöm, mondja Péternek, köszönöm, ha ledobsz valahol a Felszabnál, ott közel van a metró, Felszabot mond, mert erről ismerik meg egymást a nemzedéke tagjai, s Péter is az, Péternek, aki a párhuzamos osztályba járt, a Felszab tájékozási pont, először térbeli pont volt, de mostanra időbeli pont lett, a nyolcvanas évekbe nyúló féreglyuk, a Felszabon, mondja a férfinak, aki közben becsatolja magát, és ránéz, nem szól semmit, de érti, hogy neki is be kéne csatolnia, szóval szabálykövető, gondolja most, de aztán visszatér a Felszabhoz gondolatban, a Felszab, nem is tér, egy tér hullája, amelyen átgázol napi több tízezer jármű, akkoriban még nem volt ilyen, akkoriban a templom előtt még hallani lehetett a másik hangját, bár biztos benne, hogy ezzel a férfival, Péterrel sosem találkozott a Felszabon, szigorúan véve egyáltalán sehol nem találkozott vele, csak az iskolában, a folyosón, ahol szünetekben körbe-körbe kellett járni és nem volt szabad csoportosulni vagy rohanni a lépcsőn.

Péter a kezét a sebességváltóra teszi, de nem indítja a kocsit, esetleg egy kávé, kérdezi, ha van idő, nekem ezeket ráér leadni később is, a táskára néz, a képekre gondol, és ezzel a kérdéssel megnyit valami új fejezetet, vagy talán már azzal megnyitotta, hogy felajánlotta a kocsiját, mibe keveredek itt, gondolja, de kíváncsi, valamibe most belekeveredik, bele akar keveredni, kérdései vannak, kérdései negyven évvel korábbról, hogy mi történt akkor tulajdonképpen, akkor, amikor a rendőrség náluk kereste, és a leveleit ki kellett halásznia az iskolatáskájából, mert hátha van bennük információ, ezt a szót a rendőr használta, információ, a levelekben nyilvánvalóan nem volt információ, olyan információ nem volt, ami eligazítaná a rendőrt, hogy Péter hová ment tizenkét évesen, hová szökött, nem esküdtek össze, nem tudott semmiről, most tehát harmincakárhány év múlva adódik egy lehetőség, hogy megkérdezze, ha meg meri kérdezni. Esetleg egy kávé?, hallja a férfit, bólint, persze, van időm.

A Déryné felé kanyarodnak, nincs messze a rendezvényközponttól, mégse választaná magától, puccos hely, a leggazdagabb ismerőse hívta meg mindig ide,

nem mintha nem tudná maga is kifizetni, ki tudja fizetni, erre gondol, az élet tulajdonképpen nem volt vele igazságtalan, megél, de Péterből nem nézné ki a Dérynét, szürke pulóver és farmer van rajta, a pulóver alatt ing, kockás, kihajtott a nyakát, egy gomb begombolatlan maradt, semleges ruházat, bárki hordhat pulóvert és inget alatta, lehetne egy mérnök, olyasfajta mérnök, mint a férje, lehetne műegyetemi tanár is, kockás ing, vannak nagyon drága kockás ingek, csak az ismeri meg, aki maga is vásárló, Pierre Chardin ingek vagy az exkluzív olasz márkák, nem látja Péterben a pénzt, látná-e vajon, van-e a pénzre szeme, nem biztos benne, nem finomodtak ki az érzékei ebben az irányban, nem számít annyit, erre gondol, aztán arra, hogy vajon fizetni akar-e majd, vagy elosztják, nem mintha nem tudná kifizetni, gondolja újra, és belép a teraszra a férfi után, aki röviden kérdez valamit az ajtóban álló pincértől, nem hallja, mit, és a pincér már int is, oda tessék.

Most, hogy leültek egymással szemben, elbizonytalanodik, tudja már, hogy nem kérdezhet rá arra a majd negyven évvel korábbi esetre, lehet, hogy a férfi el is felejtette, itt a Déryné asztalánál valószínűtlennek tűnik, hogy egyáltalán megtörtént, egy kisfiúval történt, nem ezzel a férfival, hol van bennünk az a gyerek, hol van bennem az a kislány, gondolja, tudja, hogy ott van még valahol, nincs már saját hangja, csak hangtalan emlékei, néha egy-egy szó, mint a rendőr szájából az információ, eltemették az évek ezeket a gyerekeket bennünk, meg is ijed hirtelen, görcsösen markolja az itallapot, mit akar itt egyáltalán, miről fog beszélni ezzel a férfival, akit nem ismer, aki újságíró, aki eljött a rendezvényre, vajon őerte jött-e, vajon azért jött, hogy róla készítsen képet, ez jár a fejében, de nem meri megkérdezni, csak rábök valamire az itallapon, egy capuccino pont jó lesz nekem.

A férfi valami olyasmit kérdez, hogy hogy van mostanában, kis játékosság van a kérdésben, de talán igazi érdeklődés is, nézi a kezét, amivel odaint a pincérnek, szép keze van, mindig gyengéje volt a kéz formája, a köröm félholdjai és a bőr alatt futó vénák rajza, a férjének nagy keze van, nem lehet azt mondani, hogy szép, csak azt, hogy nagy, beborítja az ő kisebb kezét, ha néha megfogja, mert már ritkán fogják meg egymás kezét, régebben mindig úgy aludtak el, jól vagyok, hallja magát, jól vagyok, dolgozom, szeretem a munkám, a gyerekem hamarosan érettségizik, minden jó, ezt mondja, nagyon gyorsan, mintha le akarná zárni ezt a témát, de a férfi türelmesen hallgat, nem kérdez, csak vár, még valami információt szeretne talán?, mit mondhat az ember egy idegennek az életéről egy kávézás alatt?, inkább kérdezni akar ő is, nem várja meg, míg Péter továbbgördíti a beszélgetést, és milyen most a központi hírügynökségnél, kérdezi tőle, nagy a nyomás?, arra gondol, ezt nyugodtan megkérdezheti, nem tudhatja, Péter hogy viszonyul a politikai témákhoz, a médiában dolgozik, elvárások biztos vannak, nyomás is mindig van, megmarad ennél a szónál, nagy a nyomás, kérdezi.

A férfi hosszan hallgat, nem zavartan hallgat, nem is habozik, inkább mérlegel. Keresi a tekintetét, világosszürke szeme rezzenéstelenül kapcsolódik a saját szeméhez, kezdi sajnálni a kérdést, nem kellett volna, talán érzékeny dolog, de Péter végre szavakat formál, mindig van nyomás, mondja. Vannak tilos témák. A határon csak fiatal férfiakat lehet mutatni, gyerekeket és nőket nem. Ez központi ukáz. A képszerkesztőnek is megvannak a maga parancsai, csak továbbad-

ja. Mindig van nyomás. Ne hidd, hogy régebben nem volt. Nem tudja, mit válaszoljon, persze, nem hiszi, hogy régebben nem volt, de mégiscsak kiépült most egy szélsőségesen központosított rendszer, ahol rég nem számít a hírérték vagy az objektivitás, nem akar most vitába keveredni, ha a férfi úgy érzi, nem nőtt a nyomás, nem mondhat semmit, ő nem újságíró.

Mindig a kezedet figyeltem, mondja most hirtelen Péter, a kezedet figyeltem, mert tintafoltos volt. Messziről látni lehetett a foltokat, volt, aki nevetett rajta, a foltos lány, így hívtak, de nekem tetszett. Zavarba jön, nem akar arról hallani, hogy mi tetszett Péternek, hogy ő maga tetszett Péternek, ez veszélyes terület, egy lépéssel közelebb kerültek ahhoz, hogy megkérdezze, de most nem akarja megkérdezni, és nem akar arról sem hallani, mi volt a gúnyneve, nem számít már, persze, volt gúnyneve, ahogy a többieknek is, ahogy Péternek is, Péternek a csökkent volt a gúnyneve, a csökkent szerelmes beléd, ezzel heccelték az osztálybeli fiúk, nem akarja most mondani, hogy ő is tudja a férfi gúnynevét, ezek a gyerekkori kegyetlenségek most szégyenletesnek tűnnek, ha lényegesnek nem is. Csak hallgat, felemeli a kiskanalat, aztán visszateszi.

A kegyetlenségnek az az orgiája, megdöbbenve veszi észre, elidegeníti a férfitől, mintha kirekesztett lenne még mindig, ő maga is, a férfi is, kirekesztettek a világból és ezért egymásból is, csak a világ gúnynevein át láthatják egymást, ezt érzi, és eszébe jut, hirtelen felbukkan az emlék, olyan eleven, mintha maga látta volna, pedig tudja, hogy csak mesélték, az emlék, amikor Pétert kikötötték a fűtőtesthez, az egész iskola mesélte ezt, néha úgy mesélték, hogy mindkét kezét összekötötték, aztán hozzáerősítették a fűtőtest csövéhez, más szerint viszont a fűtőtesthez magához tapasztották a kezét, hogy égesse, égesse, égesse. Erre gondol, és nézi a férfi vállát, kicsit hajlott, csontos váll, még a pulóveren át is látni a szögletességét, nézi a karját és a kezét, ez ugyanaz a kéz, nehéz elhinni, ez ugyanaz a kéz, amelyet megégésre ítélték azok, akik ítélkezhetek, mert valamiféle hatalmuk volt, de hogy miféle volt ez a hatalom, már egyáltalán nem érti.

Egyszer megégették a kezéd, igaz, hallja most a saját szavait, Péter vállat von, nem nagy dolog, egyszer kikötöttek a fűtőtesthez, igaz, mondja mégis tovább, a férfi nem felel, csak néz rá, nincs benne csodálkozás, hogy felmerült ez a régi történet, egy anekdota, mert néhány hónap múlva már az volt, anekdota, amikor a csökkent kezét a fűtőtesthez kötötték, már nem fáj neki, gondolja most ő, már nem fáj neki, vagy talán az jobban fáj, hogy egyáltalán emlékszem rá, hogy tudok róla, mert egy megaláztatás mindannyiszor fáj, ahányszor felidézük. Szeretné most megfogni a kezét, a szép kezét, jóvátétel, ez jut eszébe, valamiféle jóvátétel kéne, egy áldozat talán, neki most áldozatot kéne hoznia, hogy a férfit, de inkább a fiút kiengesztelje, nem haragszik pedig, és mégis, jár neki valami.

Jövöre Madagaszkárra megyek, mondja most a férfi, ezzel kiszakítja őt a múltból és áthelyezi a jövőbe, Madagaszkárra megyek, mindig izgatott az az ország, és most van egy lehetőség, elengednek egy hónapra, összegyűjtöttem a pénzt. El akarnál jönni velem?, ezt kérdezi, nem is játékosan, egészen komolyan, ő pedig hirtelen nem kap levegőt, bárcsak, mondja, bárcsak elmehetnék, elmenék veled, megdöbben a saját hangján, ő beszél most, ő mondja, bárcsak, ezt mondja a férfinak, aki csak mosolyog és folytatja, nem lesz luxusutazás, szegény ország, de érdekes, és sokan beszélnek franciául, az az első nyelvem.

A férfi az órájára pillant, ő érzi, hogy ez volt a beszélgetés csúcspontja, innen már nem lehet visszaevetni az iskolás évekre, a szökésre, a rendőri beavatkozásra, menjünk, mondja Péternek, ideje menni, a férfi nem válaszol, csak int a szomszéd asztalnál felszolgáló pincérnek, a számlát kérem, mondja, ő tiltakozik, én szeretném fizetni, de Péter leinti, most legyen ez egy ilyen alkalom, legközelebb majd fizetsz te, tehát legközelebb, tervez velem, kérdezi magától, és csodálkozik, hogy nem is csodálkozik ezen, természetes, ők ketten kapcsolatban maradnak, a férfi odaadja a kártyáját a pincérnek, aztán hozzá fordul, és megkérdezi, megkaphatja-e az e-mail címét, csak hogy Madagaszkárt megbeszéljük, teszi hozzá kis mosollyal. Megadja az e-mail címét. Vagy a következő kávé, amit már én fizetek, mondja.

2.

Bemegy a konyhába, kiveszi a csöpögtetőből a tányért, eltörli, berakja a fehér konyhaszekrénybe. A mosogató fekete gránit falán lát egy szürkés foltot, a szivacs dörzs oldalával letisztítja, a szivacsot előblíti. A széket megigazítja, leoltja a lámpát, aztán átmegy a nappaliba. Összecsukja a vasalódeszkát, betámasztja a kamrába, a vasalt inget a hálószoba kilincsére akasztotta hűlni, leveszi, leteríti az ágytakaróra. Kockás ing. A ruhásszekrény polcos részéből előveszi a szürkés-kék pulóvert, leteríti az ing mellé. Csak nadrág van rajta, farmer, egy pillanatra látja a meztelen felsőtestét a tükörben, nem elégedetlen vele, a kendő karban tartja, de a bőre vékonyabb, fehérebb, mint fiatalabb korában, talán újra kellene járni úszni is, gondolja. Felveszi az inget, begombolja a legfelső gombig, aztán áthúzza a fején a pulóvert, kihajtja az ing gallérját. Lesimítja az ágytakarót, a rojtjai párhuzamosan lógnak a matrac szélén, minden rendben, gondolja, lejjebb csavarja a termosztátot, felkapja a gépet, felveszi a kocsikulcsot az előszobaszekrényen fekvő bambusztáblából, a hóna alá csapja a kabátját, egy sötétkék dzsekit, és kilép a folyosóra.

A kocsiban még egyszer megnézi a telefonján a napi programot. Délelőtt egy lakossági tájékoztató. Délután lesz az esemény, ahol Annamária is beszél. A kető között van ideje ebédelni. Nem nevezi Annamarinak gondolatban sem, annak mások nevezték, lényegében mindenki. Neki Annamária. Annamária valaha, nagyon régen, jelentett valamit. Most kíváncsiságot érez, Annamária ötven körül, milyen lehet, látta a tévében persze, de milyen lehet személyesen, őszintén érdeklí, régi ismerős, vajon megismer-e, gondolja. Érez egy kis izgalmat is. Elteszi a telefont.

A tájékoztatón alig lézeng néhány ember, valamilyen területrendezési ügy, parkosítás, nem figyel oda igazán. Miért kell erről egyáltalán kép, gondolja, de a képszerkesztő tudja, mit akar, neki nem kell tudnia. Csak a kisebbik gépet hozta, az objektívokból is csak a nagylátósövegűt, a táskája könnyebb, mint általában, a hátára csapja és szerez egy üveg vizet, buborékosat. A telefonján tanulmányozza az Európai Unió tagságunk – Identitás és történelem panelbeszélgetés meghívóját. Unió rendezvény, ott lesz kávé is. Végignézi az eddigi képeit, úgy dönt, elég lesz, kiugrik egy szendvicserért, és felhívja az anyját.

Anya, jól vagy, kérdezi, jól vagy, ma könnyebb egy kicsit, kérdezi, nem akar rá nyomást gyakorolni, hogy mondja azt, hogy jobb, mégis ezt reméli, és érzi, hogy a szavai elborítják az anyját, fulladozik tőlük, mert nem mondhat mást, mint hogy persze, fiam, könnyebb, és ezt is mondja, persze, Petikém, könnyebb, ma jobb, valójában, gondolja, mi az, hogy jobb, egyáltalán van-e értelme ennek, amikor az anyja félig lebénult, nem tisztességtelen-e, hogy felteszi neki ezt a kérdést, mégis felteszi, és érzi is, hogy sürgető a hangja, mert azt akarja mondani, most nem lehetek ott veled, most dolgozom, kérlek, legyél jobban, ezt üzeni tulajdonképpen a kérdésével, és az anyja tudja, meg akarja kímélni ettől a mondattól, Petikém, nincs semmi baj, menj nyugodtan dolgozni, tudod, hogy mindent megoldok, és legrosszabb esetben felhívlak, de ilyen rossz esetet elképzelni is nehéz, menj csak, mondja az anyja, és ő tudja, hogy menni fog, hogy aznap csak este ér oda, rágja a lelkét, hogy így döntött, de így döntött, és végül lerakja a telefont.

Az Európa Pont világos rendezvénytermében talán húsz ember ül a szellősen elhelyezett székeken, a pódiumon még senki nem jelent meg, csak a mikrofont igazítja valaki. Nagyobb kamerát is lát, talán YouTube-on közvetítik az eseményt, gondolja, és leül a második sor szélére. A paraván mögött lát mozgást, onnan érkeznek majd a résztvevők, ül és vár, nézi az árnyékokat. A második sor lassan megtelik, öt percer rátettek már a kezdésre, ekkor lép elő a rendezvény házigazdája, köszönti a nézőket, felkonferálja a beszélgetés résztvevőit, csak Annamária neve mond neki valamit. Nézi Annamáriát, aki most leül középen, a balján egy kopaszodó fiatal férfi sportzakóban, a jobbán egy idős hölgy tupírozott konttyal, aztán a kereskedelmi tévékből ismert műsorvezető. Valami könyv megjelent, azzal kapcsolatos ez az egész.

Körülnéz a teremben, nem telt meg, ilyenkor beülnek még a szervezők is, gondolja, októberi hétköznap délutánja, a legtöbb embernek még a munkaideje se járt le, ki jár ilyenkor panelbeszélgetésre, kérdezi magától. Van egy hivatalos címlistájuk, persze, kimegy a meghívó néhány ezer címre, és néhányan úgy érzik, hogy közülük lehet ehhez az eseményhez, vagy ismerik a fellépőket, valami személyes ügy, mások pedig talán unatkoznak, különösen az idősebbek, az a néni ott, elegáns csipkegalléros kardigánban. Én is nyugdíjas akarok lenni, gondolja, amikor az idő teljessége az emberé, amikor az idő teljességével élni lehet, milyen sokan nem tudnak mégsem élni vele, valaki számára ez a mai beszélgetés is a teljesség része, minőségi tartalom, nem csak mennyiség, percek, amelyeknek íze van, nem csak várakozás arra, hogy leperegjenek ezek a percek, ezt a minőséget kell keresni, gondolja, de ő hiába keresi, nem találja most, nincs megérintve, ezt érzi, nem szól róla itt semmi.

Annamária így közelről idősebbnek tűnik, a nyakán egy erős ránc, a homlokát is ráncolhatja, mert a két szemöldöke között rögzült egy redő. Nem beszél sokat, de ha igen, akkor élénken gesztikulál, ami elüt a másik két résztvevő nyugodt testtartásától. Hogy miről beszél, nem tudja, nem tudja követni a beszélgetést, valami könyv, valami kutatás, valami eredmény, értékrendszerek, előveszi a gépét, hogy néhány képet azért le tudjon adni. Azt a pillanatot próbálja elkapni, amikor Annamária tágra nyitja a szemét, és a homlokára felszalad egy ránc, ha az egyik beszélgetőtárs mond valami érdekeset. Nézi őket, nem is igyekszik figyelni arra, mi hangzik el, a műsorvezető arcáról próbálja leolvasni, mennyi van még

hátra. Tizenöt perc maximum. És valóban, jön az utolsó körkérdés. A műsorvezető megköszöni. A közönség soraiban zörögni kezdenek a székek. Feláll ő is, hátára veszi a gépet, és elindul.

Rég találkoztunk, mondja Annamáriának, Tóth Péter vagyok, talán nem ismeresz meg. Annamária nem csodálkozik, Péter, mondja, igen, persze, valóban, nagyon rég. Hirtelen ügyetlennek érzi magát, most kellene azt a mondatot mondania, amely továbbblendíti, ehelyett azt mondja, hogy újságíró, a központi hírügynökségtől, Annamária kiad valami hangot, amit helyeslésnek is lehet venni, miért kell egy ilyen panelbeszélgetésről anyag, kérdezi, erre a kérdésre most nem akar válaszolni, elvigyelek, kérdi inkább, elvihetlek, még esik az eső, a Belváros felé kanyarodhatok, ha az jó neked. A Felszabon, mondja Annamária, ha a Felszabon kiraksz, az remek, ebben van jó érzés, hogy Felszabnak mondják a Ferencziek terét, kis titkos intimitás, olyan mintha megkérdeznék egymástól, emlékszel?, emlékszel? Majd a kocsiban továbbblendíti, dönti el, meglepően könnyen adta magát, mintha még döntésnek sem lett volna szerepe, elviszlek, eljön, egyszerű volt, mintha nem lenne benne másik akarat.

A kocsiban bekapcsolja a biztonsági övét, és csak utána kérdezi meg a kávé, Annamária nem tanúsít ellenállást, szívesen jön el, ezt érzi, talán kaland neki, vagy nosztalgia, elvégre az általános iskola tényleg régen volt, ki mondhatja magáról, hogy tartja a kapcsolatot. Ami az általános iskolában volt, arról persze főleg beszélni, a múlttól általában főleg beszélni, elmúlt. A Déryné válasszta, az közel van, bár esélyes, hogy nem tudnak leülni, ha nem, akkor ott van mellette a Csészényi, aztán tovább elgurulhatnak egészen a Bartókig, ahol biztos találni helyet.

A Dérynében éppen van hely, egy pangó délután, gondolja, leülnek, és megkérdi Annamáriát, hogy van mostanában, ő visszakérdez, és te hogy vagy, üresnek tűnnek a mondatai, érettségizik a fia, szereti a szakmáját, ezt mindenki mondhatja, mindenki mondja is, ha éppen nem panaszkodik. Annamária nem akar panaszkodni, pedig itt most akár erre is lenne lehetőség, nem, Annamária politizálni akar, megpróbálja kitapogatni, hol áll és kire dühös, panaszkodásra akarja csábítani, ez a népi játék, de nem fogja hagyni, nem tér le az útról, amit választott.

Nézi a nőt, és gondolkodik, tulajdonképpen mit akar itt. A kezéd mindig tin-tafoltos volt, mondja neki, ez a leginkább magától értetődő dolog, amit mondhat, így emlékszik rá, az édes ügyetlenségére, amivel összetintázta a kezét, a különöségére, hogy zöld tintát használt, ki használ zöld tintát, és egyáltalán a golyóstoll korában ki akar töltőtollal írni, csodálom, hogy megengedték neki, csak azért engedhették meg, mert mindig ő mondta a verset az évszárón, ő mondta, pedig izgult, elcsuklott néha a hangja, de ő volt a kiemelkedő tanuló, őt lehetett volna akár strébernek is nevezni, ha nincs az az édes tintás keze, amivel időnként megigazította, a füle mögé tűrte a haját, és tintás nyomot hagyott az arcán is. Nekem tetszett, mondja végül, hogy ne hozza kínos helyzetbe, nem egy hibát, egy leleplező ügyetlenséget figyelt meg, nem, ő szeretettel figyelte ezt a tintás kezét, ahogy az ember szeretni tud egy anyajegyét egy arcon, valamit, amiről mindig megismerné, harminc év elteltével is. Nézi Annamária kezét, most persze nem tintás, öregedő kéz, laza rajta a bőr, gyűrűt nem hord, jegygyűrűt sem,

és a körme sincs festve, ez vajon igénytelenség, vagy valami értelmiségi dolog, kérdezi magától, mindegy, kár, hogy nincs már rajta a zöld folt.

Annamária zavarba jött, ezt látja világosan, és nem bánja egyáltalán, hirtelen visszakérdez, hogy az ő kezét megégették-e, igaz-e ez a történet, mire egyszerűen csak azt válaszolja, igaz, messze van az emlék, nem is a fájdalomra emlékszik, a forró fűtőtest nyomására, hanem a fiúk nevetésére, volt ebben a nevetésben valami kontrolltalanság, elvesztették az irányítást önmaguk fölött, a kendőben azonnal találatot kap, aki ilyen kontrollvesztett, ezért most sajnálja őket, vagy talán lesajnálja, nem birtokolják magukat, szellemi véglények. Nem beszél erről Annamáriának, mert Annamária sem birtokolja teljesen önmagát, szétszórtnak látja, ijedtnek is, hogyan ijedhet meg valaki egy régi emléktől, nincs kontrollja, gondolja újra, nincs zanshin. Hirtelen eldönti, hogy próbára teszi, és elmondja Madagaszkárt.

Annamária egy pillanatra elnémul, itt a suki, megnyitotta magát, védtelen, de nem támad rá, elidőzik egy kicsit a védtelenségénél, aztán mondja újra, eljön-nél velem, szegény ország, de spirituális ország, csodálatos állatokkal és rossz utakkal, akkor Annamária kilép a tehetetlen csöndjéből, és azt mondja, amit várt, bár nem akart hallani, Annamária azt mondja, igen, bárcsak elmehetnék veled, mint egy útszéli cafrika, máris kész beadni a derekát, mintha csak erre várt volna, elégtételt érez, bement a találat, de zavarba is jön ettől, és zavarja, hogy zavarba jött, mert a kontroll mindig fontos, minden pillanatban a teljes, tiszta üresség, idegeskedés nem fér bele, meglepődés nem fér bele, most haragszik kicsit Annamáriára, hogy ilyen könnyen adja magát, de a harag nem fér bele. Gyorsan az órájára néz, le kell zárni, elérte a pontot, most már a következő lépésnél tartunk. E-mail címet cserélnek, így lesz következő lépés, de még gondolkodnia kell, meg nem tiszta a szándék, nincs tiszta tudat, még formálódik a cél.

3.

A kocsit András elvitte, nem bánja, nem szeret vezetni, a bevásárláshoz használja csak, de a bevásárlást manapság házhoz is lehet rendelni. Rendelni fog. Ádámot megkérheti, hogy segítsen pakolni, különösen a vizet, Andrásnak mindig kell tizenkét liter ásványvíz, a vizet nehéz megemelni, a dereka megfájdul bele. Ha megkéri Ádámot, Ádám persze elhúzza majd a száját, inkább játszani akar, megint elkezdjük ugyanazt a harcot, gondolja, az értelmetlen harcot, mindenki csak veszít, és mégis muszáj harcolni, mintha valami fontosról volna szó, de nem látja, mi ez a fontos, amiről szó van, mire megy ki a játék, csak felcsattan, akarta ellenére is, és Ádám visszaszól, hogy jó, majd megcsinálom, vagy némán a szobájába megy, az ajtót becsukja maga után, miközben ő nem tudja megállni, hogy ne mondja azt, amit mindig mond, hogy a majd nem segítség, ha a szükség most van, ha most hozták ki az árut, ha most kéne elpakolni. De Ádám még nem ért haza, senki nincs a lakásban, most meglepően tágasnak érzi, a szobájukba a szemközti ház faláról visszaverődik a délutáni fény, szép most itt, gondolja elégedetten, felépített egy életet, hirtelen nem is érti, miért zavarja még mindig Tóth Péter, a mondat, amit mondott neki.

Rákeres az interneten, de Tóth Péterből nagyon sok van, természetesen, gondolja, ezzel a névvel el lehet bújni még az internet korában is, nem tett egy betűt hozzá vajon, vagy akár egy második keresztnévet, ha van második keresztnéve, nem tudja, ő csak Tóth Péternek ismerte, Tóth, a csökött. Így emlékszik rá, aki leveleket írt. Megpróbálja úgy, hogy fotográfia és Tóth Péter, és feljön egy oldal, nem biztos benne, hogy megtalálta, de ott marad, lapozgat a képek között, furcsa képek, nem egy újságíró képei, bemozdult, homályos alakok, csak a lendületük látszik, a szándék vizuális lenyomata, vagy a mozdulaté, miközben a háttér kristálytiszt és definiált. Mi az, ami maradandó. A helyszínt nem mindig ismeri fel, talán sokat utazik, biztosan sokat utazik, fotóriporter, vannak városi képek és tájak is, nem festői tájak, nem szép városi részletek, egyik sem az esztétikáról szól, hanem valamilyen stabilitásról, arról, ami áll és önmaga, míg mi elmozdulunk, átalakulunk, illúzióként szertefoszlunk.

Az egyik képen madarak repülnek, talán madarak, lehetnének éppen fehér sárkányok is, és valaki, talán egy férfi, egy babakocsiszerű dolgot tol az utcán, de lehet utcai árus is, aki a portékáját viszi a szokott helyére. Nem tudja megmondani, mi történik ezen a képen, gondolja, de beszippantja, látja magát, ahogy egy lépcsőn ül valahol, Párizsban, Barcelonában, Szegeden, mindegy, részévé lesz a tájnak, a föld és a kövek nyugalomával, nem sürgeti senki, nem tervez semmit, csak létezik, és elröppennek az órák, a fény változik a városban, sűrűbb és megint lazább lesz az emberi jelenlét, de a kő, amin ül, és ő maga nem változik. Nincs a fotósról ismertetés, életrajzi adat, fénykép, nincsenek kiállítások vagy könyvek, semmi megfogható, csak a képek.

Igaz, megkérdézheti, gondolja, írhat neki, hogy megtalálta ezt a honlapot, elismerné ezzel, hogy rákeresett, de manapság ki nem, ki ne nézne utána egy régi ismerősnek, különösen, ha újra előkerül, hirtelen felbukkan egy eseményen, jogom van kérdezni, gondolja, jogom van érdeklődni, csak azt látom, amit ő megmutat, amit a világnak megmutat, azt megmutatja nekem is. Találkoztunk. Megismerhetem. Fogalmazni kezdi a levelet, kedves Péter, kíváncsi lettem a képeidre, és ezt az oldalt találtam, ezek valóban a te képeid?, írja, aztán kitorli, nézi az e-mail üres keretét, pulzál benne a kurzor, érzi a saját szívverését, mintha összehangolódna a kurzorral, nem mindegy, hogy mit gondol rólam, kérdezi magától, nem mindegy, hogy tudja-e, hogy érdeklődtem, nem patológikus, hétköznapi érdeklődés, mindenki ezt csinálná, a kurzor pulzál, végül csak annyit ír, szia, ez a te oldalad?, és elküldi, hirtelen, nem akar tovább gondolkodni rajta, a Gmail oldalán látszik az elküldöttek között, aztán bezárja a böngészőt, lehajtja a laptop fedelét, és ül tovább az íróasztalánál, nézi a falat, a falon kirajzolódó fénycsíkokat, az ablak rácsainak kivetülő mintázatát.

4.

Azon gondolkodik, kellett-e vennie valamit, felhívhatná Annamarit, de kicsit tart tőle, hogy igen, be kell mennie egy bevásárlóközpontba, és irtózik a bevásárlóközpontoktól, bogárcsapdák hívogató illatokkal, beleragadsz a bevásárlóközpontba, mert nem találod éppen azt, amit keresel, de kínálja magát száz más

dolog, otromba nyomulás az egész, gondolja, az építészete is ennek van alárendelve, a mozgólépcsők elhelyezése, a nagy üvegfelületek, minden a vásárlásról szól. Annamari szeret vásárolni, Ádám gyűlöl, ő pedig beteg lesz tőle, még ha joggal várja is el a felesége, hogy időnként kooperáljon, beugorjon valamiért, ami a sarki boltban nem kapható, vagyok, tehát vásárló vagyok, gondolja, és mégis előveszi a zsebéből a telefont, nem hívja, csak üzenetet ír, az ad egy lélegzetnyi időt, addig leér a kocsihoz, nevetséges, hogy ügyet csinállok ebből, gondolja, hogy imádkozom, hogy ne legyen semmi, nem vagyok egészen normális, ez valami neurózis, ezt mondaná Annamari.

A zakója zsebében kitapogatja a kulcsát, a kocsikulcsot a nadrágzsebébe tette, mindig lyukas lesz az a zseb, mégis odateszi az egyik kulcsot, hogy ne keverje össze őket, gyorsan cselekedni, ez az elve, ki akar hosszasan piszmogni azzal, hogy melyik kulcs hol található, a hosszasan persze másodpercekben mérhető, de a másodpercek is értékesek, gondolja, az élet értékes, ne fecsejünk arra, hogy keressük a kulcsot, ezt mondja Annamarinak, aki kineveti, de megvarrja a nadrágzsebet, aztán újra lyukat üt rajta a kulcs, tudják mindketten előre, és eljön az ideje egy új nadrágnak, ami vásárlást jelent, és a vásárlás rémálmot, szereti, hogy Annamari megveszi neki a legtöbb ruhát, mindenben tudja a méretét, csak a zakót szokta magának választani, de az tízévente egyszeri választás, szereti Annamari, amiért csak nevet rajta, csak nevet a vásárlásfóbián, kooperálunk, gondolja, kooperálunk, ez a házasság. A telefon pittyen, Annamari, nem kell semmi.

Beparkol az autóbeállóba, megint akad a kertkapu automatikája, kicsit mélázik, hogy most rögtön nekiálljon-e, megnézné, de előbb talán beköszön, a terasz felől megy be a lakásba, mindig így szokta, ha kocsival van, bár így rányitja az ajtót Annamarira, ha esetleg dolgozik, nincs baj belőle soha, örül neki, örülnek egymásnak, hálás ezért, bár nem egészen tudja, hogy kinek lehetne hálás, Annamarinak?, vagy Istennek, akiben nem hisz? Annamari régen meghalt szüleinek? Benéz a teraszajtón, hogy látja-e, a hátát látja, ül az íróasztalánál, de a gép nincs nyitva, csak néz maga elé, mereng, így mondaná Annamari, aki szeret irodalmi szavakat használni, mereng az asztalánál, melegség önti el a szívét, és óvatosan kinyitja az ajtót, hogy ne ijessze meg.

5.

A képszerkesztő azt mondja, ezek a képek mehetnek a dokumentációs tárbá, csak kulcsszavazza meg őket, és nem kell mindent mindig megmutatni, ami alapvetően csak az archívumnak fontos, tudja, hogy ez igaz, tudja, hogy megmutat valamit, amiből nem lesz anyag, mégis szeretné megmutatni, Annamáriáról van kép az archívumban, megnézte, de ez most az ő képe Annamáriáról, a tintafoltos lányról, az egyik kép különösen jellemző lett, Annamária hallgatja rajta a mellette ülő férfit, kicsit feléje is fordítja a fejét, de nem egészen, így részben profilból látszik, az orra elegáns, az álla pedig jól definiált, a kék ruhája színárnyékot vet rá, és intenzív a figyelme, mint egy örvény, behúzza és megforgatja magában a beszélő férfi szavait, ezt az intenzitást szeretné ő is érezni, amikor ott ültek a Dérynében Annamária inkább tompa volt, esetleg kíváncsi, érdeklődő, mi volna a helyes szó,

de az intenzitását nem érezte, igaz, a saját intenzitását sem, pedig ők ketten, Annamária és ő, intenzív emberek, bár néha el kell ezt rejteniük.

Most akkor anyához, gondolja, és felhívja, hogy vigyen-e valamit, mindig ugyanazt kéri az anyja, kiflit, azt a finom ropogós sóskiflit, szerencse, hogy enni tud, csak a fél arca béna, tudja, hogy ez mást megijesztene, de őt nem ijeszti meg, megszokta, néha felvágja neki, amit nehéz lenne így megennie, az almát, a sajtot felkockázza, a dinnyét is nagyon szereti, de annak most persze nincs szezonja, szőlőt vesz, drága, de nem bánja, a kiflit viszont az anyja boldogan majszolja, szereti a szagát, ezt szokta mondani, különösen, ha frissen sütötték, szereti, ha ott van az orra alatt és érzi, ahogy roppan az ujjai között. Jár egy gondozónő, aki segít fürdeni, bottal és járókerettel elboldogul, tulajdonképpen teljesen önálló, gondolja csodálattal, sosem akart másoktól semmit, tőlem sem akar semmit, nem teher még a betegségében sem, nagyszerű nő, büszke vagyok rá, hogy ő az anyám.

Az anyja kibiceg elé a hallba, amikor hallja a kulcscsörgést, a lépteit is megismeri, gondolja, a szeretetnek ezt a szintjét majdnem fájdalmasnak érzi, leteszi a konyhaasztalra a bevásárolt holmit és magához öleli, sokáig maradnak így. Minden rendben, anya?, kérdezi aztán, és rakosgatni kezd, a kiflit mindjárt oda nyújtja, még meleg, mondja, várj, mondja az anyja, tegyünk alá egy tányért, köszönöm, Petikém, egy kincs vagy, milyen szerencsés vagyok, mindennap ezt gondolom. Végigsimítja a kézfejét az ujjával, és aztán a kezébe adja a tányért, rajta a kiflivel, és elmosolyodik. Köszönöm, anya, te pedig a legjobb anya vagy.

A telefonja jelez, rápillant, utálja ezt magában, hogy amikor itt van az anyjával, akkor is ránéz a telefonra, felszabdálja az életünket, rángat ide-oda, ha ő valahol ott van, szeretne teljesen ott lenni, nem elveszíteni a fókuszot, tudja, hogy nem racionális, de ilyenkor mindig arra is dühös lesz, aki az üzenetet küldte, most látja, Annamária az, csak néhány szót írt, szia, ez a te oldalad?, ezt kérdezi, hirtelen elgyengül és le kell ülnie, kihúzza a széket a konyhaasztalnál, csak egy szék van, mindig megbeszélük, hogy hoz még egy széket, aztán sosem kerül rá sor, sosem jut el az Ikeába, így egy székkal gazdálkodnak, kihozzák néha a puffot bentről, leteszi a telefont az asztalra, az anyja aggódva néz rá, visszamosolyog, munka, kérdezi az anyja, nem, semmi különös, mondja neki, csak egy régi ismerős, meglepett.

Szárnyas Ófelsége

regényrészlet

Nem repülön ülök. „*Hier Gefahr! Hier Gefahr!*” Erre riadok félálomból. Milyen hang jelzett, mi ez? Autobahn-automata hang. Jobb lett volna repülővel jönni? Körülnézek, semmi bajt nem érzek és nem látok, semmi vész. Essenek nincs is repülőtere, valahol Düsseldorfban szállt volna le a gép, és onnan még elég messze valamilyen kocsival... Jobb így. A királyok hintón járnak, szebb út, mint a repülő.

Simán rohan most ez a táj mellettünk, jó volna látni a tájban a zöld dombokat, már akinek van hozzá szeme. Én látom, ha akarom. Ha akarom, akkor látom. Sok, sok a zöld, erdők, csak néha kopár. Itt valahol a Rajna, biztos szép, de nem bámulnám, meg nem is egészen arra megy az út, otthon sem érdekelt külön a táj, meg külön a Duna. Térkép nem kell, nem turista vagyok. Vannak itt dombok, csak nagyobbak az erdőkkel együtt, és valahogy a dombok az erdők miatt külön mintha nem lennének olyan magasak, zavaros, de én sem értem, az biztos, nem magasodnak úgy, mint otthon. Ha minden távlat nagyobb, az arányok mások. A Dunántúl azért talán szebb. Hogy is van? *Hosszú, szürke sáv az út, mely a végtelenbe fut...* Hát itt aztán nem nagyon van francia sláger, és Yves Montand vagy Juliette Gréco vagy Piaf helyett borzalmas hangok és színészek, már a nevük is komikus.

A végtelenbe futni szabadon, mezítláb? Nekem az volt Pammerben a furcsa, hogy amikor már térdig jártunk a mocsárban, ő még akkor sem vett észre semmit... Nem, rosszul mondom: az volt a furcsa, hogy észrevette, de egyáltalán nem törődött vele, és valahogy a mozgása, a járása meg a testtartása is, minden mozdulata majdnem ugyanolyan maradt, mintha nem mocsárban gyalogoltunk volna. Érdekes, gondoltam, másra nem tudtam gondolni, valahogy jó neki a mocsár. Vagy nem akartam tudni.

Június, a „lenhajú június”, a nyár első napja, imádom. Van idő, nem késünk el a megnyitóról. Jobb, ha megállunk egy pár pihenőnél. Ez a Volkswagen csak otthon lenne szuper. Vagy már otthon sem. Itt nem neki találták fel az Autobahnt, hamar kifulladás... vagy Golovics fullad ki a vezetéssel? Én úgy érzem, de lehet, marhaság. Jó kocsí, az is lehet, már itt vették. Nem kérdezem meg, fogalmam sincs a kocsikról, melyik a menő... nekem az, ami elvisz, ahova akarok. Otthon mikor is ültem autóban? Ja, taxiban persze igen, de nem taxiban? Lehet, hogy soha? Hopp, egy Porsche, ezt még én is ismerem, a hírét. Csúcs. Dagi pár. Annak a nőnek ott hatalmas műhaja van. Hirtelen nem találom a magyar szót. Angolul ugrik be, itt németül kéne tudni, Glázer egy mukkot sem tud, én közepesen, de

az lesz, hogy még a végén én tanítom őt németül, ez is lesz olyan furcsa, mint az, hogy itt vagyok vele, egy éve nem is tudtunk egymásról, egy éve nem is éltünk. Egy éve az életem nem létezett, vagyis meg sem születtem, üres univerzum, lát-szat-élet. Akkor, mintha nagyot ugrott volna az idő velem, vagy mi szaltóztunk nagyot? Másvilág. Szaltó után azért most érdekesebb minden. Most, ha akarjuk, mindent csinálhatunk, a legkisebb, leggyengébb ötlet is jó: vicc, hogy beiratkozunk egy német nyelvtanfolyamra, na de ez lepkefing, nem azért szaltóztott velünk a világ, hanem azért, hogy ne Magyarország térképe legyen a fejünkön mázsás súllyal. Öröm. Más kéne, nem nyelvtanfolyam, az otthon is van, sőt a Közgázon a legjobb, ezt igazolhatom. Biztos elég lesz Berlinben az angol, jobban beszélek angolul, mint a németek, ez nem elég? Pammer apja tudott németül, pár mondatot idézgettünk vele közösen, mikor kijött a kórházból és jobban volt, nem romlott a memóriája, az osztrák köszönést használta, *Griuss Gott* és nem *Guten Tag*, vagy híres versidézetet, *Wer reitet durch* valahol... én nem tudtam mindig ezeket, a gimiben még fújtam, az egyetemen filmszakadás. *Erlkönig*, *Wanderers Nachtlied*, klasszikusok, *ruhest du auch...* Viszont kicsit más: *Ich werde protestieren gegen dieser kommunistischen Provokation*, ez nem klasszikus, egy tv-filmben szavalt valaki tegnapelőtt a SAT 1-on, ez is pfuj, politikai kalandfilm, német és buta, a hírek után elfelejtettük elzárni a tévét a társalgóban.

Trabant, Volkswagen vagy Porsche, Glázer sem az autójáról volt híres otthon... ez poén akar lenni, buta poén: soha nem volt autója, nincs jogosítványa, nem is érdekelte. Anyám azt mondaná: „ilyenekkel áldott meg a sors”. Ostoba mondás, nagyon rossz дума, kínosan buta. Nemcsak Glázert, őt azért, mit mondjak, rögtön ájulásig, de előtte még Pammert is becsültem... elég sokáig... néha. Néha-néha, nagy néha... az érzés diktált, nem a ráció, fordítva soha, rémes lett volna fordítva.

„Ilyenekkel...” Senki nem hitte volna, de az esküvőre is villamossal mentünk. És az esküvő után a kertvendéglőbe is, mi is volt a neve, rég elfelejtettem... Pammer úgy akarta, én meg belementem, semmi felhajtás. Apám mosolygott, anyám szitkozódott. Amikor Elefántnak elmondtam, jót röhögött, neki szimpatikus volt ez a villamos-dolog. Sőt, Pammert is nagyra tartotta. Attól Pammer nem lett kisebb a szemében, hogy évekig dugta a feleségét, vagyis engem, Darázs (akkor még Kiss) Orsit. Tulajdonképp nekem is tetszett a villamos-ötlet. Miért? Mert. Csak. „*Villamossal a házasságkötőbe.*” Novellacím, vagy fotórealistafestmény-cím. Glázer tíz éve festhetett volna ilyet, olyasmit, mint a *Szövőlányok rádióon Hitlert hallgatják*, az elképesztően zseniális. De maga a sztori, hát nem, Glázert nem érdekelte semmiféle sztori, történet, a történet mint műfaj, mindig taszította, az esküvőm történetét sem azért utálta volna, mert valakinek a felesége voltam egy ideig, az teljesen közömbös számára, hanem azt utálta volna, ahogyan az voltam, mert rosszul odarakva, dilettánsan odakenve ültem benne vagy álltam benne, a saját esküvőmön, aztán véges-végig a saját házasságomban, szerinte pocsékul raktak a színpadra, a vászonra, találjam meg a helyes kifejezést, de nem a szóbelit, hanem a látvány igazságát, sőt jobb, ha törölöm, nem keresek semmiféle helyes kifejezést, nincs történet, se nagy, se kicsi, és egyáltalán nem érdekelte volna, hogy villamossal és nem taxival, meg, hogy anyu, apu, anyós, após, satöbbi, emelem poharam, esküvő, komédia, paródia. Legyen helyem a vásznon, nem olajjal, nem

festékekkel, de pixelekkel, igen, pixelekkel, mondta, csak félig értettem, de láttam, miket tud csinálni a vásznon, meg vásznon helyett bármin, zseniális, éreztem. A kisagya csücskéig sem ért volna a történetem, a mindenféle életem, előre kirekeszti az agyából, mint rosszul megfestett buta képet, a saját házassága és magánélete sem érdekelte már, hát még az enyém meg Pammeré, akiről nem is hallott. Maga a műfaj, hogy „történik valami”, idegen tőle, ő mondta. A történet csak a dilettánsokat érdekelheti. Beckett-nél nincs történet. Pont és szakadék... hirtelen nem emlékszem, ez a pont és szakadék mit is jelent nála. Mindegy, mi a fenének meséltem volna a válást, semmi nem érdekli az életemből, aminek nincs köze a munkájához, és igaza van.

Ami nagyon keveset mondtam neki Pammerről, azt nem utálta, állítólag a nevét az *ÉS*-ből ismerte, amíg olvasott magyar újságot. Érdekes, ahogy Elefánt is nagyra tartotta, még jó. Még jó, de mindegy már, ki kit tartott nagyra, kit utált, ki mit tudott, mi volt. Mi lesz, az érdekes, mert az azért teljes rejtély. Mi van, ha én nem kapok menedékjogot? Ez nem lehet, mondja, ez nem lehet, mondja kétszer, ez nem lehet, mondom én is, próbálom biztosra venni, és azt gondolom, ez azért lehet, és félek. „Hier liegt Gefahr, hát jól vigyázz!...” Ja, nem a karamboltól, pedig láttam szétlapított kocsikat, szégyelltem, de röhögnöm kellett. Eszembe jutott, hogy „liegt Gefahr”, tán így, de az Autobahn-tábla nem mindig nyelvtanóra. Attól félek, nem a balesettől, hogy a nagy semmi utánam jön Magyarországról, a nagy semmi mindenhova elér, ide is, át a határokon, az Autobahnon, és a nagy semmiben a jövő... mi a jövő, fuj, pátosz. A jövő szó és maga a fogalom, az is giccs Glázernek. Nem érdekli sem az autó, sem az út, sem a táj, sem a domb vagy az erdő. Ő mint magánember nem fél, és megteheti, mert megszüntette a magánéletét, ja nem így mondja: hanem, a „magánlétét”.

Amíg együtt vagyunk, én nem szüntettem meg. De turista vagy utazó, vagy még rémesebb: kísérő nem leszek. Aki Glázer kísérőjének vagy angol tolmácsnak akar nézni, annak vége. Annak nézzenek, aki vagyok vagy leszek! Csak turista bámulja a német vagy magyar vagy angol vagy bármilyen tájat és erdőt, a legbutább emberfajzat. Sem az autópályák, sem a dombos, ha akarom, lapos német táj. Berlin meg Kassel majd érdekel, de nem a város, csak a kiállítás. Berlinből alig látam, sőt semmit belőle, amikor kijöttünk, repülőtér, átszállás, vonat, rohanás. Most mind a hárman elmentek kávé inni, meg vécére. Nekem nem kell annyi kávé. Elefánttal sem ittunk annyi kávé, mint amióta itt Glázerrel. Elefántra úgy hatott a kávé, mint más pasikra a szesz. Irtó nagyot szeretkeztünk a kávék után, és fura, de a farka is kétszer akkora lett, bár ha hízeleghetek magamnak, ez azért az én hatásom lehetett, nem csak a koffeiné. Itt Berlinben Golovics és Vanda még többet kávézik. A német kávé irtó rossz, ezzel nem mondtam nagyot, minden magyar érzi. Olasz presszóban kell inni, Berlin tele van olasz helyekkel, vagy úgy főzni, otthon is, mint azok. Glázer próbálkozik is mindennel, de ehhez speci-el ügyetlen. „A feleséged sem tudott jó kávé főzni?” – kérdeztem egyszer, erre nevetett, de láttam, hogy dühös. Pedig én voltam dühösebb, és én is nevettem.

Anyám iszonyúan utálta Pammert. De nem mondta, nekem sem mondta, úgyis tudtam, hogy ő is tudja, hogy tudom. Tudom, hogy tudod, hogy tudom. Pammer-

rel erről soha nem beszéltünk. Minek, veszekedés lett volna a vége. Úgyis az lesz, ha nem. És igen.

Fák suhannak... Azt hiszem, elaludtam közben az autóban, már megint megyünk az Autobahnon, most nagyon gyorsan, Golovics jól vezet, Vanda egyszer rákiáltott, hogy „vigyázz”, én észre sem vettem semmit. Már akkor aludtam? ... Otthon elég jókat tudtam álmodni, itt meg csak egyszer álmodtam, de az rémes volt, azt hittem, hogy visszamentem Magyarországra, és iszonyú sírógörcs tört rám álmomban, kiabáltam, a Glázer egészen megijedt...

Én nem szoktam félni, csak néha kétségbeesni, és az rosszabb. De van, amikor ez a kettő összeáll, na az elég gyilkos, maga a nagybetűs Semmi, na az. Ha nem tudok kint maradni vele, és Glázer itt maradna, ez most egy mérgező és kunkori kérdőjel, egy abszurdum, egy tengerbe, örvénybe vezető, engem röhögve eltaposó abszurdum lenne. Félek? Előre nem kéne semmitől. A szép kislány ne féljen. Rég voltam szépkislány, soha nem voltam szép. A szép nőket szobornak nézik. Engem nem néztek soha szobornak, szerencsére. Nekem nagyon halott egy női szobor, minél szebb, annál halottabb, jeges hulla. Anyu sokkal szebb volt, de a konyhában ragadt. Hát velem mindent, csak ezt nem. Inkább mérget keverek a konyhában, mint krumplisztészát főzök. Ja, könyörtelen nő is vagyok, amikor azt hiszik, hogy még kis-kislány. Most huszonhét, jövőre huszonnyolc, és ha otthon maradok, brr, soha, rám vésődne a korom, és az már anyu szemében se gyerekkor. Nem akarom, hogy rám vésődjön, én szabom meg, mennyi.

Pammerrel fiatalon is könnyen tudtam könyörtelen lenni, pedig nem mindig akartam. Pammerrel húszéves maradtam, röpültem a szexben, vele jöttem rá, hogy a szex nagyon kell, de ő a vágyamhoz vagy mit mondjak, megint romantikus undorító szó, a „vágy”, mit mondjak, a zsigereimhez kevés a Pammer, igyekszik, hű kutya, számár, Füles, de nekem kevés. Ha meg hűtlenkedik, az tragikomikus. A szex nagy óceán, a kis Pammer belefulladás, ha beljebb merne úszni, nem mer, egy barátnőmmel lefeküdt, egyiknek se volt jó, elmondta külön mind a kettő, szinte megutáltam őket, nem azért, mert lefeküdtek, hanem mert nem volt jó nekik, nem tudták jól csinálni... Gyatrák. Én repültem, én tudtam és tudok repülni, és nincs olyan a levegőben, fönt, hogy az a madár nem kell, hogy ilyen madár kell csak, és nincs olyan, hogy kevéssel vagy sokkal repülök, értelmetlen szavak, mert ami nekem kevés, az másnak sok, nálam nincs mérce, konyhamérleg, ez jó, az nem jó, az kevés, ez sok. Nincs olyan szó és mérték, hogy „sok”, nekem minden és mindenki van, egyszerre látok mindenkit, ha akit nézek, nem lenne, én sem lennék, amit én rögtön látok, azt más később vagy meg sem látja, vakok, ugatják az életet, ugatják az óceánt. Szerencsétlen szárnyatlan csigák. Mocsári mikrobák, nem bántom őket, sajnálom őket, egy lányt sem ismertem az egyetemen, akit a Balaton közepén dugott volna meg az Elefánt, de úgy, hogy beleremegett és felrobbant a telihold. „Erre születni kell, Orsi...” – most őt idézem, a Balaton közepéről.

Pammerrel húszéves maradtam végig a három év alatt, egy nyári ruhás vidám lány, aki vidáman lép bárki mellé, és vidáman hagyja ott. Így maradtam pár évig fecske mellette, de Pammer nem lett fecske, nem arra született, pedig, ha nagyon

akart, tudott repülni, én repüléshez szárnyatlannal soha nem kezdek, mégis engem letről, a földről lesett, alázattal lesett. Közben nem akart alázatos lenni, megvadult számár inkább, aki rúg és harap. Hát így nehéz volt vele, de maradtunk. Húszéves lány, vidám, szellős, kis nyári cuccban? Így ismert meg, egy nyári cuccban feküdtem le vele először, húszéves voltam, de már mindent tudtam előre, azért vettem fel arra a napra azt a helyes kis nyári cuccot. Tárva-nyitva volt az ablak. Egy helyes kis egyetemista lány feküdt le helyes kis cuccban a kedvesen izguló Pammerrel a nyitott nyári ablaknál. Nem csúnya fotó. De még nekem sem ment végig, hogy mozdulatlan háttérkép maradjak, fecskelány pillanatfotón. Na nem. A vége felé már huszonzét vagyok, hahó, nézd csak, mondom a tükörnek, pár év múlva, ha még élek, már harminc, akkor azt mondtam, vége, de Pammer maradni próbált. Harminc, negyven, örök évekre maradt volna. Semmi önálló akarata nincs, ha velem van, az akarata én vagyok. Voltam... már nem jelen idő. Ha velem volt, rongybaba. Nem ellenszenves, nem utálatos, de rongybaba, nem mackó, inkább mogorva játékszámár, puha, szeretetre méltó számár, ő volt a Füles a Micimackóból, a jó és bánatos Füles, kivéve ha megvadul, idegbeteg hangon bőg és rúg és iázik, az istállóban meg elcsitul a nagy fülével, és várja, hogy etessem. Etettem éveket. Én is vele ettem a szénát, értelmes számár, míg meg nem vadul, akkor rúg, harap, és meg is ölhet. Sejtettem, hogy benne van ez is, szerencsére eddig nem jött ki, mostantól meg mások dolga lesz.

Pimasz és gonosz is voltam, a világgal is és Pammerrel is, kábé egy vagy másfél óránk volt a katalán sráccal, amikor anyu meghívta búcsúebédre a srácot, és utána Pammer is elment anyuékkal bevásárolni a Kolosy téri nagypiacra, mi meg egyedül maradtunk, és azalatt lefeküdtem vele, amíg ők visszajöttek, anyu azt hiszem, előre tudta, mi lesz, majdnem megágyazott neki, mielőtt elmentek, úgy utálta Pammert, hogy rajongott a srácért, „őrült spanyol”, mondta, és nagyon nevetett, és a legszebb takarót tette a heverőre. Pimasz voltam, nem akartam, hogy anyu legyen a nyerő ezzel a szép takaróval, hanem én magam, és amíg ők vásároltak a piacon, én ágyba bújtam a katalánnal, villám-dugás ott a mi szobánkban, a mi ágyunkban, a régi takaró alatt, és kétszer is elélveztünk, kapkodva még ilyen jól nem esett, mert én is örült akarok lenni, mindenkivel örültebb, „egy lepedő, két epedő”, Pammer alapból, a katalán srác meg gyors felindulásból epedett, epedőbajnokság, kettőnek elég egy lepedő, anyu kimosta, nem bánta, sőt imádta, hogy megvolt, ragyogott, mintha őt dugta volna meg srác. Félóra alatt, hipp és hopp, és varázslat.

Nem olyan szelíd és gyenge ám a Pammer, mint sok ismerősöm hitte. Úgy képzelhették, hogy mindig Pammer sírdogált miattam. Csak azt hallották volna, amikor tényleg, és nem megjátszva zokogógörccsöt kaptam az ordításától. Nem hangos nagyon, de ijesztő. Az a fojtott, elfúló hang, amit én akkor már tudtam, mit jelent, és megvárta másnap, hogy egyedül legyek otthon, és akkor fuldoklott bele nagyon elfúlva a telefonba, hogy „figyelj, nem éred meg a karácsonyt, ezt most előre megmondom”. Néha röhögtem rajta, de akkor nem, ezt jó füllel hallok, hogy nem vicc, rekedt, igazi borzalom, nekem abszolút hallásom van a pasikra, főleg a Füles hangjára, hát azért vele aludtam két és fél évig, hallok, ez most sajnós a skorpió, az igazi sivatagi vagy milyen skorpió, amelyik igazán szúr és harap, és csontig, belekig, mindenig, szétszúr és szétvág, és véged. És végem...

„Jól figyelj, nem éred meg a karácsonyt” – erre nincs mentség, Pammernek ezzel lett vége, most én jövök, ha élve akarok maradni. Ez a mocsár alja, itt halottak úsztak, és úgy maradtak. Én megmenekülök!

Huszonhét éves voltam már akkor, karácsony előtt,

nem kislány, nem huszonegy, nem a régi kedves kiscsaj, okoska egyetemista, a Közgáz felsőfokú angol nyelvvizsgájával, röhögnöm kell, mert aki huszonötödik születésnapja után is még gyáva marad, az nulla ember, pusztulhat az összes vizsgájával, mert csontig gyáva marad. Ezért utáltam meg Pammert, amikor rájöttem, hogy gyáva, ja persze, mit hazudjak, én is voltam néha gyáva. Magyarországon mindenki gyáva, ezért akarok kint maradni, távozzál tőlem, gyávaság-pohár, én haza nem megyek. Azt sem mertem megmondani Pammernek, se senkinek, hogy abbahagytam az egyetemet. Reggel szépen elindultam hazulról, mintha a Közgázra mennék, az indexet persze eldugtam, nehogy Pammer megtalálja, és kérdezze, mi ez, egy vizsgám se volt beírva, aztán úgy üres vizsgákkal bevittem a tanulmányi osztályra, ott volt a förtelmesen utált Berkes elvtárs helyettese, az a fiatal, lenyalt hajú tag, de az se látta, nem figyelt, én meg csak úgy odaloptam, és otffelejtettem az asztalán, mintha rongy vagy óvodai emlékkönyv vagy pauszpapír lenne, jó, hogy nem emlékszem, takony emlék, keresse a lenyalt hajú, de engem sem keresett aztán sokáig senki, az egyetemre bejártam, néha egy-egy órára is, senki nem tudta, már be sem iratkoztam, féltém és örültem és kussoltam, és szerepet játszottam magamnak. A kötelező órákat utáltam, és a Közgáz, hiába a legjobb, az is csak iskola volt, mint a gimnázium, iskolára hasonlított, a kötelező folyosóival és termeivel, mit ülnek ott butábban, mint én, és azért, mert iskola volt, ilyen egyszerű, én meg még egyszerűbben otthagytam. Sem anya, se Pammer nem tudott róla, melyiktől féltém volna jobban, anya élesen sápítózna és semmit nem tudna csinálni, persze az ösztöndíjat nemsokára megvonják, amikor kiderítik, reggel szépen elmentem otthonról nyolc körül, néha a Híradó moziba egyedül, de jó időben a Gellért tanszéken meg a Duna tanszéken napoztam, sok ismerős srác, jókat röhögtünk, néha meg beültem az Elefánttal valami előadásra, de csak röhögni, ő is unta, inkább elmondta, hogy nemcsak valami híres olasz költőt, hanem őt is kezelték a Lipóton. Hű, ettől végképp nem ijedtem meg, ez nagyon érdekelt. A Lipót mint zsenikeltető. Nem eredeti gondolat, régi tudás, hogy van ilyen, de én még addig személyesen nem ismertem senki mást. Sokan azt hitték, Elefánt csak azért lett a nagy szerelmem még a házasságom alatt, Pammer tudta különben, végig tudta, azt hitték sokan, hogy mert feltűnően szép srác vagy mert csodásan őrült. Na nem: ennél azért több volt, meg annál is több, hogy a farka hatalmas tudott lenni, ezt elvárta az ember, de a szerelemhez azért más is kell, hogy mondjak valami bölcset. Elefánt előtt csak a Venkó Péterrel feküdtem le egy délelőtti üres lakásban, tetszett a majdnem szőke feje, és mondták róla, közzettanász vagy mi (titokban költő, ő nem mondta volna szerintem a világerő se, mindent eltitkolt magáról), még hivatalos neve is több volt, nem beceneve, hanem hivatalos neve is több, hamar kirúgták a Közgázról, sejtem, nem azért, mert lefeküdt velem, akkor azért másokat is kirúghattak volna, keserű humor. Kefélés közben valami fényes kis acélgömböt szorongatott, nem féltél, hogy ütök is vele?, kérdezte utána, ez furcsa, de nem féltém, utána sem ijedtem meg,

fogalmam sem volt, mi az, nem is akartam megkérdezni. Szorongassa csak. A Venkó nem volt csúnya, „a szőke geológus”, így hívtam magamban, szép se, de izgalmasan furcsa meg szabályos arcú egyszerre. Hogy rögtön tudta, lefekszem vele, az első pillanatban tudta, előbb, mint én, és pokoli elszánt volt, pedig alapjában olyan lágy, olyan szelíd. De az a szelídség látszat. Kőkemény volt. Az első perctől. Van, mikor ez jó.

Elefánt egész más, vidám és kedves volt, nyüzsögtek körülötte a lányok, több tanszékről, több folyosóról, szinte összevesztek, ha végigment a folyosón a nemzetközi és az idegen nyelvi tanszék között, magasan ő volt a legszebb srác az egész egyetemen, kiröhögte az egész Közgáz, azt mondta az egyetemre, nem azt, hogy szar vagy fos, hanem: „a szürkék lila sárképzője”. Ilyet más nem tud, szerintem senki. Elefánt, akivel olyan zseniálisan szeretkeztünk a Balatonban, bent állva a víz közepén... Ezt titkoljam? Pammernek rögtön elmondtam a Balatont, hogy így milyen gyönyörű volt. De azért azt most se neki, se az Elefántnak sem mondtam meg, hogy én már kiiratkoztam, akarom mondani, kimaradtam a Közgáztól, mert hivatalosan nem iratkoztam ki.

Ég és föld között. Ég nem is volt, de akkor mi volt? Föld és föld és mocsár. Amíg nem tudtam, most mi lesz velem, nem is törődtem vele, csak mikor néha Pammer kérdezte, mi van az egyetemen. Semmi, mondtam. Még hazudni se volt energiám és kedvem. Semmi, mondtam, és tényleg semmi volt. Ha nagyon gondolkozok az egészen, még rosszabbul éreztem volna magam, Glázernak tán még a nevét se nagyon hallottam, talán Pammer emlegetett valami kiállítást, Iparterv, később megtudtam sok mindent róla, de akkor még Glázer nekem nem létezett, egyszerűen nem élt, sőt, még Elefánt se nagyon, az is kicsit később, semmi múzeum, klasszikus vagy modern, semmilyen kiállítás nem izgatott volna, legfeljebb tíz percre, Csontváry, kultúra, ja. Na nem. Filmművészet, Fellini, Antonioni. Becsültem Pammert, hogy érti és látni tudja, a Közgáz Filmklubban nagyon szerettem, amit csinált. Vége lett.

Újabb tíz-húsz kilométerek, egyhangú zúgás. Na most az a gyávaság-dolog azért nem olyan egyszerű. Pammer kitette helyettem a Közgáz idegennyelvi tanszék faliújságjára azt a nagy újságkivágatot, Vercors cikke a *Lettres Françaises*-ből, hogy „Hitler a gagné la guerre” – a *Guardian*ben lejtött angolul, én kivágtam, ő meg rászögezte a faliújságra, '69 szeptember elején, Prága, mindenki csendben figyelt. Igaz, ő már végzett, már nem rúghatták volna ki az egyetemről, akkor is, bárki más csinált valamit, ennél kicsit is többet? Ő igen. Nálunk kussolt mindenki az egyetemen, és máshol is. Ő kirakta titokban, nem bukott le, és a papír napokig ott maradt, nem mondtam el senkinek, jó volt látni, hogy ő csinálta, biztos a prof. Berend Iván is látta. Vagy sameszei elébe rakták.

...Hú, most valami gyorshír a rádióban, figyeljete, kiáltja Vanda, óriási!

Kiabálva egymás szavába vágó bementők és riporterek, elfogták Baadert és még valakit Frankfurtban, Goló lassít és félreáll, Vanda tapsol, és még Glázer is odafigyel a hírekre, ami nála nem szokásos. De most ő is, én is, mind odafigyelünk, ez minket is érint. Vége valaminek, vagy most kezdődik? Kérek vizet, bu-

borékosat, muris, hogy mind a négyen egyszerre iszunk a kocsiban langyos vizet, majd még a vécén is bugyborékolunk. „Négy magyar és a Baader banda.” Filmcím. Vagy megint egy nagy fotófestmény, amit már nem fest meg. Namost, bátrak, vagy gyávák a terroristák? Ezen azért lehet filózni, itt Glázer nem mondhat butaságot, és nem is szokott, Lukács György is az volt, terrorideológus pisztollyal, végül meg vén szobatudós, ott lóg a könyve felakasztva a műteremben, Glázer akasztotta oda. Szép pálya. Baader és sok merénylet, hamissággal teli, vagy van benne valami „igaz”? Mi az, hogy „igaz”? Örülne, ha megölik? Lesz száz éve a börtönben, fest vagy könyveket ír majd? Most még csak azt tudjuk: izgalmasabb lesz a hangulat este a megnyitón. Legalább most már nemcsak a terroristavezérekre esik majd villanyfény ma este, hanem a múzeum vendégeire, élő magyar festőkre is. Halkan mondjuk: nem rossz fejlemény.

...Azért az sem volt akármilyen, amikor hol is, a Bulcsu utcában, a BM útlevélosztályán, vagy valami alosztály volt, ahol az elutasítottak fellebbezhetek az elutasítás miatt, nekem nem azt mondták, hogy be se adjam, házaspárok Nyugatra együtt nem kapják meg, pedig mindenki tudta, hogy nem, hanem hazudtak valamit, telefonon megadták a fellebbezési időpontot, mondták, az enyém már lejárt, elkéstem a fellebbezéssel, vicc volt, mert úgysem adták volna meg, de Pammer még fellebbezhetett a sajátjával, elkísértem, akkor is, azt hiszem, ősz eleje volt, elmentem, nekem már nem volt vesztenivalóm, őt meg a fellebbezés eredményére behívták erre a napra, már nem tudom hogy, nagy sor áll, álltunk vagy félórát a bejáratnál, erre kijön egy kis muki, alacsony, kövérkés, és bejelenti, hogy a félfogadás véget ért, az útlevelkérelmek elutasításának a fellebbezése ügyében csak a következő hónap ilyen meg olyan napján így meg úgy, erre persze volt valami felzúdulás, mindenki ott állt már volt, aki több órája, erre ugrott az egész, én is felháborodtam, de mondtam Pammernek, nyugi, kár volt házhöz jönni a pofonért, de ő iszonyú ideges lett, őrjöngött, és azt ordította, szerencsére azon az elfúló hangon, nem biztos, hogy sokan hallották, hogy „jó, visszajövünk, de akkor már fegyverrel”, majdnem sírt, ez elképesztő volt, de én tudtam, hogy önkívületben van, egyáltalán nem valami harsogó bátorság, remegett akkor is a gyávaságtól, persze, ha meghallják, még meg is verhetnék volna berántva ott az irodába vagy a pincébe, gumibot, nemhogy útlevel, szerencsére csak egyetlen pofa vigyorgott rá, a többi úgy csinált, mintha nem hallaná, oszlott a tömeg, őt kiverte a víz, majdnem támogatnom kellett a villamosig, pedig ez azért bátorság volt szerintem, még ha egy gyáva ember bátorsága is, de mit okoskodok, én még gyávább voltam, én meg sem mukkantam. Másfajta gyávaságok vannak, mindenféle, ő például tőlem félt igazán, ez néha esett csak jól, néha sikerült a félelmének kis színt kapni, igen, színes lenni, remélem, érthető, hogy színes, de sajnos ritkán, és akkor szerettem is, de nagyon ritkán, szerettem a félelméért, ha színes, és nem szerettem, és mindig éreztem, hogy fél tőlem... Ez a rohama az útlevélosztálynál, mondom, nem bátorság volt, ahogy a skorpió sem bátor, ha megszúr egy nagyobb állatot. Skorpió úrnak is neveztem néha, de aztán végleg Füles maradt, azt hiszem, mind a kettő volt egyszerre, fura lény, ilyen állat pedig nincs, ő az a furcsaság volt, egyszerre Skorpió úr és Füles a Micimackóból, vigyázni kell vele, én néha nem vigyáztam, akkor csúnyán megmart, nem gyógyul be.

Volt az a festő elsős koromban a siklósi művésztelepen,

a Miklósvári Zégó, az a Zégó név érdekes volt, szerbnek hittem, jó fekete srác volt, olyan balkáni típus, ha nem Zégó a neve, ami illett hozzá, meg ha nem csinál vázlatokat rögtön rólam, remegett a keze a szénceruzával, talán nem kap meg olyan hamar, ha nem Zégó a neve, és nem csinál vázlatokat, alighogy meglátott, de vele is nagyon jó lett, és hogy nagyon jó volt, ezért is rögtön elmondtam Pammernek, ez rögtön a házasságunk legelején, várjunk, még rögtön nyáron, igen, két hét se telt el az esküvő után, még az évnyitó előtt, szeptember hat, épp elmúltam 21 éves, egy taxis megkérdezte, hány éves vagyok, és azt kérdezte, nem vagyok-e túl fiatal a házassághoz, mosolyogtam. Pammer: amikor Siklósról, a művésztelepről visszajöttem, a Déliben várt virággal. Megpuszítottam, szép a virág, köszönöm, drága vagy, mondtam, és ott a Vérmezőn az első padon rögtön elmondtam neki, hogy megtetszett egy festő a művésztelepen. A Vérmezőn épp volt egy ronda nagy gödör is, nem tudom, már miért vagy minek. Közel egy pad. Elmondtam mindent, de láthatta, hogy ugyanúgy szeretem a virágját, úgy tartottam, úgy vittem, lehet, hogy taxit hívott, hogy minél előbb haza, úgy akartam, a taxiban is mint kincset tartottam a virágját, rögtön vázába, friss víz meg minden, de már remegett, lehet, én is, melegünk volt, és lehúztam a bugyimat, a bokámra csúszott, eszelősen szeretkeztünk, nagy augusztusi kánikula egész éjjel, besütött a hold, szeretkeztem Pammerrel hajnalig, és elmondtam még egyszer neki, mert kérdezte, mikor, ott, hol, meddig, el kellett mondanom, mindent hallani akart, mindent, hogy vetkőztem-e, vagy vetkőztetett, meg hogy élveztem és hogy élveztünk, kérdezte, hogy a számba is beverte-e, és hányszor, és lenyeltem-e, és milyen nagy volt, és milyen kemény volt, és kérdezett mindent, és én elmondtam mindent, ahogy csak tudtam, érdekes, még a görögdinnyeevést is, mielőtt másodszor is dugtam azzal a Zégóval, mert először rögtön, ahogy bementünk a műterembe, még le se vetkőztem, csak a bugyit térdig, már nem törődött a vázlataival, már basztunk az asztalon, meg elmondtam azt is, hogy közben be akart jönni valaki, az ajtó nyitva volt, lehet, hogy bejött, és látott, de nem érdekelt, mert épp basztunk, azt se bántam volna, ha nézik... Most pedig hallottam a saját hangom, ahogy mesélem az egészet Pammernek, tetszett a hangom, bármilyen fura, tetszett, ahogy mesélem neki, és hallottam, hogy közben, mikor mesélem, nagyon dobog a szíve, a szíve egyszer-kétszer olyan szabálytalanul ütött, ez érdekes volt, de nem féltem, Pammer se félt, kérdeztem, ő is érzi-e, persze, mondta, füleltünk kicsit közösen a szívdobbanására, reméltem, nincs baj, nagyon dobogott neki, ütött a szíve, de ebből nem lehet baj, vizet ittunk sokat: – Jó neked most, Pammer, mondd, hogy jó most, mondjad, mondjad, sikítottam, hatalmasat szeretkeztünk, soha többé úgy, mint akkor, és Zégóról sohasem hallottam többé.

Megint erdők zuhataga, óriási erdők.

Pont egy éve váltam el tőle, egyéves válási évforduló, fura jubileum, ki-vel ünnepelem, Glázert nem érdekli, Golovicsék semmit nem tudnak... az órákig tartó unalmas autópályán akkor most kezdjük még előbb, végre ki kellene találnom, vissza az időben, melyik percben dőlt el, hogy Pammer feleségül akar venni, és tulajdonképp miért... Engem, azt a Kiss Orsit, akit sokan a Közgáz kurvájának tartottak. Mellékesen az egyetem nyelvzseni-jének is, a spanyolt is befaltam volna, a sok hápogó liba magyarul se tudott, nemhogy nyelveket. Nyal-

játok ki, csirkeföldi buták... Állítólag ketten még figyelmeztették is Pammert, „barátian”, hogy vigyázzon velem, mert én, izé... Barmok. Álságos barátmarhák: szólnak egy szerelmesnek, vigyázz, a nagy szerelmed sajnos kurva. Állatok. Nem is sejtik, hogy ha ez nagy szerelem, nagyon nagy és nagyon igazi, és ha nem nagyon nagy, de nagyon különleges, ami azért még több és még ritkább, igen, akkor ez semmi, akkor még jobban fog szeretni! A kérdést sem értenék, silány kis pondrók. Az a kettő, aki figyelmeztette: szutyok-emberkék, hova lettek, most épp hol nem-léteznek, hol szürcsöli őket a nagy magyar semmi? Bár igazán nincs is nagy bajom velük: ők a köznép született egyszerű csorói, nullalányok, zérófiúk, mindegy, kissé, akarom mondani, nagyon buták: semmit nem láttak igazán. Az eszebbek és érzékenyebbek azért titokban csodáltak, meg nagyon csodáltak, láttam a pirosuló fülükön, ahogy ezek a lányok rám néztek, még a fülbevalójuk is beleremegett. Sápítózni sem mertek, elfojtva csodálattukat, be akartak skatulyázni, kitalálni, miért csinálja, hogy csinálja, hogy lehet, hogy bármelyik fiút, akármikor bármelyiket megkapja, ha akarja, hát mit tud ez, nem is annyira jó nő, meg semmi öltözködés, semmi jobb cucc, mégis jól néz ki, és igazuk volt, és semmire nem jutottak, rejtély maradtam nekik, született tehet-ségteleneknek, fulladjanak a butaságukba.

Volt pár olyan lány, akikkel kicsit jóba lettem, azok nem kérdeztek semmit, azok nem buta agyúak, sőt valahogy élesebb szeműek, nem mondták, de azt hiszem, öntudatos, merészen példaadó nőnek láttak, aki büszkén jelenti be valamelyik házibulin az udvarhölgyei ámulatától-bámulatától, sőt tapsától kísérvé, hogy előző nap kivel feküdt le, persze nem mindegy, kivel, hogy sápirozva, elfojtott „kis kurva” vagy „oltári nagy kurva” suttogásból én magam, Kiss Orsolya eredeti nevemen, még nem Darázs, hanem Kiss von Haus aus Óbuda, személyesen és egyenes adásban mezzoszopránal jelenthesse be új hódításának nevét. Nem szabad titkolni. A lényeg, hogy amikor a magas cét kiéneklei, irigyeljek a tehetségét. Mindig neveket mondtam, megmondtam, ki volt, döglőjön meg, aki nem akarja hallani utána a nevét, hogy mindenki tudhatja, akármilyen van, vállalja, aki ágyba bújjik velem, még szép, vállalnia kell önmagát, és tőlem tudta meg először mindenki, az egész tanszék, a fél egyetem. Nekem se volt mindig könnyű vállalni őket, akár egy menetre, sok értéktelen tahó, bár nagyon válogattam, de mégis akadt belőlük. A Pammer után már tahóval soha, bár tehettem volna, régebben izgatott, hogy sok surbankó, nulla értelmű, síkbuta és tök értéktelen alak, vonaglik és hever a lábam alatt, a talpam is nyálná, nem csak a seggem, mind, mind-egyik, kipróbáltam, hogy lássam, mind, nem volt kivétel.

Amikor mégis hazudtam, nem tudom, miért is, rögtönöztem, de talán ezzel jeleztem Pammernek, hogy akárkivel dugok, vele akarok maradni, még ha azért a skorpió szúrni is tud. Viszont amikor szinte, mások úgy mondták, hogy szinte „ünnepi hangon” jelentettem be, kivel voltam előző nap, akkor ezzel, Skorpió úr, avagy nem, én próbára tettem Pammert, sőt önmagam, hogy ez után a nem tudom hányadik hódítás után mindketten akarjuk-e még folytatni. Először Pammer után mindig az udvarhölgyeimnek jelentettem be, nehogy az új szerető előbb fecsegye ki, mint a pasik szokták: azt kisszerű szégyennek éreztem volna, és az udvarhölgyek is vihogtak volna, nem bámultak volna rám fénylő-véres-mocskos istennőként. Istennőket még képzeletben sem ismernek, a görög szobrokat is csak ugatják.

Silány humoruk volt. „Minden héten meglobogtatta új foltokkal halványsárgán pirosuló nászi lepedőjét” – valami ilyen marhaságot, persze paródiának szánva Pammer egyik hülye barátja izzadta ki, visszamondták nekem rögtön, olyan, aki vel persze nem feküdtem le, mert volt azért olyan is, főleg ez a hülye.

Végig bekapcsolva a rádió, folyton ismétlik...

Lövöldözés volt Frankfurtban, úgy kapták el... két halott... Este külön-műsor minden tévében és rádióban... Most valami táblák, hogy hány kilométer még. Düsseldorf, Dortmund, Oberhausen, Essen. Ott a Ruhr-vidék címere, de lehet, hogy a városé. Van ott egy piros-sárga, de nem a városé, mert Essené ezüst és kék. A címer, meg minden ilyen tárgy meg jelek, tárgy-jelek, mintha ezt is mondta volna, így azonnal érdekelte Glázert, ceruzával felírta az ilyesmit egy kis füzetbe, az mindig nála van, spirálfüzet, elég kicsi, mindig ír vagy firkál bele, sokszor mint a profi gyorsírók, olyan jeleket, de persze nem az, hisz gépelni sem tud, nemhogy gyorsítani, pedig az anyja profi gyors- és gépíró volt, mindent én gépelek neki, nekem jólesik, ha. Ez a Vanda nem biztos, hogy sokat gépel a Golovicsnak, bár mindegy is, csak gyanítom, nem, soha nem hallom a gép kopogását a szobájukból, lehet, beviszik egy leíróirodába, még a nagy vásznakhoz is profi fotóst hívtak... Vandáról mindenki tudja, hogy feláldozta magát Golovics tehetségéért, persze volt miből... volt mivel, volt pénze, lakása és karrierje, bár fogalmam sincs, mi a fene az a karrier, ők tudják, a feleség saját karriert feláldoz, jól fejezem ki magam?, a nap meg rájuk ragyog gazdag aranyfényvel és aranypénzzel. Krőzushölgy. Jól mondom? Ha nem Krőzushölgy, amiről fogalmam sincs, mert csak így képzelem, és fantáziálok gonoszul, pár évvel idősebb nálam, ha nem krőzus volt, jó, akármi volt, és ha nem így van, akkor is otthagya a saját életét és most robotol a Golovicsért, mint én a Glázerért, de én egyet ígérek, és nem azért, mert pár évvel fiatalabb vagyok Vandánál: esküszöm, hogy a napi nyolc óra német–angol levelezésen és tolmácsoláson kívül én igazán semmit nem robotolok, én magamat adom a Glázernak, elég neki vagy nem, ha nem, egyikünk erre, másikunk arra, nagy ez a Nyugat: világóceán. Na, hogy lakás meg szülők vagyona, karrier? Jah, úgy könnyű, nekem se pénzem, se lakásom, se karrierem nincs, nem volt, akkor tessék mondani, én mit áldozzak fel? Egész egyszerűen mindent, én mindent, hisz nekem könnyebb volt mindent odaadnom, mert semmim nem volt, se palotám, se paripám, se gazdag szüleim, se gazdag férjem, persze cuccaim sem voltak, aranyláncom, arany karkötőm, nem azért tetszettem meg neki, hálistennek, hanem kávé egy kis presszóban, két dupla, kétszer három húsz otthon a dupla, kávéztunk Glázerrel a Mokép nyomorult büféjében, később a Napoletánában, ott hat negyven, és mindkettőnknek volt egy rossz házassága.

Pammer végül, még javában együtt éltünk a kisszobában, megkapta egy személyre az útlevelet, elindult Rómába, Bécs, Velence, Firenze, Bologna, Róma – először csak Velencében szállt ki, innen és mindenholnan írt levelet, mindennap írt, telefonra nem volt pénze, írt és minden sorát elküldte.

Mikor is... ez azért nem tavaly, hoppá, '67 decemberben ért Rómából Párizsba, egyéjszakás ifjúsági szállóra maradt pénze (Auberge de Jeunesse, Bd. Kellerman) Állandóan rám gondolt, igen, de közben a disszidáláson tipródott, pedig ahhoz ugrani kell, Glázer nélkül én sem mertem volna most ugrani, sőt egyedül soha,

Glázer is némi félsszel ugrott, még a felesége is tartalék volt ugróedzőként, végül velem ugrott, tűzugratók, mondtam büszkén magunkra, csak nyomorult lehetek, cselédszoba magyar egyetemistája, soha büszke? Róma, még nem voltam ott, Pammer onnan kanyarodott Párizs felé... Én majd mindenhol kanyarodok, ha akarom... Csak azt ne halljam, hogy „örök város”, meg „kultúrkinccsek”. Brr, szerencsére se Pammer, se Glázer soha nem mondott ilyesmit, butagiccs szótártat ők rég lezárták, én is... Glázer tán '66-ban volt hosszabb úton Rómában, és mesélte, a múzeumokban élt, majdnem ott éjszakázott, beköltözött volna, nekem ma hihetetlen, neki már nem kell múzeum, akkor kellett, ez így nem baj, és Rómába senki nem a modern művészetért megy, legfeljebb, aki majd csinálni akarja, na ez volt Glázer, túl kell élni a múzeumokat, de kihagyni nem lehet, szuper lett volna, ha találkoznak Rómában...

Albinoni a Kellermannban:

Ébresztő a Kellermannban Albinonival, ez a cím az igazi. Megint csak jó fotórealista (hangrealista?) fotófestmény, ha akkor véletlenül ő is ott van a Kellermannban, és látja, hallja, hogy a reggeli ébresztő Albinoni, mint katonaságnál a Rákóczi-induló, Velencében Albinoni, na, van különbség. A Kellermann, az Párizs egyik legnagyobb diákszallója volt, de inkább nyomortanya, diák ott alig szállt meg, Pammer oda került pénz nélkül, amíg meg nem találta egy volt évfolyamtársát, aki már régebben disszidált, az aztán kihozta onnan. Beajánlották ahhoz a magyar fotósnohöz, asszem, Suzy volt a neve, mindegy, azzal volt szilveszterkor is, 1968. szilveszter Párizsban, atyavilág, mindegy, én otthon, ő is tudta, nem egyedül, ha Suzyk vannak, akadnak valakik Pesten is. Nekem meg, akit akarok, a világon bárhol.

Most ez az autó azért jó, hogy van a Golóéknak, mert odajutunk simán Essenbe, a repülőt sem szeretem, de az Autobahnt sem nekem találták fel, legalább az erdőben mennék, Pammer utált kirándulni, egyszer a Dunakanyar, kétszer Tihany, de ott ránéztem két fiúra, erre tönkretette az egész napot, ilyen alapon elmehettem volna a két fiúval, igenis, akkor már mind a kettővel, ha már így dühöng a semmiért, akkor legalább utána lett volna oka dühöngeni, és nem a semmiért, tán azt kellett volna, eszembe jut, egyszer meg arra se vigyáztam, hogy jó alaposan kimossam, rohanni kellett, nagyon késő volt, ott az óbudai kollégiumban épp nem volt melegvíz, és utána aznap éjjel, otthon, amikor hazajöttem, azt hiszem, rájött, nem kellett volna rögtön utána még akkor éjjel engedni, de nem bántam, hogy vele is, különben is szegény éjjel kettőig várt rám otthon, Füle, mért nem alszol már, kérdeztem, és megpuszítottam, olvasni sem akart már, csak várt, csak virrasztott, megérdemelte az örömet, hogy megkapjon rögtön, amikor megjövök, és mindig akart, minden este, nemcsak, mert a férjem volt, a papír mindegy, de úgy éreztem, ő mindig megérdemel engem, ezért szerettem, most is jöhet, gondoltam, szépen levetkőztem, azt sem kérdezte, hol voltál, a barátnőmnél, mondtam volna, ha kérdi, sokáig beszélgettünk, elment az idő, mondtam volna, mert elég nagy zűrben van, mondtam volna, de nem kérdezte, én meg szépen lassan, nem kapkodva levetkőztem, a bugyimat szépen a ruhám tetejére tettem, lehet, hogy látja rajta, mi volt, nem baj, tudnia kell, milyen vagyok, még a vécére sem mentem ki, utána úgyis zuhanyozok, ő nézett közben,

úgysem aludt volna el anélkül, de lehet, én sem, és mikor hozzám ért, rögtön érezte, hogy mi van, hirtelen megállt, mindent abbahagyott, én kicsit zavarba jöttem, mit mondjak, hazudjak vagy megmondjam, hátha elfogadja, sok mindent elfogadott, például az Elefántot is, de ezt letagadtam, mert nem az Elefánt volt, tudta, hogy most nem lehetett az Elefánt, és megijedtem attól, hogy úgy megdermedt, csak csináld, csináld, sürgettem, lehet, parancsnak hangzott, ráparancsoltam, máskor is szoktam, erre nem faggatott tovább, ő is belém élvezett, de utána sokáig forgolódott, egész hajnalban tudott csak elaludni, hát előbb én sem, jobb lett volna megmondani, de másnap sem kérdezett róla, soha többé, pedig elmondtam volna. Nem kérdezte, se most, se máskor, se soha, hogy „mért csinálom”. Tudta, ahogy ezt emberfiának nem lehet tudni, az embernek sejtelve sincs önmagáról, nemhogy tudni lehetne, mit, miért, jajj, kőbe-jégbe-tűzbe-levegőbe van vésve, hogy „nem tudom”, nem lehet ezt tudni, én is csak annyira, ahogy egy ember nem értheti önmagát, nem értheti, semennyire...

Egyszer, nem akkor, épp ott voltunk Pammerrel a kisszobánkban, nem emlékszem, talán délután, ő tudta, hogy akkor is délelőtt én az Elefánttal voltam, bús volt, mint az igazi Füles, nem szólt, bántott volna, ha nagyon bántja, szinte letargiában, na, nekem sem volt rózsás kedvem, csak magamban mondtam, nem neki akartam, „ne haragudj, nem tehetek róla, nagyon szeretek baszni...”, s mikor meghallottam a saját halk hangom, meg ezt a szót, mert mégsem magamban beszéltem, rossz volt, hogy kijött a hang, ezt a szót, amit mondtam, a legnehezebb szót, nem mindig kell kiejteni, mi Pammerrel tudtuk, mikor, és halkán vagy hangosan vagy némán, de én most buta voltam, hogy kijött, ráadásul iszonyú butaság is ilyen primitíven, iszonyú butaságot hallottam, a nagy semmit hallottam, a hülyeség nulla fokát, a saját hangom és gondolatom, de ez téves mozdulat volt, a jégtáncos is seggre ül néha, attól még marad a világ legjobbja, de azért csúnya seggre ülés volt, Orsi, mondtam rögtön, ne menj a hülyék szintjére, az maradjon Óbuda vagy Zugló, vagy a Közgáz színvonala, nem a miénk, én semmit sem csak azért csináltam, mert „szeretek baszni”, azt nagyjából mindenki szeret, a buta nők, az okos nők, a kékharisnyák, a tudós nők, cselédlányok és professzornék, Bovaryné, akit kitaláltak, és George Sand, aki nagyon is létezett, szegény Chopin belepusztult, néha félttem, Pammer nem fogja bírni, akkor neki a mocsár, és ott marad, én nem mentem ki, pedig akarom, hogy éljen, mentse ki magát, mocsárban, szárazföldön, erdőn-réteken, a kis kurvák, az oltári nagy kurvák, én is, aki Elefánt szerint istennő a törpék világában, én is, mind, mind csinálják földön, vízen, levegőben, szénbányában és búzatarlón, a keresztretjvények összes rubrikájában bujkálva vagy nyíltan, sikoltozva közben vagy mély nyögésekkel, az élet titka, és nem az a tízezer dolláros kérdés, hogy miért, a megfejthetetlen fekete kérdés és a Himalája-rejtély, izlandi kráter a föld közép-pontjához, mélykút és inga, amire nincs magyarázat, amit én magam sem sejtek, de nem is kutattam, mert megőrültem volna, ha kutatom mondjuk a Lipóton, meg a mocsár legalján, hát nem kutatom, mért csináltam, mért csináltam mindig, nem tudom, ha agyonvernek, sem tudom, szevasztok, drágáim, szeretek néha repülni, de megőrülök, ha faggatom magam, és lehet, csak azért nem örültem meg, mert Pammer nem kérdezte, de néha csúnyán belém mart, megérdemeltem, nagyon fájt. Megsértett? Visszamartam, és majdnem belepusztult. De muszáj volt marni, és martuk egymást.

...Különben az azért szuper lehetett, amikor a Kellermannból visszakéredzkedett a Suzyhoz, az meg azt mondta neki halkan és finoman, hogy jöhetsz, ha majd nem egy nyomortanya és köztem akarsz választani, hanem mondjuk egy másik Suzy és köztem, sőt, a másikat nem is kell, hogy Suzynek hívják... nem rossz, Pammer mesélte, jó fej lehetett az a nő.

Rajnai Plakátmúzeum,

na ez az, amire otthon senki sem gondolna, és nincs hülye angol vagy amerikai turista sem, aki ezért jönne Essenbe meg a Ruhr-vidékre, vagy egyáltalán ismerné, mert a Kruppra meg acélgyártásra még a gimnáziumban, ha volt földrajz-buzi, és biztos mindenhol volt, Óbudán az én gimimben, az Árpádban pláne, én utáltam a világtalaszt, csak Angliát nem, a nyelv miatt a városneveket, az angol folyókat, skót hegyeket és tavakat pláne tudtam, és miért, csak azért, mert az angol érdekelt, angol tanulmányi versenyek iskolai házibajnoka, idétlen szó, az Árpád gimi angolosa, ezért a többi tantárgyból békén hagytak, még a magyar földrajzot sem tudtam, Balaton, Dunakanyar, kész, na jó, a Ruhr-vidékről tán hallottam, apám különben jó földrajzos, térkép, földgömb, mikor megtudta, hogy Essen, rögtön elővette, na de Plakátmúzeum, és közben ez elég fontos lehetett Glázernek, de még ő sem sejtette a plakáttervnel, hogy majd az ő keze ide a legjobb, és az ő keze tartja Európát a nagydíjas Európa-plakáton, pedig igen, az ő keze a plakáton, Európa, fogadd, nem volt épp jobb modell a kéznél, ő lett a modell és a kéz, és én épp a legjobb pillanatában ismertem meg, kopog valaki, hozta a Jancsó-plakátot, *Agnus Dei*, meg az Európa-plakátot, csak névről tudtam, kicsoda, de több plakáttervező is volt, valaki kopog, tessék, ő kopogott, jöjjön be, bejött, üdvözlöm, én vagyok, ő volt, én meg én. És ha nem ismerem, akkor is jók a plakátjai, sok festő él ebből otthon, hála Mokép, Fömo, Hungarofilm, plakátkiállítások, felelős: Kiss Orsi, akarom mondani, én, Darázs Orsi, akinek Kiss Orsi még a neve, Darázs, ezt a nevet Pammer kreálta, olaszul is szép, *Ursula Vespa*, és nekem is tetszett, együtt találtuk ki közösen... Glázer nem tudja, hogy mi volt a nevem, mit érdekelné, nem mondtam neki, ő már úgy ismert meg, hogy Darázs Orsolya, bemutatkoztunk és kész, én voltam, ő volt, ő lett, és vele minden meglett.

A válás sem izgatta olyan nagyon, ha én nem mondom, na megvolt a válás, már előző nap szóltam neki, hogy tudja, és egész jó volt, semmi dráma, kicsit kérdezte, de alig, mondtam neki utána, hogy jó volt, nem is volt kínos, inkább kicsit röhögtünk a Pammerrel, mint egy szolid színházon, semmi katarzis, semmi meglepetéssel, szerintem Pammer is így látta, egész jól beszélgettünk utána, még ő is mosolygott, pedig épp azt, épp mosolyogni nem tudott, amíg együtt voltunk, nem tudott, a számár, a Füles, és a skorpió nem mosolyog, most aztán már biztos jobban tud, ha akar, bár fogalmam sincs, mit akar, és mit fog csinálni nélkülem, hallottam, a barátnője lett az a nagyon csendes lány a filmintézetben, a Takács Mari, szép szürke leányzó, „a csend halk szürke lánya”, ezt én rögtönöztem róla, de nem sértődött meg, Pammer meg írhatja mellette a regényét, amit én gépeltem le, és nem akarják elfogadni.

Különben a *Firenzei púposokat*, amit azóta is ide-oda tologatnak a kiadók, akkor kezdte írni, amikor én már végképp elhagytam, persze még jóval a válás előtt, és

Glázer előtt, de amikor tudomásul vette, hogy vége. Belenyugodni nem tudott, de tudomásul vette.

Másnap utazott Dubrovnikba, tenger, meg még délebbre akart, Cattarói-öböl, meg annál is, minél délebbre, egyedül indult, volt piros, Jugoszláviába érvényes útlevele, és nekem is volt, először és utoljára közösen mehettünk volna a tengerhez, nekem már elmondta, hogy egyedül megy, de nem voltam biztos benne, hogy igazán ezt akarja, és hogy jó lesz-e neki egyedül a tenger, és vettem egy nagy levegőt, mintha tiszta vizet ittam volna, és megkérdeztem: „Füles, nem akarsz, hogy veled menjek?” Erre hallgatott egy kicsit, szeptember eleje volt, szép idő, magában már nyilván ezerszer töprengett rajta, és azt mondta, köszöni, de meg kell szoknia, hogy nem vagyok vele, és nem leszek már vele, ez hosszú távra szól, és nem olyan könnyű megszokni, ezért is most egy tengeri út az Adriára, ez segít neki, segít neki, hogy alkalmazkodjon az élethez... nem is tudom, így mondta-e, hogy az élethez, vagy hogy az „új élethez”, nem emlékszem pontosan, de értettem mindent, mégis megismételtem, ha csak egy kicsit is szeretné, megyek vele, de megint azt mondta, hogy köszöni, de mégsem, és mondta, hogy a Déliből indul vonattal, és majd Dubrovnik előtt, vagyis az Adria előtt még átszáll másnap reggel, hogy Újvidéken találkozzon egy fiatal vajdasági íróval, akivel pár percig beszélgetett csak májusban, a hatvankilences könyvhéten, de nagy tehetségnek tartotta, mármint Pammer a vajdaságít, ezért keresi majd másnap Újvidéken, és ezért indul most holnap a Déliből este, nyolc után, és én hiába mondtam, rossz ötlet, hogy ne utazzon éjjel, de mondta, hogy mindent kiszámított, Splitből ráadásul hajóval megy majd Dubrovnikba, és miért, hogy delfineket lásson közléről a tengerben, ez szuper, mondtam, a delfinek az Adrián, én vigyáznék rád, ha akarnád, mert egész éjjel a vonaton nem tudsz aludni, és megbetegszel, és súlyos betegen nem tudod jól megnézni a delfineket, tudtam, hogy nem fog aludni, beteg is lehet, és mi értelme betegen az Adriának meg a delfineknek, jobb, ha én veled megyek, de ő olyan csökönyös és makacs volt, hogy nem lehetett lebeszélni, meg akarja szokni a magányt, mondta, csökönyös, mint egy Füles, mondtam, erre kicsit nevetett, de azért vidámak akkor sem voltunk.

Soha nem horkolok, az rossz lenne mellettem bárkinek, aki... Mindig mondták, hogy szépen alszom... Szeretném, ha már Kasselben lennénk a kiállításon, most persze a szuper váratlan Baader-ügy, most majd még nagyobb lesz, pedig állítólag elég nagy eddig is a felhajtás, még Magyarországról is lesznek vendégek, persze most, hogy otthon is kiderült, Glázer kint marad, pont órá kíváncsi majd mindenki, a disszidálásról nem beszélünk, ő nem akarja, csak a kiállításról. A német újságíróknak majd én fordítok, ahogy szoktam, főleg, ha tudnak angolul, a német nehezebben megy, akkor esetleg majd valamelyik magyar segít. Megőrülök, ha Glázer kísérijének vagy angol tolmácsának fognak nézni, és az a baj, hogy én sem tudom biztosan, kije vagyok. Eleinte még Pesten, mint valami nagyon rossz giccsfilmben, amihez ő nem csinálna plakátot, azt mondta, „vállfélben vannak” a feleségével. Ez pontosan mit jelent? Jogászok buta szavai, fúj. Még azt sem mondta el, csak jóval később, hogy van egy hatéves kislány, csak nyeltem egy nagyot, pont hatéves, épp születésnapja van, máshogy eszébe se jutott volna, hogy elmondja.

Mikor a felesége „tudomást szerzett”

(ez is jó hivatalos buta szó, ford. németre, nyelvtanfolyam!), tudomást szerzett rólam, meg hogy szinte a műteremben élek, és éjjel-nappal ott gépelek Glázernek, és fotózni is tudok, hát persze, hogy nem akart vele jönni Berlinbe. Na most hadd ragozzam kicsit: „nem akart”, ezért jöhettek én? Ha „akart volna”, akkor én otthon maradok? Vagyis tőle függött, és nem Glázertől? Érdekesen éles és csikorgó kérdés, nem? El kell viselnem, hogy csak azért jöhettek én velem, mert a meglevő feleség nem akart kijönni. Hát akkor nem azért jöhettek velem, mert egyértelmű, hogy hozzá tartozom? Lehet, hogy nem mindenkinek egyértelmű, és a fene tudja, az ösztöndíjbizottságnak mi egyértelmű, milyen számlákat állítanak ki... Ha megveszik egy képét, és rögtön megvette a múzeum, van pénzünk. Az ösztöndíjat egy db. ösztöndíjasnak adják, annak, ja, ki másnak, akinek az ösztöndíj jár. Kérdezzem meg éles hangon vagy selymesebb hangon, affektálva Vandát, hogy akkor ő plusz ösztöndíjat kap mint hites feleség? Ők, Golóék kettő db. ösztöndíjasok, mi meg Glázerrel egy db. ösztöndíjasok vagyunk? Ha a hites felesége jött volna velem, dupla pénzt kapnak, mert „hivatalos hitves”, aki én még nem vagyok?... Persze, hogy nem kérdeztem meg, főleg nem Glázertől, és pláne nem Vandától, akivel elég jóban vagyunk, amikor nem gondol karrierekre, meg kötelességre, akkor még humora is van, és jót tudunk együtt röhögni bármin. Elmentünk moziba a Fellini-filmre, *A nők városa*, hirtelen eszembe jutott, hogy otthon én munkaként néztem a Fellini-filmeket, és rendeltem a Fellini-plakátokat, nem is volt olyan rossz munka, most meg valami nagy nyugat-berlini moziban ülök mint valami rendes német fizető néző a nekem fél éve még tök ismeretlen Vandával, aki olyan „felnőtt nő”, akivel én életemben soha nem találkoztam volna Pesten, elmegyünk egymás mellett, kitalálhatatlan történet, mégis összejött, mert valaki mégis kitalálta, csak tudnám, ki és hogyan, és mi a kitaláció vége... Erre most kérdezzem meg a Fellini film, a *A nők városa* után, hogy ő külön kap-e ösztöndíjat, meg hogy is van ez? Abszurdum. Nem kérdezem, jókat röhögünk, a film után elmentünk egy olasz presszóba, ahol németek ittak olasz kávé. Ez muris volt. Annyira, hogy Vandát is szinte megszerettem a kávézás után. Ami az előbb piszkált, a pénzes és karrier-gondolatokért utálhatnám magam, de nem biztos, hogy utálnom kell, főleg, mert nem is a saját gondolataim, ez kívülről jött belém valahogy, én életemben még nem gondoltam szép és drága cuccokra, autókra meg ékszerekre, szegény voltam Óbudán, szegény az egyetemen is, és maradok alássan az Berlinben is, itt se lesz rajtam ékszer, soha ne legyen. Csak egy dolog számít, HIER GEFAHR, hogy amíg elvisel Glázer engem, én meg pláne elviselem, hülye szó... szeretem, és csak őt, egyedül őt akarom, maradunk együtt, nem az apámtól-anyámtól függök, nem is Pammertől, ki is az, ki is volt az, ha akarom, elfelejtem nagy nehezen, Elefántot is elfelejtem, őt pláne elfelejtem, biológiai csoda, ezért különleges, de nem kell már tudnom, ki volt, mért volt, jó volt, nem tudom, mert mintha most már én magam lennék különleges, csak találgatom, mert most csak Glázert szeretem meg a munkáját, Európa legnagyobb modern fiatal festőjét, szó szerint elraccsolják, öblögetik ezt majd több nyelven este a megnyitón meg a rádióban-tévében, és én majd fordítom, angolra, de amilyen nyelvre csak akarják, szó szerint a legnagyobb modern festő. És amíg az, addig semmi, de semmi baj, nincs baj, nincs baj, nincs, nincs, nem lehet.

A születésnapokról eszembe jut

az a születésnap a Gellérthegyen, ez megint egy buta cím lenne, férfi és nő ajándékozzák egymást születésnapkor – fotórealista festmény, amit Glázer tíz éve nem csinál már. Kár, hogy nem. Létezik lélektani festmény? Na, ilyenről még nem hallottam, lélektani regény meg történelmi regény az létezik, de például lélektani vers meg történelmi vers, az komikus röhej volna. Festmény sincs lélektani, nem címkézik így, ne is. Két hete kimondták a válást, elköszöntünk a bíróságon, de nem akartam elfelejteni, hogy Pammer születésnapja most március 13., ráadásul péntek, hát volt mivel birkózni egész életében, ha babonás, és lehet, ez hozta ki belőle a tehetséget, ez a március 13., hogy nem a tömegünnep, a tizenötödike, és most pont péntekre esett a tizenharmadika..., én már fél éve együtt voltam Glázerrel, csak őt szerettem már, ezért jó barát lett bennem a Füles, hálát éreztem, mint ahogy szexrobbanást érzek, mindig, ha szeretkezek, most olyan csendes hálát akartam érezni ott a Gellérthegy alján nem is külön a Pammer, de közösen én meg ő, hála a közös múltunkért, jó, a kínzást kivéve, de nincs több kínzás, most szépen utoljára ő, búcsú és vége, és nagy barátságban búcsúzni, hogy ne csak a bíróságon váljunk el szépen... Egyébként akkor láttam először belülről a Glázerék nagy lakását, először jártam ott, a felesége sehol, a válásig elment a lakásukból, és ott hagyta neki, vitte a hatéves kisfiút, nyitva az ajtó, szólt ki, és ott volt Glázer egy nagy tervezőasztalnál, amiről már mesélt, meg a fotóját is láttam, volt ott kékfényű lámpa is, meg mélybarna hangulatlámpa, meg két árnyékoló, minden, épp be kellett fejeznie azt a nagy munkát, most nincs idő másra, egymásra sem, nem baj, örültem, hogy nagy munkája van, nem volt olyan puszkodó fajta Pammer sem, Glázer sem, ilyeneket kaptam, de most adott egy puszit, mert mondta, hogy rossz így a mai este neki nélkülem, de egy perce sincs most rám, hajnalig dolgozik, csak örült, hogy végre megmutathatta a nagy lakást, ami a feleségére marad, amíg mi külföldön leszünk, ennél többet a lakásra gondolni sem akar, nem kell lakás, csak munka, csak a műtermében élt a Bajza utcánál, ahol majdnem együtt laktunk hónapok óta, ezért nem láttam soha az „igazi” lakását, szép, mondtam, de nekem csak mint szép tárgy tetszik, kultárgy, nem az enyém, körbejártam, de érdektelen, én a műtermét imádtam, ami az enyém is volt már, puszit, ha összesen kétszer adott, ez volt az egyik, és már mentem is boldogan, mentem tovább Pammerhez a születésnap ajándékkal, búcsúajándék lesz neki, a váláskor idétlen lett volna ajándékot adni egymásnak, vagy ott kellett volna a bírósági folyosón?

Nem tudom, azóta sem tudom, hogy lett volna jó, én akkor úgy éreztem, már végképp barátok maradhatunk, boldog születésnapot annak, akit évekig nagyon becsültem, és most ha különváltunk, maradjunk szeretetben, ha bátyám lehetett volna, jobban járunk, én és ő is, nem volt bátyám, ő lehetett volna a legjobb testvér..., tavaszi este van, 1972. március tizenhárom, esti hűvös idő, rajtam egy új tavaszi átmeneti kabát, életemben az első rendes darab, persze Glázer miatt vettem minden pénzből, és az esti hűvösben most csak mentem az ajándékkal, szépen becsomagoltam, mentem fölfelé, örömmel, mintha nyár lenne, és csend volt a Ménesi úton, két utcával odébb lakott Pammer a húga kölcsönlakásában, képzelem, milyen esetlenül és elhagyatottan és mocskos ruhák, piszkos zoknik és mosatlan edények, igazi lerobbant zuglakás, de a kert nagyon szép lehet az

ablaka előtt, kora tavasz, oda mentem, csak pár percre lakott Glázertól, mindketten a Gellérthegyen, a Szüret-lépcső után jobbra Pammer, de egyikük sem tudta, ki és hol, minek, nem kell tudni senkinek, csak nekem.

A kert olyan kicsit elvadultan is szép,

ez a kert is, ahol lakott, pedig senki nem gondozta, még úgy is tetszett. Tavasszal majd kivirulhat. Csöngettem a kertkapun, és mentem fölfelé a kerti lépcsőn a küszöbéig. Úgy láttam, megörült, nem várt, nem telefonáltam, itt úgy sincs telefon, tudtam, minden este otthon van, ha még sincs, a küszöbön hagyom az ajándékom, nem viszi el senki. De otthon volt, úgy láttam, megörült nekem. Happy Birthday, mondtam, soha addig nem mondtam így neki, most is szinte véletlenül, vagy nem tudom, miért, jólesett, és puszi, az is jólesett neki, mosolyogtunk egymásra, gyere be, megyek be, köszönöm, hogy vagy? Boldog születésnapot, és átadtam neki, szépen becsomagolva, nézegette, mi lehet, ülünk le, leült az ágyra, elkezdte bontani, ügyetlenül, de gyorsan. Nem árultam el, mi, mert akartam látni, hogy nézi majd, ha meglátja a címét, kibontotta, és látta meglepődve, a *Micimackó* régi kiadása angolul, nem mondtam még, hogy első kiadás, majd mindjárt úgyis látja, észreveszi a szép régi rajzokkal és betűkkel, *Micimackó*, első kiadás, ennek csak örülni lehet, ő is örülni fog, ritkaság, *Micimackó* első angol kiadás, elég nagy ritka ritkaság.

Lapozgatta, de valahogy nem mosolygott már igazán, lapozgatta, nem nézett rám, az ablak felé nézett, a könyv a kezében maradt mozdulatlanul, találomra lerakta az ágy szélére, mintha nehéz volna tartania. Tetszik, ugye kérdeztem, és még egy pusztit akartam neki, a Fülesnek adni, de akkor durván megragadta a nyakam, le akart húzni az ágyra, megörültél?, kiáltottam, és eltoltam magamtól, a *Micimackó* leesett a szőnyegre, megörültél?, és ellöktem erősen, rá az ágyra, és hátráltam, ő lassan felállt, görnyedten, valahogy furcsán, nem normálisan állt, ferdén és furcsán, és megint mintha nem is rám nézne, ezt mondta, „Hát akkor minek, minek jöttél ide?“, és rögtön ugyanezt, de már nagyon erősen ordítva, „hát akkor minek, minek, minek jöttél ide?“, én felkaptam a szék karfájáról a tavaszi kabátomat, és az ajtóhoz rohantam, és ő egészen lassan jött utánam, de borzalmasan erős hangon egyre csak ordította, „minek, minek jöttél ide“, így más nem ordított, a falakon, a kerteken át lehallatszott a villamosig, nekem csak futnom kellett.

Nem fogok sírni, még a születésnapján sem fogok sírni soha többé, senkinek a születésnapján, és nem is sírtam, csak kiszáradt és nagyon fáj a szemem.

Na, letérünk az Autobahnról,

bele a városi forgalomba, persze rögtön dugóba és elakadásokba és forgalomlassításba, mindenbe, ami várható volt, kezdtem érezni a fáradtságot, vagy inkább idegfáradtság, mindenesetre az útnak ezt a részét viseltem rosszul. Elfogyott a víz is, de kibírom, amíg megérkezünk. És nagy nehezen, derekunkat hajlítgatva, csontunk ropogtatva szálltunk ki, már vártak is ránk, és rögtön azal kezdtek, hogy pihenhetünk, mert a Baader–Meinhof banda ügye miatt egy órával eltolták a megnyitót, úgyis mindenki a híradót nézi, menjünk a szállásra, odakísérnek, üdítő, szendvics, sör, ha akarunk meleg étel, persze már nézik ott is a tévét... Na, ezt is ki kell bírni, gondoltam, sajnos valami bujkál bennem, has-

menésem lett, a wc-n kellett gubbasztanom, de semmi komoly, gyorsan rendbe jöttem, még le is tudtam zuhanyozni, utána sok vizet ittam, a tévébe nem néztem bele. Aki utálja magát, elveszett, akár Pesten él, akár Berlinben. Pesten sem voltam soha hajlandó utálni magam, még ha megbántam valami hülye esetemet párszor, akkor sem! Jót tett nekem ez a langyos zuhany, meg a friss víz, egy mély fotelbe behuppantam, a többiek békén hagytak. Azonnal szólnak, ha indulnunk kell.

Pammernek a legjobb barátja Bandi volt,

halk szavú, és baromi tehetséges fickó. Rendeztem egy nagy házibulit, amikor Pammer vidéki filmklubot csinált, a szüleim meg Kékestetőn szabadságon. Akkor ott a Bandi kicsit félre volt a többiektől, és nagy zavartan elmondta, hogy milyen nagyon nagyra tartja Pammert. Ez jólesett. Utáltam, akik utálták a Pammert, volt olyan, meg aki röhögött, hogy túri, hogy én bárkivel. Ezeket fel tudtam volna pofozni. Mert nem bárkivel! És ha bárkivel, mi közük hozzá, mert Pammer tudtával, nekem csak az számít... Na mindegy, szerettem ezt a csendes fazont, aki valahogy soha nem tudta elérni, hogy lefeküdjek vele, és ezen a házibulin elég furcsa helyzetbe botlott szegény, amikor hajnalban benyitott a fürdőszobába, és látta, hogy épp mosakodok szeretkezés után... Bandi épp hazaindult, télikabátban, nagykabát, sapka, sál, én, Kiss Orsi meg tök meztelenül, kezemben egy lila szappannal, jó, nézzen, nem bántam, örültem neki, rámosolyogtam, ő ijedten nézett, elnézést motyogni is elfelejtett, ellesett fotó, kicsit patetikus, Bandi tűzpirosan még szerelmesebb lett, lehajolt, és megcsókolta a szappanos kezemet, közben a szappan kicsúszott a kezemből, ő meg a télikabátban lehajolt, fel akarta emelni a lila szappant, persze az neki is kicsúszott a kezéből, de nem röhögtünk, pláne én nem, sőt meghatódtam, olyan megható volt a Bandi és a kézcsók. Ezt nem lehet elfelejteni, a sok dugást másokkal rég elfelejttem, mint a érték nélkül, mondom azokra, ezt biztosan nem felejttem, ez gyönyörű, ez régi emlékeim nagybetűs ajándéka, kézcsók nekem, Orsikának, aki pár perce még ágyban volt valakivel, mit tudom én már, kivel, Bandit mégsem érdeklí senki és semmi, csak engem lát, de nem úgy, mint mások, neki Afrodité vagyok a habokból, Afrodité, és nem az óbudai, Bogdáni úti préda Kiss Orsika, hanem istennő, és megcsókolta pirulva a kezem, és én is elpirultam, mint egy szűzlány, azóta nekem kincs ez az emlék, az marad örökké, ha fejre áll is a világ, piros kincs, mondom röhögve, mert nem akarok többé sírni, röhögve, én, Darázs Orsolya, igen, igen, igen.

Végig a Stefánián

egy regény bevezető fejezete

*„...semmi vagy, ha
nem vagy ellenállás...
vesd meg a lábad, az
idő gonosz...”*

Babits Mihály: Ha nem vagy ellenállás – 1936. április

a jéghegyek olvadnak. A tengerszint emelkedik. A szigetekről menekülnek a lakosok. Hajók, repülők indulnak, nincs úticéljuk. Emelkednek a hullámok. A kontinenseken bombák csapódnak be. Kórházak, iskolák, templomok romokban. Temetetlen holtak. A gátak elszakadnak, homályos tekintettel is keresni minderről hiteles szavakat, a viharok kergette felhők mögül világló csillagfényben, a partok nélküli folyók áradásában a helyek, ahol megvetheti a lábát

ez jó lehet regénykezdetnek, gondolom. Talán. Dossziét veszek elő, fekete filctollal ráírom a borítóra: *Feljegyzések egy regényhez*. Keresem a hiteles szavakat arra, hogy miben élünk. Ezt is leírom egy tiszta lapra, behelyezem a dossziéba

átülök az íróasztalomtól apám rám hagyott tölgyfa karosszékebe. Az ablakon túl, a kertben a cseresznyefa ágait rázza a szél. Hullanak a fehér virágszirmok, tavasz van

apám germanista volt, egyetemen tanított. A karosszékekben is mindig könyv volt a kezében. Kisiskolás koromban egyszer megkérdeztem, mit olvas. Összehajtotta a könyvet, egyik ujját bent hagyva az oldalon, ahol éppen tartott. Volt egy fényképezőgépem. Csináltam róla fotót. Ül a karosszékekben, ujjá a lapok között, mosolyog

a fénykép az íróasztalom kislámpájának kovácsoltvas talapzatához támasztva a temetésén sokan voltak. Kollégái, tanítványai, barátai. A dékán búcsúztatta.

A tanítványok nevében végzős hallgató. Otthonomban feljegyeztem a szavait

a dékán a humanista szellem védelmezőjeként méltatta. Az oktatói ethosz képviselőjeként. A végzős hallgató arról beszélt, hogy apámtól tanulták, a humanista kultúra, mindaz, amit jelent, már a múlté. Utóvédek vagyunk, jelentette ki apám, mondta a hallgató, a szavak elvesztették az értéküket, általános a zavar, repkednek a hamisítások, őrizzük a könyveket, vigyünk magunkkal a szellem szigeteire, jegyeztem fel a két búcsúbeszédet, elhelyeztem a lapot a dossziéba, apám a kislámpa fényében a fotójáról rám mosolygott

ötvennégy éves vagyok. Egyedül élek. A házasságom tönkrement. Kihűlt. Így éreztük mind a ketten. A feleségem nem értette a mániáimat, hogy keresek... szavakat... hiteleseket

a szélzúgás erősödik. Mintha tenger morajlana. A kerti cseresznyefa virágai peregnek. Az ablakpárkányomra is sodródna. A karosszékhez támasztva sétabot. Könnyű, elegáns, csontfejú. Nyitom az ablakot. Lesöpöröm a bottal a párkányra hullott szirmokat

a sétabot a nagyapámé volt. Ő hagyta apámra, apám rám. Nagyapám a központi nagy nyomdában dolgozott. Mettőrnék hívták. Azon a majd' hetven év előtti október végi estén az egyik egyetemi lapot tördelte, mesélte apám. A fiatal szerkesztőnek munkája közben feltelefonáltak az államvédelmisekkel őrzött portáról, küldöttség érkezett, fel akarnak menni, ha a szerkesztő vállalja a felelősséget, egyikük felmehet a szedőterembe. A szerkesztő lement, feljöttek, így mesélte nekem a nagyapád, mesélte apám. A küldött forradalmi kiáltványt hozott az egyetemről. Ki kell nyomtatni a lapban, ez az egyetemi nagygyűlés határozata. A fiatal szerkesztő elolvasta, mesélte apám, odament a részlegvezetőhöz, jött még anyag, ezt is ki kell szedetni. A részlegvezető rápillantott a kiáltványra. Csak nem gondolja, hogy én ezt engedélyezhetem. Az egyetemi fiatalság határozata, erősködött a szerkesztő. Ha talál rá gépszédőt... A szerkesztő sorra járta a szedőket. A negyedik vállalta. Fémtálcán vitték az ólomsorokat nagyapádhoz. Olvasta. Nagy balhé lesz ebből, súgta a szerkesztőnek, de átvette, a hirtelen mozdulattól lecsúsztak az ólomsorok a tálcáról, lehajolt értük, akkor roppant meg a dereka. Másnap megszólaltak a fegyverek. Nagyapád hetekig feküdt. Mikor lábadozott, a bátyjától, az én nagybátyámtól kapta ezt a sétabotot. Nagyapád megőrzött néhány újságot, fotót azokból a napokból

apám nemcsak a maga, a nagyapám emlékeit is rám hagyta. Az újságokat, fotókat fiókomban őrzöm. Néha előveszem, nézegetem. Mintha a lapokról, a fotókról morajlás érkezne. Az utcán széltől szovjet lánctalpas. Körülötte fegyveres fiúk. A járdákon nézelődők. A házak ablakai betörve. Romok. Holttestek csomagolópapírral takarva. Olyan az egész, mint egy filmképsor, fikció, pedig valóság volt

nagyapád testvérbátyja, akitől a sétabotot kapta, fess ember volt. Fess, ez régmódi szó volt apámnak is, de megjegyezte, a múltat jelentette számára. Nagyapád bátyjának jómódú felesége volt. Női ruhaszalont vezetett. A nagybátyám csokornyakkendőben, tweedzakóban fogadta a vendégeket. Teával, aprósüteménnyel kínálta őket. Szeretett sétálni, leginkább a Stefánián. Apám, még kisfiú koromban, egyszer magával vitt, fogta a kezemet, végig a Stefánián, a ráhagyott családi emlékekről mesélt, a konfliktusokról, volt egylovas, kétlovas. Erről dalocska is született, mesélte a kezemet fogva apám, dúdolgatta

az volt a mániám, végig sétálni a Stefánián, egy fess fiákeren és a gomblukamban virág terem. Te szép platános út, hangos esti szélben a fülembé súg. Ringat a napsugár, ringat a holdsugár, egy szép fiákeren vidám a nyár

az íróasztalom mellett kis asztalkán a gépem. Végigfutok az internet friss híreiről, háborúk, terrorakciók, menekülők, diktatúrák tombolása. Ha sétálgatok, mindig eszembe jut valami, nem csak a dalocska, a konfliktusok, a pettyes csokornyakkendő, az eltűnt idő jelenemben egymásra rétegződő foszlányainak nyomában járok

ezt az érzésemet is feljegyzem, tiszta lapra, a dossziéba helyezem

végzős gimnazista voltam, a Stefánián a forgalmas keresztút után a második vagy harmadik épület első emeletén volt a *Filmlapok* szerkesztősége. A nagy hall-

ban lehetett a régi példányokat is olvasgatni. Felfedeztem Francis Ford Coppola *Apokalipszis most* című filmjéről egy tanulmányt

a múlt század hatvanas éveiben játszódik a film, a vietnámi háborúban. Az amerikai titkosszolgálat tisztje parancsot kap, ölje meg a hatáskörét túllépő tiszt-társát. Helikopterraj élén indul az utasítást végrehajtani, olvasom a tanulmányban. Mikor az utolsó soroknál tartok, bejött a szerkesztői irodából egy hölgy. Magas, figyelmes tekintetű, megkérdezte, érdekelnék-e a filmek. Érdekelnék, feleltem, ennek a tartalmát értem, a címben az apokalipszist is, erről tanultunk, de mit jelent a végén a *most*? A rendező kitágítja az időt, magyarázta a szerkesztő asszony, a teret is minden háborúra, a mindenkori világhelyzetre, bárhol történhetnek apokaliptikus események, a múltban, jelenben, jövőben, az a rendező célja, hogy a film nézője érezze: *most*

később az interneten többször végignéztam a filmet. Figyeltem a tiszt tekintetét, miközben a parancsot kapja, miközben a helikopterraj élén útnak indul, miközben szórja a bombákat. Olyan a tekintete, mintha italos volna. Kába. Jönnek a helikopterek. Zúgnak. Lent robbannak a bombák, gyerekcsoportok, asszonyok menekülnek, égnek az épületek, közben a szerkesztő asszony tekintetét is látom. Magyarázat közben felcsúszott a blúza az egyik karján. A csuklója fölött tetovált számok. A haláltáborokról hallottam. Apám is magyarázott róla, könyveket is elém tett. Tudtam, mit jelentenek a tetovált számok. A szerkesztő asszony nem húzta vissza a karját. Látta, hogy látom a tetoválást. Mosolygott. Megsimította az arcomat

elmondtam a találkozást a szerkesztő asszonnyal apámnak. Apám néha elolvasta a diáknovelláimat. Javított. Minden szónak jelentősége van, mondta. A feleslegesek a papírkosárba, a hitelesek maradjanak. Igen... igen... mondogatta, miközben a beszámolómat hallgatta, a művészet célja, úgy szólaljon meg szavakkal, képekkel, zenével, hangokkal, hogy amiről megszólal, az bárhová vezet az időben, akár a messzi múltban, akár távoli térségekben, úgy szóljon, hogy az olvasó, a néző azt érezze, abból a világból szól, ahol él, a valóság formája a művészetben a fikció, a fikció sűríti a valóságot, érted?... ezt magyarázom, mondta, a hallgatóimnak is, vegyünk egy példát, folytatta

leemelte a polcáról Albrecht Dürer albumát. Felnyitotta. Figyelj, mondta, a tizenötödik-tizenhatodik század fordulóján terjedt a félelem, eljött a világvége. Háborúk, járványok. Voltak, akik már csak a csodában hittek. Mások a jobb jövőről álmodoztak. Azokban az időkben, folytatta apám, készítette Albrecht Dürer a metszeteit. *A négy lovas* is. Fellapozta az albumban a metszet képét. Az első sorban, nézd, mesélte, rozzant gebén a halál emeli vasvilláját. A második a mérleget, az ítékezés jelképét lobogtatja, a következő a kardját emeli, a negyedik az íjat feszíti. A lovak halottakon taposnak. A menekülőkkal is végeznek a lovasok. Messziről jöttek. A múltból. Feltartóztathatatlanok

a Dürer-albuma ma is a polcomon. Íróasztalom szélén, az ugyancsak apámtól rám hagyott üveglap alatt a kézírásával: „A tömegek megszervezhetőek, s kiderül, hogy még hálásak is a megszervezésükért, tekintet nélkül arra, hogy az milyen szellemű, még ha az erőszak szelleme is hatja át.” Thomas Mann ezerkilenc-

százharmincban írta, Hitler hatalomra jutása előtt három évvel. Ha munkába kezdek, mindig magam előtt látom

feljegyzem, hogy a Stefánián már régen nincs szerkesztőség, nincs szerkesztő asszony, de a tekintete velem maradt. Ha régi fotó kerül elélem a haláltáborokban fegyencruháshoz nőkről, próbálom közöttük felfedezni az egykori fiatal lányt, a te-
továltak között. Hallom közben a helikopterek morajlását

ezt is feljegyzem

elhelyezem a lapot a dossziémban

újra végigsétálok a Stefánián. Kezemben nagyapám sétabotja. Pontosabban test-
vérbátyja botja

a követségi épületek előtt kettőzött rendőrőrség. Dúdolgatom a régi slágert.
Elképzelem a konfliktusokat

a messzeségből morajlás

hullanak a kora őszben az út menti fákról a sárga levelek

a Liget közeli járdaszélen öreg könyvtár üldögél összecukható széken.
Előtte asztalkán könyvhalom. Vagy tucatnyian válogatnak a példányok közül.
Türelmesen várakoznak. Beállok a sor végére. Megvárom, amíg az asztalkáig
érek. Kiemelem egy-egy kötetet. Az öreg árus figyel, amint lapozgatom. Elmoso-
lyodik. Úgy emlékszem, mondja, már találkoztunk, a régi boltban. Elővesz egy
füzetet. Megvan a címe is, mondja, a többieké is megvolt. Mindig feljegyeztem a
törzsvásárlók címeit

a régi bolt a folyó közelében. Mindig a pult mögött ült. A pénztárt is kezelte
hullanak a falevelek. Az öreg árusra is, a könyvekre is, kiemel egy kötetet,
nyújtja, olcsón adom, mondja. Egyik kezembe a sétabot, a másikban a könyv.
Ajánlom, mondja az árus. Figyeli, ahogy nézem a borítót

festmény a tizenötödik század végéről. Dürer akkoriban készítette *A négy
lovast*, gondolom. A kép címe: *Citadella*, a festő neve ismeretlen. Háromemeletes
körformájú építmény. Alul kapusor, feljebb ablakok, mindegyik nyitva. A római
Colosseumra emlékeztet. Elképzelem, hogy a kapukon túl, a porondon foglyok,
rabszolgák küzdenek, a közönség őrvong, öld meg!, ordítják. Az épület előtt két
oszlop. Az egyik széttárt karú alak. Talán angyal. A másikon egy szemlélődő.
Az oszlopok között férfiak menete. Az egyik kapu felé tartanak. Elképzelem,
hogyan belépnek, talán a küzdőterre, talán a nézők közé

éjjel álomban megjelennek. Közöttük lépek, haladok velük a kapu felé, sé-
tapálca van a kezemben. Felriadok. Nem tudok újra elaludni. Átülök a karos-
székbe, nyitom a vásárolt kötetet, *Az Ember Városa*. Olvasom a kezdő mondatot:
Európa napkorszakának vége az 1940-es év nyara napfordulójának elejére
esett, amikor a kontinenst előzönlötték a náci hadak. Franciaország elesett, dara-
bokra hullott. A Földközi-tenger térségét pedig a fasizmus kalózái vették össz-
tűz alá. Ha keletre vetjük tekintetünket, ugyanilyen lehangoló látványban van
részünk, az oroszországi sötétségtől Kínáig.

Az Óvilág, ahol atyáink nyugszanak, ami számunkra minden élet és fény
forrása, olyan katasztrófa előtt áll, amihez fogható még nem jegyeztek fel az
emberiség történetében. Hiszen a hunok támadása, akár a forgószelel, gyorsan
elvonult. A középkor barbárjai mohón szívták magukba Krisztus és a római egy-

ház tanítását. Mai utódaik előtt azonban semmi sem szent, csak egyetlen törvényt ismernek: azt, hogy a hatalom felette áll minden törvénynek. A béke pedig, amit ajánlanak, rémisztőbb még a háborúnál is. Ez a béke még az utolsó menedéktől is megfosztana minket. Karja elég hosszú ahhoz, hogy elérje még a sivatagban meghúzódó remetét is.

Tizenhét hírneves író, tudós közös nyilatkozata ez, olvasom, ezerkilencszáznegyvenben jelent meg, a demokrácia védelméről, a fasizmus terjedéséről szolt.

A végső szöveg megfogalmazója Giuseppe Antonio Borgese olasz író, egyetemi tanár volt. 1931-ben emigrált Amerikába. Megismerkedett a már évek óta emigrációban élő Thomas Mann-nal. Barátságot kötöttek. Ott volt, mint leírja, azon a vacsorán, amin Thomas Mann-nál vendégeskedett Hermann Broch is, aki vacsora után felolvasta készülő regényének, a *Vergilius halálának* zárósorait

felálllok a karosszékemből, leemelem a könyvespolcra a három és fél évtizeddel később magyarul megjelent regényt, újabb fél évszázad után. Elképzelem a vendégek tekintetét, amint Hermann Broch olvassa a regénybefejezés első változatát, az egykori morajlás felszállt a jelenbe, folyékony egyidejűség lett, minden képek előképe, mert az idő gyűrűje összezárult és a vég volt a kezdet, a morajlás tovább tartott és felzendült a fény és a sötétség, hatalmasan és parancsolóan, mindent újratemtve, a vég a kezdetekhez illeszkedett, nem tudta mindezt rögzíteni, mert megragadhatatlan, kimondhatatlan volt, túl volt a nyelven

elképzelem, hogy Broch lassan emelte fel a fejét a kéziratáról. Körülnézett. A vendégek hallgattak. Thomas Mann is. Talán arra gondolt, képzelem, hogy tíz éve arról írt, ahová évtized múltán a világ jut majd. *A József és testvérein* dolgozott. Mélységes mély a történelem kútja, elképzelem, hogy Broch felolvasása után a hosszan tartó csöndben megszólalt, Hermann, mondhatta, te is szavakat találtál arra, ami túl van a nyelven

másnap feljegyeztem a Nyilatkozat néhány mondatát. Dossziémba csúsztattam. Átsétáltam a Stefániára, megköszönni az árusnak a könyvet. Vittem a sétabotot. Mindig viszem, ha a Stefániára indulok

az út végéről, az egykori víztorony felől morajlást hozott a szellő. Az új követések előtt váltották egymást a rendőrök. Érkezett egy magasrangú tiszt. A járőrök megálltak, figyelték az utasításait

erősödött a morajlás

az öreg könyvárus ugyanott ült, a sarkon, közel a Ligethez, ahol az előző napon. Előrehajolt, mintha védené a könyveket. Most is sokan várakoztak. Beálltam a sor végére, utánam már nem jött senki

a morajlás közeledett. A rendőrök felsorakoztak az épületek előtt

az árus felállt. Igazgatta a szemüvegét. Meghajolt előttem. Én is meghajoltam tetszett a könyv, uram?

tetszett. Azért jöttem, hogy megköszönjem

fontos könyv, gondoltam, hogy érdekli, ezért ajánlottam

miből gondolta?

változott a tekintete. Mintha a múltban kutatott volna, miközben a közeledő tömeg morajlását hallotta és a felsorakozó rendőröket figyelte

a címlistámról olvastam, uram, hogy milyen könyvek érdeklík. Elég sűrűn járt a boltban. Közel a folyóhoz, a hídhöz. Szemben a színház

mosolygott

én is mosolyogtam

hogy került ide?, kérdeztem.

hosszú történet, uram. Gimnazista koromban sokat olvastam az iskola könyvtárában. Az orosz klasszikusokat, Dosztojevszkijt, Csehovot, Puskind. Érettségi után tanuló lettem a könyvesboltos szakmában. Később eladó. Ha nem volt éppen vevő, olvastam ott is. Elvégeztem néhány tanfolyamot. Egy társammal közös tulajdonba vettük a boltot

hogy került ide a Stefániára?

megvásárolták az épületet, ahol a bolt volt, egy külföldi üzletlánc. Átépítették. A társammal elosztottuk a könyvállományt. A kisebb rész került hozzám. Otthon tartom a polcaimon, meg papírdobozokban. A közelben lakom. Itt a sarkon árusítgatok. Ez a napi szórakozásom. Reggel tízkor kihozzuk a könyveket az unokámmal, van egy öreg kocsija. Két órákor értem jön. Most min dolgozik, uram?

szavakat keresek. Mindenre lehet használni a szavakat

valóban, uram

van egy dossziém, abba gyűjtöm a történeteket

két óra után ebédelek. Szeretek főzögetni

mi van, ha nem jön az unokája?

jön... ki kell várni

a tömeg az út vége felől közeledett. A mellékutcákból kisebb csoportok csatlakoztak

előbb kellett volna észrevenni, uram

mit?

ezt... amiben vagyunk...

nem éhes, ha késik az unokája?

késik, de jön, szereti a könyveket... majd mindent ráhagyok

hány éves a fiú?

huszonnégy múlt... szép sétabotja van, uram... érdekes a csontfeje

családi emlék

már parkol az unokám, csak pár percet késett

a fiú futva érkezett a kocsitól

minden rendben, nagyapa?

minden

voltak vevők?

voltak... az egyik törzsvásárló is, benne van a címjegyzékünkben, ügyvéd.

Magas, érdeklődő, barátságos

emlékszem rá

leírásokat keres a középkori boszorkányperekről, azt mondta, a munkájához kellene

megpróbálhatom, nagyapa, talán sikerül felkutatni valamit

a fiú hozzám fordult

az úr még vásárolna?

megköszönni jöttem, amit tegnap vásároltam, nagyon érdekes
az úr is törzsvásárló, mondta az árus
a fiú meghajolt
nyújtottam a kezemet
ha fiatalabb lennék, én is velük mennék, mutatott az árus a tömegre
a menet első sorai rendezettek voltak, utánuk hullámzottak a vonulók, a járdán várakozók közül néhányan csatlakoztak, a táblákat emelők mellém értek, erősödött a morajlás, engem is magukkal sodortak, hátrapillantottam, az árus mosolyogva integetett, próbáltam megőrizni a látványt, a táblákat, a morajlást, együtt lépve az élen haladókkal, elértük a Ligetet, a játszótéren gyerekek labdáztak, közeledtünk a térhez, magamhoz szorítottam a sétabotot, figyelmeztető parancsszavak hangzottak a tömegoszlatásról, a felsorakozott rendőrökön sisak, páncélmellény, a kezükben gumibot, az utánam jövők nekiszorítottak a rendőrsorfalnak, védekezésül magam elé emeltem a sétabotot, nekinyomtak az egyik páncélozott mellényűnek, három sisakos közrefogott, kicsavarták kezemből a botot, bilincs szorította a csuklómat

A fehér hattyú, aki feketének képzeli magát

Kabai Lórántnak

*10 év után tudod-e jobban érezni magad Budapesten,
mint mikor pénteken egy buli után hazaindulsz az utolsó metróval,
az Örs vezérre berobogsz, az Aktuális kedvencek pörög, ritmusra
galoppozol le a lépcsőn, és az üres aluljáróban a Pumped up kicksre
táncolsz át az IKEA-ig, ha elég ügyes lennél még, szaltóznál is.
Tudod, hogy vár valaki otthon.*

*Ennyit lehet kihozni ebből a városból, de ennyit ki lehet.
Van olyan nagy, hogy a nyomorult életünk elég kicsinek és jelentéktelennek tűnjön,
és ne csak a saját fájdalmunk visszahangozza a pusztát,
hanem kakofón legyen a betonbirodalom.
El lehet bújni mások sikolya mögé, magunknak pedig boldogságot vásárolni:
hiszen ez egy világváros. Sokféle termék elérhető.*

*Egyszer egy ilyen estén azt mondtam neked, hogy ha én lennék a miniszterelnök,
akkor lenne állása a filozófusoknak.
Egy hatalmas gyár, ami a Bólyi Ipartelepen el is férne,
reggel nyolctól délután négyig 5000 filozófus dolgozna azon,
hogy meglegyen: mi az élet értelme.
Jó fizetések, nincs home office, gyümölcsnap viszont van.
Valami csak kisülne belőle.*

*Röhögve azt kérdezted, hogy mi ez a beteges hajlam,
minden probléma után egy gyárat építeni.
Ha megvan az élet értelme, majd felszáll a fehér füst a gyárkéményen,
utcaból Bólyon a Hősök terén, fürdünk a szökőkútban,
feleltem lelkesen –*

*Vannak dolgok, amiket jobb nem tudni – szakítottál félbe.
Kikértél még egy sört, én pedig sosem hoztam szóba többé
a filozófusgyárat, pláne nem az élet értelmét.
Jobb a békeség.
Maróan hozzátetted: Kamilla, a szökőkútban úszkálni
anélkül is lehet, hogy tudnád a választ,
és végső soron te ezt szeretnéd, hogy jólessen a víz.*

*Azért néha eszembe jut, főleg mikor áttáncolom az aluljárót,
hogya ha ezt az évet elmesélhetném valakinek, aki már nem láthatja,
te lennél az, mesterem: ringanánk a fagyizóval szemben a szökőkútban,
nem kellene tudnunk az élet értelméről semmit,
csak mondanám, mondanám neked, reggeltől estig, hogy képzeld, beszarsz,
aláírták azt a kegyelmi kérvényt, onnan indult az egész,
és előjött a miniszter férje és –
lehet, hogy lesz még Magyarország, talán lesz.
Talán igen, talán nem, felelnéd mosolyogva,
te híresen illúziótlan hattyú.*

Hangtérkép

*A fejemben felgyűlt hangzavar, ez vagyok:
 a Kálvin téren dudáló autók, fékcsikorgás,
 egy kilences busz berregő és nyikorgó ajtaja,
 a Nollendorfplatzon a kebabos pultja mögül
 áradó arab popzene és német hírek,
 a Gellért-hegyen a cinegék ideges csipogása,
 gerlék turbékolása, rigók csábító nászéneke,
 a Rudasban a papucsok csattogása,
 otthon a falióra örök ketyegése és kattogása,
 egy könyvtárban a neszezés és recsegés,
 a Ferihegyen egy hajtómű felzúgása,
 a hangosbemondóban recsegő szótöredékek
 és egy rendőr üvöltése, a társa kuncogása,
 az Old Compton Streeten egy srác sustorgása:
 valamit a fülembé súg, amit sosem értek meg,
 azt sem tudom, milyen nyelven mondja,
 de egy fél étellel később is meg-meghallom,
 koponyám visszhangozza szökdelő szavait.*

Hangkalitka

*A torkomba hangok költöznek:
 madár rak benne fészket,
 és szájpaplásom égboltja
 alatt cserreg és csiripel
 éjszaka a fénynek.
 Fejemben gondolatok
 verdesik szárnyaikat:
 repülni és cikázni akarnak,
 de hull a toll és a pihe,
 megtépázottan visszaesnek,
 és a nyelvemre ülnek kotlani.
 Tojást raknak: a torkomon akad.
 A beszéd: kalitka, hangok rácsa,*

*a nyelv magába zár,
hiába képzek szavakat,
idegenül szövöm a hangokat,
és senki nem érti a kakofóniámat.*

Hangtenger

*Ajkadról szavak csurrannak-cseppenek,
a szájuüreged megtelik, a mondat kiárad,
torkod kútjából ömlik a hangfolyam,
a beszédben makrélák úszkálnak.*

*Tengerbe merülsz, hogy a nyelvben ússz,
a füled megtelik vízzel és szavakkal,
hanghullámon szörfölsz a gondolattal,
visszhangozzák csaholó sirályok.*

*A hangörvény magába szív,
kéjesen civakodik az óceán a sziklával.
Ha csendben maradsz, kiszáradsz,
és belefulladász, ha sokat beszélsz.*

Kényelmes doboz

*Egy csipkemedár
a kisfiam szeme láttára
csapódik
az ablaküvegnek,
majd zuhan a terasz
hideg betonpadlójára.*

*Senki más nem hallja
a tompa koppanást,
csak ő.*

*Az életben
hányszor lehetünk
tanúi a halálnak?*

*Dobozt kér.
Kibéleli.
Legyen kényelmes
a puha testnek,
ami alig fér
tenyerében.*

*A pihés fej erőtlenül
gördül oldalról oldalra,
szemei fénylő
fekete magok.*

*Azt akarja,
segítsek,
csodát akar.
Bármit mondok,
örök marad.
Nem úgy a réteges égbolt,
a tölgyfák gyémántos levelei.*

*Sötétebb napok,
de én megtanultam
az ilyent is dicsérni.*

*A naptár már csomagolja
az időt az új évszakig.
Öltözzünk és öltöztetünk,
sírunk és siratunk,
eltemetjük halottainkat.*

*Ő ezt még nem tudja,
tehát betakargatjuk a madarat,
meséliünk bámulatos reptéről,
elképzeliük csodásan daloló csőrét.
Ő választja a dalt,
és dúdoljuk
újra meg újra.*

A tanító madarak

*szeretnénk azt hinni, hogy az önsanyargatásnak
volt valami értelme. a véget nem érő hideg
éjszakáknak, amikor csak azért szálltunk le minden
megállónál a munkásjáratról, hogy átmelegedjen
a test. azt akarjuk, szükségünk van azt hinniünk,
hogy mindez hősies, felnőttes és a szerelemről
szól. hinniünk kellett abban, hogy a februári
hajnalok bársonyosabbá teszik a júniusi napot,
de a dolgok nem így működnek, ugye tudjuk?
megtanulhatnánk, amit a madarak eleve tudnak:
bőségben szeretni a fészket, de rögvést elhagyni,
amint nem jut már a szeretet magvaiból.*

Wilhelmina, légy erős

*és ha ez nem lenne elég,
 énnekem már nincs madár csicscsenés, kiömlik lábam közül a szentek éneke.
 bokámon erős lánccs nyoma, hét éjszakán át rágtam szüntelen, fogam egy sem maradt,
 nyelvem duzzadt szörnyeteg. otromba tréfa diót csempészni kantáros nadrágom zsebébe,
 mit akar, mit takar, a hajnal leple beborít, rám feszül, hogy fulladnék bele a sárba.
 olajsárga pitypangok hajamba tűzve. korona a messziről érkezők homlokára és*

*csók. tüzes ez az ajak, fekete iszonyatot hagy az omlós bőr fehérségén. elhajlik a búzavirág feje,
 ha rohamot indít egy erősebb szél. én nem ígértem semmit, épphogy csak sikerült ágyából
 kihámozni sikamlós testemet. nyomot hagy, mert éles, és mert nem tudja, hogy bánjon
 vele. az ilyen nyom nem tűnik, dörzsölje bár homok, reggeli kávézacc vagy*

*fegyelem. a kegyelmes úr szolgája mindazonáltal: vagyok.
 nincs tagadásom, késem asztalomon nyugszik, nem ágyam alatt. loncszag, árnika.
 az akácok elvirágoztak, és én itt maradtam húszolni a folyó medrében. forró a vér, odaveri magát
 kéretlenül is minden kiálló kőhöz. ha végre éhség tör rám, szederfalás, zsolozsmával tömik
 meg fonnyadó testemet. azt hazudtad, énnekem nincs többé ének, és*

*az idő egyenesen halad. de én csak a virágok és szájak elnyílását látom
 napra nap. elnyílnak az órák is, tárt torkok, nyál. meztelenre vetkőzőm.
 visszatalpalhatnék mezítláb ezen a lápon, megtaláljam a házat, ahol reggelente
 csók és pitypangkoszorú fonódott a homlokokra. visszatalpalhatnám magamat,
 de már nem akarom, mert a konyhában rendet találnék és zsízsíkes fűszereket,
 csak főzőjébe aludt savanyútej szagát hozhatnám magammal, de nem méltóságom,*

*hitem, szépségem. Wilhelmina, légy alázatos,
 ha már úgyis mindenedben megaláztak.*

BYRON ÉS LERMONTOV

A tizenkilencedik század elejének alighanem legnagyobb hatású költője, Lord Byron (1788–1824), különösen nagy erővel hatott az orosz költészetre, és azon belül is Mihail Jurjevics Lermontovra (1814–1841), aki így írt önmagáról:

Ifjú vagyok; de hangok égnek bennem,
És Byron! ő a példám, mesterem;
Egyek vagyunk lélekben, gyötrelemben;
Hát végzetünk is egyforma legyen!¹

Később így pontosított:

Nem, nem Byron, én más vagyok,
Titkos kiválasztott és látnok,
Mint ő, és üldözött zarándok,
De bennem orosz szív dobog.

Lermontov több mint két tucat olyan költeményt írt, amelyeknek valamilyen szinten az angol költő volt a forrása. Ezúttal két Byrontól átemelt motívumot veszünk szemügyre.

A figyelmet felkeltő sír és a verssorok hasonlatával Lermontov Byron *Lines written in an Album, at Malta* című költeményében találkozott:

Lines Written In An Album, At Malta	Sorok egy albumba, Máltán
As o'er the cold sepulchral stone Some name arrests the passer-by; Thus, when thou view'st this page alone, May mine attract thy pensive eye!	Mint vándor, látván egy nevet Hideg sírkőlapon, megáll, Álljon meg révedő szemed, Ha itt nevemre rátalál.
And when by thee that name is read, Perchance in some succeeding year, Reflect on me as on the dead, And think my heart is buried here.	S ha majd e lapon olvasod, Sok év után, önkéntelen, Gondold, hogy már halott vagyok, S hogy itt pihen szegény szívem.

Lermontov háromszor is feldolgozta ezt a motívumot.

A legkorábbi 1830-ból származik:

¹ Az írás valamennyi idézete a szerző fordítása – S. A.

В альбом („Как одинокая гробница...”) (Из Байрона)	Egy albumba (Miként magányos sírnak dombja...) (Byronból)
Как одинокая гробница Вниманье путника зовёт, Так эта бледная страница Пусть милый взор твой привлечёт.	Miként magányos sírnak dombja Állít meg bús vándorszemet, E sápadt lap akképpen vonzza A te drága tekinteted!
И если после многих лет Прочтёшь ты, как мечтал поэт, И вспомнишь, как тебя любил он, То думай, что его уж нет, Что сердце здесь похоронил он.	És egyszer majd, ha olvasod, A költő mint ábrándozott, S hogy szeretett, jut majd eszedbe, Tudd: immár nincs többé, halott, S a szíve itt van eltemetve.

Ennek egy 1836-os változata:

В альбом («Прими, хотя и без вниманья...»)	Egy albumba (Olvasd, bár szenvtelen fogadva...)
1 Прими, хотя и без вниманья, Моей души печальный бред; Чудак безумный, в цвете лет, Я вяну жертвою страданья.	1 Olvasd, bár szenvtelen fogadva, Mit balga lelkem iderótt; Bolond fejem, csak sorvadok Ifjan, gyötrelmek áldozatja.
2 Пусть эти строки над собой На миг удержат взор твой милый, Как близ дороги столбовой Пришельца памятник могилы.	2 Ragadja meg e pár sor itt Egy drága röpke pillantásod, Mint útfelen megállni int A sírkereszt egy messzi vándort.

A versforma azt mutatja, hogy Lermontov szuverén módon, sajátjaként kezelte a témát. Byron négysoros strófákban négyes jambusokat írt, keresztrímmel (abab). Lermontov az első változatban egy négy- és egy ötsoros strófát írt, ötödféles és négyes jambusokból, melyek rímképlete aBaB ccDcD, ahol a kisbetű a páratlan szótagszámú nőrímes (tehát a sorvégen hangsúlytalan) sorokat, a nagybetű a páros szótagszámú, hímrímes (tehát hangsúlyos végű) sorokat jelöli. A második változatban Lermontov az egyik legkedvesebb versformáját használja: az ötödféles és négysoros sorokból álló két strófa közül az első aBBa rímképletű (vagyis ölelkező rímes), míg a második CdCd (vagyis keresztrímes). A következő vers (szintén 1836-ból) már kétszer nyolc sorban, mintegy történeté kerekítve dolgozza fel a motívumot:

Нет! – я не требую вниманья...	Nem, nem követelem figyelmét...
<p>Нет! – я не требую вниманья На грустный бред души моей, Не открывать свои желанья Привыкнул я с давнишних дней. Пишу, пишу рукой небрежной, Чтоб здесь чрез много скучных лет От жизни краткой, но мятежной Какой-нибудь остался след.</p>	<p>Nem, nem követelem figyelmét Bús balgaságaim iránt, Megszoktam már: nehogy kilessék, Elrejttem lelkem óhaját. Firkálgatom e versikéket, Hogy évek múltán, egykoron E kurta nyughatatlan élet Után maradjon némi nyom.</p>
<p>Быть может, некогда случится, Что, все страницы пробежав, На эту взор ваш устремится, И вы промолвите: он прав; Быть может, долго стих унылый Тот взгляд удержит над собой, Как близ дороги столбовой Пришельца памятник могилы!</p>	<p>Egyszer talán, ha úgy adódik, Bóklászatva e lapokon, Megáll, eljutva majd e szókig, És annyit súg: Igaz, bizony; Talán pillantása soká ott Időzget csüggedt versemen, Mint megtorpanjtja útfelen A sírkereszt a messzi vándort.</p>

A másik motívum egy olyan versben bukkan fel, amelyiknek alcíme is *Byron utánzása* (magyarul kissé jobban csengő, bevett fordulattal: *Byron után*). A mintául választott vers az *Epistle to a friend, in answer to some lines exhorting the author to be cheerful* (Válaszlevél barátom versére, amely arra kéri a szerzőt, hogy legyen vidám). A három részből álló költemény első és utolsó tagja afféle elmélkedő keret arról, hogy a szerelem megváltoztatja az embert. A középső rész tantörténetként épül be az episztolába, és ez az, ami mintául szolgált Lermontovnak.

<p>I've seen my bride another's bride,– Have seen her seated by his side, Have seen the infant, which she bore, Wear the sweet smile the mother wore, When she and I in youth have smiled, As fond and faultless as her child; Have seen her eyes, in cold disdain, Ask if I felt no secret pain And I have acted well my part, And made my cheek belie my heart, Return'd the freezing glance she gave: Yet felt the while that woman's slave;– Have kiss'd, as if without design, The babe which ought to have been mine, And show'd, alas! in each caress Time had not made me love the less.</p>	<p>Láttam az egykor volt arám' Ott ülni férje oldalán, S láttam ölében kisededét, Mosolygott édesen, akként, Ahogy anyja mosolygott rám Szeretve, tisztán – hajdanán, Szeme most hűvös megvetés – Szívemben titkolt szenvedés. Szerepem játszottam híven: Arcom hazudtolá szívem, Szemem, akár övé, fagyott, De éreztem, rabja vagyok. Fiát egy csókkal illetém – Lehettem volna apja én –, S gyengéd kezem mutatta meg Nem csillapult szerelmemet.</p>
---	--

Lermontov lírai hőse fiktív barátjának írja meg egy szerelmi csalódás történetét, melynek utolsó részében kerül elő a Byron-motívum.

Подражание Байрону	Byron nyomán
<p>Не смейся, друг, над жертвою страстей, Венец терновый я сужден влачить; Не быть ей вечно у груди моей, И что ж, я не могу другой любить. Как цепь гремит за узником, за мной Так мысль о будущем, и нет иной.</p>	<p>Kérlek, ne gúnyold szenvedélyemet. Töviskoszorút hoz a sors nekem. Örökre ő szívemben nem lehet, És mégis én csak őt szerethetem. Miként fogoly nyomán a lánc zörög, Jövőm gondja akképp követ, örök.</p>
<p>Я вижу длинный ряд тяжелых лет, А там людьми презренный гроб, он ждет. И до него надежды нет, и нет За ним того, что ожидает тот, Кто жил одной любовью, погубил Всё в жизни для нее, а всё любил.</p>	<p>Nehéz évek sorára látok én, Aztán a zord koporsó vár reám. S minden hiába, addig nincs remény, És nincs az sem, amit az vár csupán, Akit csakis szerelme éltetett, Elvesztegetve így az életet.</p>
<p>И вынести мог сей взор ледяный я И мог тогда ей тем же отечь. Увижу на руках ее дитя И стану я при ней его ласкать, И в каждой ласке мать узнает вновь, Что время не могло унести любовь!..</p>	<p>Megéreztem jeges tekintetét, S hasonlóval feleltem önéki. Ha látom majd kezében gyermekét, S kezem a kisdedet becézgeti, Az anyja újra tanúja lehet: Idő se mosta el szerelmemet!</p>

A motívum 1840-ben immár teljes életképpé kerekítve jelenik meg.

Ребенку	Egy gyermekhez
<p>О грезах юности томим воспоминаньем, С отрадой тайною и тайным содроганьем, Прекрасное дитя, я на тебя смотрю... О, если б знало ты, как я тебя люблю! Как милы мне твои улыбки молодые, И быстрые глаза, и кудри золотые, И звонкий голосок! — Не правда ль, говорят, Ты на нее похож? — Увы! года летят; Страдания ее до срока изменили, Но верные мечты тот образ сохранили В груди моей; тот взор, исполненный огня, Всегда со мной. А ты, ты любишь ли меня? Не скучны ли тебе непрошенные ласки? Не слишком часто ль я твои целую глазки? Слеза моя ланит твоих не обожгла ль? Смотри ж, не говори ни про мою печаль, Ни вовсе обо мне... К чему? Ее, быть может, Ребяческий рассказ рассердит иль встревожит...</p>	<p>Ifjúi álmaim emlékeinek sebével, Titokban boldogan, és titkolt rettegéssel, Nézlek figyelmesen, szépséges gyermeket... Ha tudnád, mennyire szeretlek tégedet! Mily drága mosolyod, arcod minden vonása, Arany hajad, szemed derűje, csillogása, Csilingelő szavad! – Biztos mondják sokan, Hogy rá hasonlítasz. – Jaj, az idő rohan, A szenvedés korán meghozta hervadását... Én rendületlenül őrzöm minden vonását Szívemben. Azt a szép, tüzes tekintetet... Igen! De mondd, te, te szeretsz-e engemet? Nem fárasztlak örök cirógatásaimmal? Szemed nem illetem túl gyakran ajkaimmal? Nem égeté vajon a könnyem arcodat? Jaj, el ne mondd neki szomorúságomat. Semmit se mondj... Minek? Bizony, jobb lesz vigyáznod: A gyermeki beszéd bajt kelthet, bosszúságot...</p>

<p>Но мне ты всё поверь. Когда в вечерний час, Пред образом с тобой заботливо склонясь, Молитву детскую она тебе шептала, И в знаменье креста персты твои сжимала, И все знакомые родные имена Ты повторял за ней, — скажи, тебя она Ни за кого еще молиться не учила? Бледнея, может быть, она произносила Название, теперь забытое тобой... Не вспоминай его... Что имя? — звук пустой! Дай бог, чтоб для тебя оно осталось тайной. Но если как-нибудь, когда-нибудь, случайно Узнаешь ты его — ребяческие дни Ты вспомни, и его, дитя, не прокляни!</p>	<p>Nekem bátran mesélj. Ha otthon este volt, S ő az ikon előtt gonddal föléd hajolt, S a gyermeki imát, hogy mondd utána, kérte, S hajlítja ujjaid a szent keresztvetésre, S te ismétléd vele szeretteid nevét, E kedves neveket te mindet ismeréd. De volt-e más, kiért imádkozni tanított? Kit sápadtan talán, Isten kegyére bízott, Egy név, amit talán feledtél már magad, Ne is törd rajt fejed, a név csak pusztá hang. Maradjon csak e név előtted meg titoknak. De ha – isten ne adj’ – véletlen kitudódhat, Idézd fel akkor majd a gyermekkorodat, Gondolj reá, kicsim, s ne mondj rá átkokat!</p>
---	--

Nagy kérdés, hogy a motívum hogyan terebélyesedett teljes, egyenesen novellaszerű verssé. Voltak próbálkozások, hogy a vers háttérében életrajzi eseményeket keressenek.² A gyermek prototípusának legvalószínűbb jelöltje Lermontov nagy szerelmének, Varvara Lopuhinának³ a kislánya, Olga Bahmetova. Amikor Varvarával összeismerkedtek, mindketten tizennégy évesek voltak. Bár Varvara minden jel szerint vonzónak találta a fiút, amaz nem ismerte fel ennek jeleit, vak féltékenységi rohamok gyötörték. Két évvel később Varenyka már menyasszonyszámba ment, Mihail még mindig érzelmeivel tisztába jönni képtelen kamasz maradt. A lány aztán 1835-ben férjhez ment egy nála tizenhét évvel idősebb gazdag földbirtokoshoz. Lermontov ezért árulónak tartotta, „bosszúszerelmekbe” menekült, de később, főképp első kaukázusi száműzetése után ráébredt, hogy még mindig szereti Varvarát, és haláláig meleg hangú levelezést folytatott vele.

A „gyermek” kilétének kérdése nyitott maradt, de talán nem is érdemes sok erőfeszítést fordítani rá. Fontosabb annak felismerése, hogy a byroni csírárt milyen emberábrázoló képességekkel fejlesztette tovább novellisztikus irányba Lermontov. Ez az elmozdulás, mely a sír motívum esetében is megmutatkozik, egész pályáivére jellemző tendencia.

² Лермонтовская энциклопедия. <https://feb-web.ru/feb/lermenc/Lre-ABC/lre/lre-4641.htm>

³ Lásd még: Soproni András: Fordítónapló (Töredékek Mihail Jurjevics Lermontov szerelmi lírájából). *Jelenkor*, 2024. november, 1202.

ELFÚJTA A SZÉL?

Egy sikerkönyv nyomai Szabó Magda prózájában

Szabó Magda kortárs magyar recepciójában rendre visszatérő kérdés, hogy vajon lektúrnek vagy szépirodalomnak tekinthetjük-e az életművét.¹ A kritikai gesztus nem új keletű: Erdődy Edit egykori, részben Szabó Magda közbenjárására² kéziratban maradt doktori dolgozata többek között a lektúr és az alkalmazott irodalom kategóriája felől közelítette meg az egyenetlen színvonalúnak érzékelt Szabó Magda-prózát, előrebocsátva, hogy az ide sorolható írások nem feltétlenül „rosszul sikerült” művek. Sőt, igen magas mesterségbeli tudást feltételeznek, s gyakran a „még nem alkalmazott irodalom, de már nem is irodalom” határhelyzetében ragadhatók meg.³ Hasonló határhelyzetet jelöl az életmű újraértelmezése kapcsán mostanában felmerülő „middlebrow irodalom” fogalma, amely a magas (highbrow) és populáris irodalom (lowbrow) közötti átmeneti sávban elhelyezkedő, közérthető, de igényes műveket jelöli.⁴

Nem célozom az életmű, vagy egyes darabjainak pozicionálása valamely regiszterbe, csupán arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy bár több olyan tanulmány, kritika is született, amely utalt a populáris irodalom klasszikus műfajainak hatására Szabó Magda prózájára, de annak részletesebb elemzése elmaradt, hogy a populáris avagy (más megközelítésben) a middlebrow-irodalom közegében számontartott műveket milyen strukturális, transztextuális viszony fűzi a regényekhez.⁵ Feltételezésem szerint Szabó Magda megőrizte és átformálta a két világháború közötti lektúr/middlebrow irodalom cselekményelemeit, jellemteremtési stratégiáit. Az *Abigél* König tanár urában például jól felismerhető az Orczy Emma bárónő által megalkotott Pimpernel-figura, a kettős identitású szuperhős prototípusa.⁶ Ez talán kevésbé meglepő az ifjúsági irodalom kategóriájába sorolt Szabó Magda-regénynél, de más műveknél is érzékelhető a hatása. Az *ajtó* egyik kortárs olvasója (pontosabban a hangoskönyv hallgatója) megdöbbenve tapasztalta a regénykezdő álom-jelenet és Daphne du Maurier sikerkönyve, *A Manderley-ház asszonya* első fejezetének hasonlóságát, ám mindezt betudta a véletlennek, s eszerint az analógiateremtés az

¹ Szilágyi Zsófia: Népszerűség és tanácstalanság. *Literatura*, 2021/4, 496–497., Soltész Márton: Szenzáció vagy kanonizáció? *ItK*, 2019/1, 104.

² Gilbert Edit: Szabó Magda, <https://dia.hu/dia-szerzok/szabo-magda/eletrajz>, Angyalosi Gergely: Előszó. In: Erdődy Edit: *A lélek színpadán. Esszék, tanulmányok, kritikák*. Balassi, Bp., 2019, 10.

³ Erdődy Edit: Szabó Magda [bölcsészdoktori disszertáció] (kézirat), 1974, 108–123.

⁴ Krusovszky Dénes: Mitől boldogtalan a magyar író? *Magyar Narancs*, 2018. október 13. Szilágyi Zsófia hívja fel rá a figyelmet a terminológiai problémára, mely szerint a „lowbrow” fogalma is nagyon nehezen adható vissza magyarul: lehet szórakoztató, populáris irodalom vagy lektúr-irodalom, bár az utóbbi kifejezést a middlebrow-ra is szokás alkalmazni. Szilágyi Zsófia: Szabó Magda határai. *Alföld*, 2019/12, 138.

⁵ A transztextualitás/intertextualitás/hipertextualitás fogalmát Gerard Genette meghatározása alapján használom: Gérard Genette: *Transztextualitás*. Ford. Burján Mónika. *Helikon*, 1996/1–2., 82–90., Gérard Genette: *Palimpsests. Literature in the Second Degree*. Translated by Channa Newman, Claude Doubinsky. University of Nebraska Press, 1997, 1–10.

⁶ Tóth Orsolya: Az árkodi Pimpernel. Szabó Magda és a Pimpernel-franchise. *Jelenkor*, 2023/3, 326–333.

azonos színész/szinkronhang választásból fakadó intermedialis „karambol” következménye.⁷ De vajon szintén a véletlen műve-e az „úrnő” és a házvezetőnő ellentmondásos viszonyának alakulása, vagy Emerenc gótikus rémregénybe illő felbukkanása az éjszaka közepén? Vajon mi sodorhatja egymás mellé az olvasók toplistáján⁸ Szabó Magda műveit és Margaret Mitchell *Elfújta a szél* című sikerkönyvét? A továbbiakban ez utóbbi kérdésre keresem a választ.

Az *Elfújta a szél* magyarországi fogadtatása

Margaret Mitchell, az *Atlanta Journal* egykori újságírója 1936-ban jelentette meg az amerikai polgárháború idején játszódó történelmi románcát. Egy év múlva elnyerte érte a Pulitzer-díjat, az Amerikai Könyvterjesztők Szövetsége pedig az év könyvének választotta. Mindössze fél év alatt elkelt belőle 1 millió példány, s a Victor Fleming és részben George Cukor rendezésében készült, 1939 decemberében bemutatott filmváltozat még jobban növelte a népszerűségét. A siker azonban fordítottan arányos az irodalomkritika és az irodalomtörténet-írás által kijelölt kétes pozíciójával.⁹ A kortárs kritikát elősorban a regény páratlan népszerűsége és a benne megjelenő női perspektíva aggasztotta, a rasszista propagandaregény vádja inkább az 1960-as évektől, a polgárjogi mozgalmak időszakában fogalmazódott meg.¹⁰ Mitchell regénye szinte azonnal olvasható volt magyarul is, 1937-ben jelent meg a Singer és Wolfner kiadónál Kosáryné Réz Lola fordításában. A magyar sajtóban is villámgyorsan terjedtek a szerzőről szóló bulvárhírek, az *Uj Idők* könyvajánlója viszont azt hangsúlyozza, hogy a „déliel” helyzetükben, élményeikben erősen hasonlítanak a magyar sorshoz.¹¹

Az *Elfújta a szél* hamar megtalálta szórakozásra vágyó olvasóit, azonban (nem meglepő módon) a professzionális irodalomértelmezés számára „láthatatlan” maradt.¹² Csupán néhány kritikus megjegyzéssel találkozhatunk a feltételezett olvasóközönség által is elérhető lapokban. Lukács Gyula Margaret Mitchellnek címzett nyílt levele a *Színházi Életben* jelent meg, s a regény angol nyelvű fogadtatásához hasonlóan felhívja a figyelmet a Scarlett O’ Hara és Becky Sharp közötti párhuzamra.¹³ A *Pesti Napló* irodalmi rovatának kritikusá szerinte az *Elfújta a szél* nem más, mint a *Hiúság vására* „felhígított, utánérzett változata”.¹⁴

1937-től kezdve a regényt évről évre újra kiadták, majd a második világháború után, 1947-ben az Uj Idők Irodalmi Intézet jelentette meg, hosszú ideig utoljára. Az előfizetési felhívás nemcsak a regény korábbi népszerűségére hivatkozott, hanem arra a történelmi

⁷ frenchbullie 2013. júl. 08. – 11:26:43, <https://port.hu/adatlap/szemely/szabo-magda/person-16647#comments>.

⁸ Niedzielsky Katalin: Kommersz vagy szépirodalom? II. *Békés Megyei Népiújság*, 1987. július 10., 4–5.

⁹ Richard Dwyer: The Case of the Cool Reception. In: *Recasting: „Gone with the Wind” in American Culture*. Eds. Darden Asbury Pyron, University Presses of Florida, 1983, 21.

¹⁰ Malcolm Cowley: Going with the wind. In: *Recasting: „Gone with the Wind” in American Culture*, 18–20. Lajterné Kovács Krisztina: Authoress and Businesswoman: Success, Money and Gender in *Gone with the Wind*. *AMERICANA E-Journal of American Studies in Hungary* 7 (2) <https://www.americanaejournal.hu/index.php/americanajournal/article/view/45260/43910>.

¹¹ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél* [n.n.]. Az *Uj Idők kulturszövetsége irodalmi melléklete*, 1937, 42. szám melléklete, 585.

¹² A jelenségről lásd Bárány Tibor: Szépirodalom vs. lektúr. *Holmi*, 2011/2, 249–250.

¹³ Lukács Gyula: Levél Margaret Mitchellhez. *Színházi Élet*, 1937. november 7., 61.

¹⁴ [P. H. GY.]: Bestsellerek egymás közt Margaret Mitchell: „Elfújta a szél” és Priestley: „Jóbarátok”. *Pesti Napló*, 1937. november 7., 38.

tapasztalatra is, amely aktuálissá teszi: „Mitchell mondanivalója a második világháború után egyszerre elevenné, forróvá, szívdobogatóan időszerűvé vált. Most derült ki, hogy a *Háború és Béké*-nek ez az amerikai és női változata mennyivel inkább a béke regénye, mint a háborúé. A harcos férfiak hősiessége is elhalványul benne az asszonyok hősiessége mellett, akik az üszkökből, a romokból és az emlékekből, már nem is emberi erővel, ott-hont, életet, szeretetet építenek. Ez az asszonyi csoda ismétlődik meg most is a világban, s azért kerültek ismét olyan közel hozzánk az *Elfújta a szél* hősnői”.¹⁵ Az olvasási javaslat tehát nem a szerelmi románcra koncentrált, hanem a háborús tapasztalatokra és a túlélésre, ezen belül is a női nézőpontra. Az olvasóközönség hasonló reagálására Margaret Mitchell Török Sándornak címzett levele alapján következtethetünk, amelyet csak jóval később, a rendszerváltás után tett közzé Tóth Eszter, a levél egykori fordítója. 1947–48-ban Török Sándor nagyszabású rádióműsortervet dolgozott ki *Ünnepi levelek* címmel, amelyben tudósokat, írókat, politikusokat kérdezett a háború utáni helyzetről és az emberiség jövőjéről. „Aggódtam, hogy ön azt hiheti: nem érdekel Magyarország és az »Elfújta a szél« nagyon kedves olvasói. Pedig a magyar olvasók sok kedves levele, melyekben Budapest ostromát Atlanta 1864-es ostromához hasonlítják, nagyon közel hozták hozzám az ön távoli hazáját, és őszintén örültem, amiért könyvemet annyira becsülték, hogy fölvettem engem a rádióműsorába”¹⁶ – olvasható Margaret Mitchell megkésett válaszában. Az író nő ugyanakkor rögzíti a fikció és a valóság viszonyát megfordító paradox helyzetet: „Én csak író vagyok... Megmondom, miért gondolom különösképpen önhitte dolognak részemről, hogy írjak pl. az asszonyok magatartásáról a háborús években? Az az oka, hogy tudok az európai nők rettenetes szenvedéseiről (különösen a magyarokéről), amit a háborúval el kellett viselniük, és tudom, hogy mi nők az Egyesült Államokban ezalatt viszonylag védetten éltünk. Nem nekem, aki sohasem éheztem, fáztam, vagy láttam felrobbanni a házat, vagy temettem el szeretteimet, nem nekem kell megmondanom, hogy a nők a háborúban megállták-e a helyüket vagy sem”.¹⁷ Török Sándor rádióműsorának betiltása¹⁸ már jelezte a politikai és kulturális életben bekövetkező váltást. Természetesen sem a Révai-, sem az Aczél-féle kultúrpolitika nem támogatta Margaret Mitchell regényének újraindítását, úgy tűnik azonban, hogy ez mit sem változtatott a regény népszerűségén. Az ötvenes évek végén a korábban emlegetett Becky Sharp-Scarlett O'Hara-párhuzam tért vissza Gyurkó László írásában, amelynek alapvetése, hogy bestsellerírók közhelyekkel dolgoznak, s rendszerint az imitáció eljárásával élnek: „hol főszereplőjüket, hol témájukat, hol szerkezetüket veszik kölcsön a világirodalomból”.¹⁹ Gyurkó részéről érzékelhető a népszerűvel szembeni szándék, ám úgy tűnik, ez továbbra is hatástalannak bizonyult.

Loránd Imre még 1967-ben is szomorúan konstataálta, hogy az *Elfújta a szél* két évtizede „a piac mennyiboltjának állócsillaga. Pillanatnyi zugárfolyama: 250-300 forint között mozog”. Loránd elsősorban a történelemszemléletét bírálta, hiszen a regény valóságos „ellen-Tamás bátya kunyhója”, ám meglátása szerint hazai népszerűségét is ennek köszönheti, mivel a „felszabadulást követő években nosztalgiákat táplált. Nemcsak a hazai »ültetvényes arisztokrácia«, a volt földbirtokosok s tábormokok siratták a múltat, a magyar ancien régime. A volt városi tisztviselők, sőt gombügnökök is. Sokak sznobizmusának

¹⁵ A magyar családok elpusztult, kifosztott könyvtárainak újjáépítése. *Új Idők*, 1947. november 1., 421.

¹⁶ Margaret Mitchell levele Török Sándornak, Atlanta, 1948. április 13. Közzéteszi: Tóth Eszter: Margaret Mitchell és a magyarok. Az „Elfújta a szél” írójának vallomása. *Magyar Nemzet*, 1994. szeptember 10., I.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Horgas Béla: Az Élet és Irodalom látogatóban Török Sándornál. *Élet és Irodalom*, 1970. október 10., 16., Szűcs Katalin: „Ránk van bízva az emberiség sorsa”. Beszélgetés Török Sándorral. *Kritika*, 1984/2, 5.

¹⁹ Gyurkó László: A giccs természetrajza. *Valóság*, 1959/6, 70.

hízelt, hogy a történelem macskaasztalánál együtt ülhetnek azokkal, akik annak idején tisztos vagy egyáltalán nem tisztos távolságban tartották őket maguktól. Az *Elfújta a szél* uralomváltásról, egy állítólag nemesen lovagias, kiváló modorú, kulturált vezetőreteg tragikus bukásáról, plebejusok felülkerekedéséről, háborús szenvedésekről szól; arról, hogy a háború után mindent újra kellett kezdeni és sok mindent egyáltalán nem lehetett újra kezdeni. Éppen kapóra jött egyes rétegeknek, akik elvesztették hamis biztonságérzetüket”.²⁰ Loránd szerint az aktualizáló olvasat a hatvanas évekre visszaszorult, az *Elfújta a szél* már kizárólag a nőolvasók által kedvelt lektúr, s szerelmi románcként olvasható.²¹

Illés Endre írásából tudjuk, hogy a regény még a hetvenes években is a munkásolvások legkedvesebb könyvei között szerepelt. Illést azonban optimistává tette a könyvkiadói gyakorlat: „Mitchell regénye 1946 óta, tehát az utóbbi huszonhat évben nem jelent meg egyetlen kiadónknál, egyetlen példányban sem. Élhet, foroghat, mozoghat – még a régi világból átmenekítve – olvasók közt, bőröndben háztól házig cipelt »magánkölcsonzóknél«, talán egy-egy közkönyvtárunkban is ezer kötet (de legyünk nagyvonalúak: ötezer kötet) – s ez az ötezer valóban hátrább taszítaná az utóbbi negyedszázadban életre kelt Mikszáth-életművet, Móricz-életművet? Tolsztojt, Balzacot, Stendhált, akiknek könyvei – és Mikszáthé is, és Móriczé is – külön-külön is meghaladják a milliót?”²² Érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy Illés a „rossz sikerrel” szembeállította a „jó sikert”, melyet Szabó Magda műveinek tulajdonított.

Eközben, ha nem is Magyarországon, de akadt olyan kiadó, amely kiszolgálta az olvasói igényeket. Újvidéken először 1954-ben jelent meg a Testvériség-Egység kiadónál, majd 1967-ben a Forum Lap és Könyvkiadó Vállalatnál. Romániában a Kriterion adta ki 1979-ben, s a visszaemlékezések szerint akkoriban 600 forintot is adtak érte a feketepiacon. A nyolcvanas évek elején Magyarországon is felmerült az újrakiadás lehetősége, de ez nem volt összeegyeztethető a szocialista kultúra alapértékeivel. Legalábbis erre figyelmeztet E. Fehér Pál *Álláspont* című esszéje: „Adjuk ki Surányi Miklóst, Harsányi Zsoltot, meg az Elfújta a szél. De nehogy azt higgyük, hogy e művek hajdani népszerűsége és mai eladhatóságuk bármilyen formában a magyar kultúra s kivált a szocialista magyar kultúra győzelme lesz”.²³

A burzsoá giccs tipikus példaként emlegetett regény végül nem sokkal a rendszerváltás előtt, 1986-ban jelent meg újra Magyarországon, az Európa Kiadó leányvállalata, az Árkádia kiadásában, Kosáryné Réz Lola egykori, Sulhóf József által kiegészített fordításában. Borítóján feltűnt a Magyarországon 45 év késéssel bemutatott amerikai film egy-egy képkockája. A napilapok tudósítása szerint a regény 225 forintos ára még mindig barátságosnak volt mondható a feketepiac 600-1000 forintos áraihoz képest. A *Csongrád Megyei Hírlap* újságírója némi iróniával állapította meg, hogy a regényt visszafújta a szél, s ennek kapcsán teszi fel a kérdéseit: 1. még mindig giccs-e? 2. továbbra is a rabszolgatartók szemzőgéből ábrázolja-e a dolgokat? Vagy netán e tulajdonságait is elfújta volna időközben a szél.²⁴ Bár mindezeket bizonyára retorikai kérdésnek szánta, valóban nem sokat késett a rekanonizáció gesztusa, amely Sükösd Mihály nevéhez köthető. A szerző, aki többnyire „Joyce-ról és Musilról szokott értekezni, szóban és írásban”,²⁵ most kivétel tett. A magyar kritika korábbi, lelkisnyilgó véleményével szemben a mű kanonikus pozícióját hangsúlyozta, s eszerint az *Elfújta a szél* éppúgy alapvető regénye az észak-amerikai prózairodalomnak, mint a *Tamás bátya kunyhója*, a *Tom Sawyer kalandjai*, a *Moby Dick* vagy az *Amerikai tragédia*. Sükösd arra is felhívta a figyelmet, hogy az amerikai egyetemek gyakorlatában

²⁰ Loránd Imre: *Elfújta a szél*. Egy makacs siker irodalomszociológiája. *Jelenkor*, 1967/6, 537–538.

²¹ Uo.

²² Illés Endre: Százezer fölött (Tűnődés az állirodalomról). *Kritika*, 1972/9, 13.

²³ E. Fehér Pál: *Álláspont*. *Hétfői Hírek*, 1983. május 23., 4.

²⁴ Papp Zoltán: *Visszafújta*. *Csongrád megyei hírlap*, 1986. március 5., 4.

²⁵ Sükösd Mihály: *Elfújta a szél*. *Népszabadság hétvége*, 1992. március 14., 26.

nincs merev választóvonal a szépirodalom és a populáris kultúra alkotásai között, együtt tárgyalják Henry James, Faulkner és Margaret Mitchell regényírását.

Az újraolvasás során nem annyira az amerikai dél mítoszát, sokkal inkább az életforma Rhet Butler szólamához köthető kritikáját emelte ki, így finomítva a regény történelemképén. Mitchell emellett „elementáris mesemondó”, a polgárháború ábrázolása, különösen Atlanta ostroma Tolsztoj szezvasztopoli novelláira és a *Háború és béke* csatajeleneteire emlékeztette a kritikus-irodalomtörténészt. Vagyis a világirodalmi példa immár nem az utánzás tárgya, mint Gyurkó korábbi esszéjében, hanem éppen az írói kvalitás bizonyítéka.²⁶ Bár a mű alkalmazott irodalom, Sükösd méltatta a megvalósítás profizmusát, ugyanakkor kritikával illette a jellemábrázolást. A történet során Scarlett mindvégig önzően életrevaló és elpusztíthatatlan, Melanie nem evilágian angyali, Ashley eszményien nemes lelkű és a bárgyúságig tétova, Rhet Butler álsátáni maszkiájában a megjátszott cinizmus érző szívet takar. Érdemes azonban megjegyezni, hogy Sükösd ezt is egy oximoronral érzékeltette: Mitchell jellemábrázolása „gyönyörűségesen sematikus”.²⁷

E rövid recepciótörténeti áttekintés alapján elmondható, hogy a háborús tapasztalatok lehetővé tették, hogy a kortárs olvasók analógiát érzékeljenek a saját világuk és az amerikai polgárháborús fikció között. A háború után pedig felerősödött a regény politikai olvasata, amely a radikális társadalmi-politikai változások és az újrakezdés lehetősége között keresett párhuzamot. Az ötvenes évektől kezdve a hivatalos kultúrpolitika elveit visszhangzó kritika esztétikai szempontokkal is igyekezett alátámasztani, hogy miért nem kívánatos a regény újrakiadása. Ám a Mitchell művét bíráló megjegyzések paradox módon éppen azt jelezték, hogy a regény nem hullott ki a kulturális emlékezetből, ezért is lehetett igazi könyvsiker az 1986-os kiadás. Mindez együtt járt az *Elfújta a szél* valamiféle klasszicizálódásával: Sükösd Mihály írása az amerikai irodalomban elfoglalt kanonikus pozíciójára hivatkozott, ezzel relativizálva a populáris kultúra és a magas irodalom közötti hierarchiát.

Intertextuális utalások: *Régimódi történet*, *Megmaradt Szobotkának*, *Az ajtó*, *Für Elise*

Szabó Magda regényei közül a *Régimódi történet*ben (1977) jelenik meg először a szövegközi kapcsolat, méghozzá egy nem túl hízelgő hasonlat formájában. Az elbeszélő Jablonczay Lenke egykori kedves olvasmányát, Helen Mathers *Jön a rozson át* című munkáját nevezi a kor *Elfújta a szél*jének. Az összehasonlítás alapja egyrészt a szerzőség lehetett (hiszen a fikció világában Jablonczay Lenke ekkor szembesül vele, hogy nőírók is létezhetnek), másrészt a regény hihetetlen népszerűsége, és nem utolsósorban a korabeli nőolvasókra tett hatása, akiknek életfelfogását, szerelemfelfogását erősen meghatározták olvasmányaik. Ennél később, a nyolcvanas évek elejétől találkozhatunk majd Szabó Magda műveiben az intertextualitás explicit jelenségével, a gyakran citátum-formában megjelenő Margaret Mitchell-utalásokkal.

„I don't risk my heart anymore« – többet nem kockáztatom a szívemet, nem próbálkozom. – mondotta volt Butler kapitány az *Elfújta a szél*ben, amit évekkel ezelőtt sikerült

²⁶ 1961-es naplójegyzeteiben Lengyel József is hasonló következtetésre jutott: „VII. 17. Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*. Bestseller – jogosan. Nem adjuk ki – és helyesen tesszük. De: nagyszerű könyv, vulgáritása, szűk látóköre ellenére és mellett. Egyetlen könyvű író egy szálon futó regénye. Történelmi és jellembeli önéletrajz. Persze szépíti magát – és mégis őszinte. Ez a nehéz, ezért lett bestseller. És ezenkívül! Az Atlanta elfoglalása, plusz gyerekszülés. Waterloo és Borogyino (tehát Stendhal és Tolsztoj) óta nem olvastam ehhez fogható. Micsoda sznobok az amerikai kritikusok, hogy már nem is említik!” Lengyel József: *Napló*. In: *Lengyel József noteszeiből*. <https://mek.oszk.hu/06400/06445/06445.htm>

²⁷ Sükösd, i. m.

elolvasnom egy régi kiadású könyv magyar változatában... Dehogy gondoltam akkor, hogy valaha ezzel a mondattal kezdek egy cikket. Az emlékezetes mondat ismét megfogott. Szabó Magda »élete legnehezebb könyvében«, a Megmaradt Szobotkának című rendhagyó regényében bukkantam rá²⁸ – olvashatjuk Varga Lajos hírlapi kritikájában, amelynek felütésében jól érzékelhető a szabadkozás a szépirodalom és a lektúr határainak amelosódásáért. Bár a kritikuss olvasta Margaret Mitchell regényét, nem szívesen idézte. Szabó Magda szabálytalan Szobotka-életrajza (1983) viszont mentegetőzés nélkül tette ezt, s az író 1960-as években bekövetkező elnémulásának okát érzékeltette vele: „teázás közben, egy mellékmondatban megkért, ne említsem többé az irodalmat, tudomásul kell venni, visszafogják, agyonhallgatják, s az *Elfújta a szél* Butler kapitányát idézte: »I don't risk my heart anymore« – többet nem kockáztatom a szívemet, nem próbálkozom”. A szállóigeként felbukkanó angol nyelvű tartalmi idézet²⁹ egyrészt illeszkedett az anglista Szobotka olvasottságához, másrészt „megemelte” a forrásszöveget, elvégre *eredetiben* olvasni és idézni a lektúrt is elegánsabb. Megfigyelhető ugyanakkor a funkcióváltás: a mondat Mitchell regényének utolsó fejezetében, Scarlett és Rhett búcsújánál olvasható, ám itt megváltozik a kontextus, így lesz az idézet Szobotka írói pályától való búcsúja, s ebben az összefüggésben intertextuális iróniaként³⁰ is értelmezhető.

Négy évvel később ismét ez az idézet bukkann fel *Az ajtóban*. A szerelmi narratívához kötődő kontextus részben megmaradt, részben ki is tágult. Emerenc egykori szerelmi csatlódásai mellett életének egyéb tragikus eseményei szolgáltak magyarázatul az érzelmi elköteleződés nehézségeire. Ezúttal hangsúlyosan az elbeszélő jellemzi így a szereplőt, Emerenc olvasmányainak hiányára is utalva: „sose tudta meg, hogy valamiképpen egy döntésre jutott az *Elfújta a szél* Butler kapitányával, akár a gátlástalan regényhős, ő sem óhajtott többé kockára tenni a szívét senkiért, semmiért”.³¹

Úgy tűnik, hogy Szabó Magda műveiben a szövegközi utalások nyílt vagy rejtett formája összefüggést mutat az *Elfújta a szél* magyarországi recepciótörténetével. A hetvenes évek végétől körülbelül a nyolcvanas évek közepéig csupán egy-egy szállóigeként forgalmazott citátum jelenik meg a regényekben, ám a rendszerváltás után született, utolsó regénye intertextuális utalásaiban, a jellemteremtés stratégiájában és szerkezetében is szorosan kapcsolódik Mitchell regényéhez, s ez összefüggésbe hozható a regény klasszicizálódásával. Már az első kritikák egyike, Vallasek Júlia írása felhívta rá a figyelmet, hogy a *Für Elise* elbeszélője-főszereplője (Magdolna) és fogadott testvére (Cili) között a szerepek megosztását jelzi az olvasmányélményekre tett utalás, különösen a többször is megidézett *Elfújta a szél*. Megfogalmazása szerint „Cili jellemzésére, döntéseinek magyarázatára a gyöngéd/gyöngö Melanie vagy a gyötrődően becsületes Ashley alakját idézi a narrátor, míg önmagát a hősnővel, Scarlettel, »de a regény végén győztes Scarlettel« azonosítja.³² A *Für Elise*-et meghatározó tükrös szerkezet,³³ párhuzamos történet³⁴ vagy a Szabó Magda regényeire jellemző hasonmás-történet³⁵ egyik referenciája lehet az *Elfújta*

²⁸ Varga Lajos: Érzékezés az irodalomba. *Kisalföld*, 1983. október 1., 8.

²⁹ Az eredetiben: „I'll not risk my heart a third time”, Margaret Mitchell: *Gone with the Wind*, <https://ebook-mecca.com/online/gonewiththewind.pdf>, 1974.

³⁰ Umberto Eco: Az intertextuális ironia és olvasat szintjei. In: *La Mancha és Babel között. Irodalomról*. Ford. Barna Imre, Gecser Ottó. Európa, Bp., 2004, 326–327.

³¹ Szabó Magda: *Az ajtó*. Magvető, Bp., 1987, 126.

³² Vallasek Júlia: Bonviván és primadonna (Két bírálat egy könyvről). *Holmi*, 2003/6, 807–808.

³³ Kiss Noémi: „Cili én vagyok” avagy a régimódi textuális tér. *Irodalmi Szemle*, 2004/1, 61.

³⁴ Nagy Boglárka: Párhuzamos életrajzok. *Jelenkor*, 2003/9, 909.

³⁵ Papp Ágnes Klára: Mi a baj a lekerekített történettel? Elmélkedés Szabó Magda kapcsán. In: „Nekem is csak maszkjaim voltak”. *Tanulmányok Szabó Magda életművéről*. Szerk. Murza Tímea, Papp Ágnes Klára, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Bp., 2023, 147–148.

a szél. Scarlett O'Hara és Melanie Hamilton kettőse jó eséllyel lehet az egyik inspirálója Szabó Magda vissza-visszatérő, öntörvényű önéletrajzi figurájának, amely mellett – ahogyan V. Gilbert Edit fogalmaz – mindig ott van a szőke, lány, finom, nőies másik, akiért az ambivalensen rajong, vagy éppen nem tud szabadulni tőle.³⁶ Mitchell regényének szereplői kontrasztfigurák: Scarlett okos, szenvedélyes, életrevaló, önző, míg Melanie művelt, támogatásra szoruló, végtelenül jóságos és önfeláldozó. Kettőjük kapcsolata egy különleges barátság története, amely Scarlett részéről a gyűlölettel kezdődő, a testvéri szeretetig terjed. A *Für Elise*-ben a szereplők külső leírása is jelzi, hogy Cili és Magdolna egymás ellentétei: az egyik szőke és kékszemű, a másik barna. Cili, mint „az Elfújta a szél Melanie-ja nagyon finom anyagból készült, nemcsak énekhangja volt kivételes, de a jelleme is”,³⁷ „őt, mindenki szerette, engem alig valaki”.³⁸ Másutt az elbeszélő Rhett Butler nyomán igazi „lady”-ként azonosítja Cilit.³⁹

E jellemteni dualizmus a férfi szereplőket is érinti: a narrátori szólam szerint Cili reménytelen szerelme, Textor Ashley Wilkessel, Magdolna rajongásának tárgya, Ágoston Rhett Butlerrel kerül párhuzamba. Az előbbi az ábrándozó, melankolikus, támaszra szoruló „majdnem egzisztencialista új férfiideál”, egyfajta „amerikai polgárháborús homburgi herceg”. Az utóbbi férfias férfi, „szemrevaló és mácsó”.⁴⁰ Csupán a visszatekintő nézőpont tette lehetővé, hogy az elbeszélő legalább részben kilépjen a kettősségből, ám még mindig az *Elfújta a szél* világán belül maradt: Textorban Ashley Wilkes és Rhett Butler vonásait is felfedezni véli. A kilencvenes évek elején Szabó Magda éppen e két regényhős kapcsán töprengett arról, hogy hitelesen összeilleszthető-e a két, markáns vonásokkal megrajzolt jellem. Orczy Emma ugyanis a Pimpernel-figurában képes volt egyben tartani e férfi-sztereotípiát, Margaret Mitchell viszont meghasította, így született meg a „lírai-gyöngéd-gyöngé” Ashley és a „vérbő” Rhett Butler.⁴¹

A *Für Elise*-ben a férfi és női szereplők között is keverednek az egyes karaktervonások. Az elbeszélő jellemzése szerint Cili nemcsak Melanie, hanem Ashley is. Tonellihez való hűségét éppúgy a becsület garantálja, mint ahogyan Ashley hűségét Melanie-hoz. Az *Elfújta a szél* hőseinek megnevezése lényegében helyettesíti *Für Elise* szereplőinek jellemzését. A regény ezen a ponton olyan mintaolvasóval számol, aki nemcsak az *Elfújta a szél* szereplőit, de a köztük lévő viszonyokat és a cselekmény egyes részleteit is pontosan fel tudja idézni. E tudás birtokában az is érzékelhető, hogy Cili és Magdolna kapcsolatának alakulása eltérést mutat Mitchell regényéhez képest. Magdolna kezdeti, szenvedélyes féltékenységét nem a mindkettőjük által szeretett férfi váltja ki, hanem a családban és a társasági életben betöltött pozícióját félti. Scarlett O'Harát Melanie halála döbbsenti rá erős kötődésére: „Melanie elmegy, és vele az az erő, amely évek óta tartotta, anélkül, hogy tudta volna”.⁴² A *Für Elise* elbeszélőjét hasonlóképpen ejti kétségbe Cili „elsődleges jóságának” hiánya, arra döbben rá, hogy ő volt „élete legnagyobb áldása és egyik tartóoszlop”,⁴³ lényegében ez motíválja az emlékkállítás gesztusát. Az *Elfújta a szél*hez képest radi-

³⁶ Gilbert Edit: Szabó Magda, a hiányzó folytonosság. In: *Szabó Magda száz éve*. Szerk. Soltész Márton, V. Gilbert Edit. Széphalom Könyvműhely, Orpheusz, Bp., 2019, 316.

³⁷ Szabó Magda: *Für Elise*, Európa, Bp., 2003, 104.

³⁸ Uo., 166.

³⁹ Uo., 304., Az eredetiben: „Nagyon nemeslelkű asszony volt.” Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, I–II. Ford. Kosáryné Réz Lola. Európa, Bp., 2022, II/626., „A very great lady” <https://ebook-mecca.com/online/gonewiththewind.pdf> 1960.

⁴⁰ Szabó Magda: *Für Elise*, 250.

⁴¹ Szabó Magda: A kalandfilm Pimpernel. *Színházi Élet*, 1991/7, 34-35.

⁴² Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II, 611.

⁴³ Szabó Magda: *Für Elise*, 48-49, 53.

kális, ám korántsem következetesen végigvitt váltás, hogy a Magdolnával azonosuló elbeszélőnek Cili az egyik alteregója: „Cili én vagyok, a sokféle önmagam”.⁴⁴

Mitchell regénye a testvérek egyik legkedvesebb, általuk többször is házi színpadra vitt olvasmánya, érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a *Für Elise*-ben anakronizmusként van jelen, hiszen a húszas éveket és harmincas évek elejét felölelő gyermek- és ifjúkor története (a regényben 1935 Cili házasságkötésének időpontja és Magdolna hazatérése a bécsi intézetből) kizárja az 1936-os megjelenésű regény efféle „felhasználását”. A fikció világában viszont a testvérek „egymás kezéből rángatják ki” a könyvet, másutt arról olvashatunk, hogy Magdolna fordítja Cilinek az angol szöveget szakaszonként,⁴⁵ s ez utóbbi természetesen megerősíti a Magdolna pallérozott műveltségéhez hozzátartozó nyelvtelhetségét. A két lány egyértelműen a saját életútjára vonatkoztatja és szerelmi románcként olvassa a regényt, s „hogy közben történt valami Amerika történetében, kit érdekelt”.⁴⁶ A kortárs történelmi-politikai események jelentőségét kizárólag a visszaemlékező elbeszélő ismeri fel, a változások érzékeltetésekor pedig finoman visszaköszön a Mitchell-regény címe: Bogdánékat elfújta a történelem, Juszti néniéket pedig a történelmi szél.⁴⁷

A szereplők jelleme és viszonyrendszere mellett a két regény között más hasonlóságok is megfigyelhetők. A *Für Elise*-be bizonyos élethelyzetek és cselekményelemek is átszivárognak: korai haláluk bekövetkeztek Cili és Melanie is gyermeket várnak, mindketten „végrendelkeznek”⁴⁸ a férjükről. Az egyazon férfi iránt érzett szerelem viszont Magdolnát nem Cilivel, hanem Adállal köti össze. Így a *Für Elise*-ben a kontrasztfigurákra építő regénypoétika megsokszorozódik: Magdolna szellemi vetélytársa András Anna, az okos, művelt és szorgalmas diáklány, aki Cili mellett az osztály kedvence volt. Az intratextuális utalásokban is bővelkedő elbeszélés e ponton fedi fel a „titkot”, mely szerint ő volt Az őz Angéljának modellje.⁴⁹

Az őz mint hypertextus

Az 1959-ben megjelent Szabó Magda-regény egyes szám első személyű elbeszélője a dzsentri-értelmiségi családból származó, később sikeres színésznővé váló Encsy Eszter. A kisregény gazdag és többszintű intertextuális utalásrendszere ennek megfelelően főként a drámairodalom klasszikusaira épít. Az ezekből származó, többnyire a medialitás segítségével is kiemelt citátumok olyan nyomok, amelyek összefüggésbe hozhatók az elbeszélő élettörténetének eseményeivel és az általa eljátszott szerepekkel is. Ilyen például Puck alakja a *Szentivánéji álomból*, Ophelia, Lady Macbeth, Kleopátra az *Antonius és Kleopátrából*, Shaw Szent Johannája vagy Goethe Iphigeneiája. A regényben természetesen hiába is keresnénk explicit intertextuális utalást a hatvanas években is burzsoá giccsgénynek titulált *Elfújta a szélre*, mégis úgy tűnik, érdemes kapcsolatot keresni köztük, s ez a genette-i terminológián belül leginkább a hypertextualitás fogalma felől ragadható meg. Ez az eljárás sokszor nem hoz létre az intertextualitáshoz hasonló, biztonsággal azonosítható nyomokat a transzformált vagy imitált szövegben, csupán a téma, motívum vagy bizonyos cselekményelemek áthelyezése révén valósul meg.⁵⁰ Szabó Magda korai regénye

⁴⁴ Uo., 48.

⁴⁵ Uo., 250., 309.

⁴⁶ Uo., 251.

⁴⁷ Uo., 49., 129.

⁴⁸ Uo., 173.

⁴⁹ Uo., 183.

⁵⁰ Gérard Genette: *Transztextualitás*, 86–89.

a jellemteremtés és a szereplők közötti viszonyrendszer, valamint az egyes történetegységek szintjén is kapcsolódik a feltételezett hypotextushoz.

Az őzben Encsy Eszter és Graff Angéla kapcsolata mutat párhuzamot Scarlett O' Hara és Melanie Hamilton alakjával. Itt – Sükösd Mihály korábbi szavaival élve – Eszter az, aki önző, életrevaló és elpusztíthatatlan, Angéla (ahogyan a neve is mutatja)⁵¹ nem evilágian angyali teremtés. Melanie-t már gyermekkorában szeretete mindenki, később sem volt benne „egy szemernyi kacérság vagy önzés sem”. Angéláért rajongott a környezete, mindenét szétosztogatta, „segített, akinek csak tudott, de oly természetes volt számára az adakozás, vagy a készséges figyelem, hogy lépten-nyomon elfelejtette”.⁵² Melanie és Angéla önfeláldozó jelleme a történelmi kataklizma során (az amerikai polgárháború, második világháború) mutatkozik meg igazán, amikor mindketten rendkívüli odaadással ápolják a sebesülteket.

Eszter Angéla iránt érzett eredendő gyűlölete akkor teljeseedik ki, amikor világhossá válik, hogy szerelme, Lőrinc nem más, mint Angéla férje. A szerelmi háromszög erős hasonlóságot mutat a Scarlett, Melanie és Ashley Wilkes viszonyával. A gyűlölet mindkét esetben egyoldalú: Melanie és Angéla őszintén szeretik fel nem ismert vetélytársukat. „Angéla szeretett engem... Oly ösztönösen ragaszkodott hozzám, amilyen ösztönösen utáltam én.” – olvashatjuk Eszter monológjában, Scarlett O' Hara pedig azt a kérdést teszi fel: „Hogy tudja őt Melly így szeretni, amikor ő néha alig bírja leplezni az ellenszenvét iránta”.⁵³ Scarlett sokáig vágyik rá, hogy Melanie mindent megtudjon Ashley Scarlett iránti vonzalmáról: „Valamikor arra gondolt, hogy Melanie-nak arcába vágja az igazságot, és kéjjel nézi majd, hogyan omlik össze Melly bolondosan mámorosító paradicsoma; olyan gesztus lett volna, amely megérte volna azt is, hogy utána mindent elveszítsen”, másutt vetélytársnője halálát kívánja.⁵⁴ Encsy Eszter hasonlóképpen vágyik ezekre, de végül csak Lőrinc halálos ágyánál lepleződik le Angéla előtt: „mit szólna, ha elmondanám neki, hogy készültem egész életemen át erre a pillanatra, amikor meglátom végre elindulni a halál felé, olyan védtelenül és menthetetlenül, mint más közönséges emberfiát, és hogy milyen komikus, hogy ez a mai az életem legszebb napja”.⁵⁵ Közvetlen környezetük mindkét esetben tisztában van a viszonyal, de óvják a felismeréstől Melanie-t, illetve Angélát.

Scarlett és Encsy Eszter egyaránt rendkívül éles eszű, a társadalmi helyzetükhöz kapcsolódó elvárásokhoz képest már-már illetlenül jó fizikummal rendelkező nőalak, mindketten jelentős karriert futnak be a háború után. Eszter ünnepelt és nagyon jól fizetett színésznő lesz, Scarlett pedig sikeres üzletasszony. Mindketten magasabb társadalmi osztályból származnak, ám Eszter egy elszegényedő nemesi család sarja, aki gyermekkorától fogva kénytelen kemény háztartási és kenyérkereső munkát végezni, átvenni a család fő feladatát. Scarlett O'Harát a polgárháború során találja meg ez a kötelezettség, amikor ő lesz felelős a családi birtokért, az ott élők megélhetéséért és biztonságáért. Az egyik lehetőség mindkettőjük számára a test áruba bocsátása. Az őz elbeszélője így emlékszik vissza 13 éves kori önmagára: „Ha valaki pénzt adott volna azért, hogy az övé legyek, nagyon rosszul éreztem volna magam, de habozás nélkül befeküdtem volna az ágyába”.⁵⁶ Később a házasság célja is az anyagi biztonság lehetne, a Károllyal kötött házasság anyagi haszna

⁵¹ A név értelmezéséről lásd Erdődy Edit: *Szabó Magda*, 75., Erdődy Edit: *A lélek színpadán*, 160. Kosztrabszky Réka: A test és tekintet szerepe Szabó Magda *Az őz* című regényében. <https://irodalmiszemle.sk/2018/07/kosztrabszky-reka-a-test-es-tekintet-szerepe-szabo-magda-az-oz-cimu-regenyeben/>

⁵² Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, I., 164., Szabó Magda: *Az őz*, 81.

⁵³ Szabó Magda: *Az őz*. Jaffa, Bp., 2016, 36., Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, 338.

⁵⁴ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II., 532., 608.

⁵⁵ Szabó Magda: *Az őz*, 35–36.

⁵⁶ Uo., 42.

garanciát jelentene a túlélésre, Béla esetleges halála a fronton az örökséget jelentené: „arra is gondoltam, hogy iszonyatos butaságot csináltam; nem lett volna szabad így elengednem Bélát, hátha a kiképzés után mindjárt kiviszik a frontra, és ott hal meg – ha már megesküdtünk volna, akkor mégiscsak örökölnék”.⁵⁷ Scarlett a pénzért a szerető szerepét készül felajánlani Rhettnek, de ábrándozik a börtönben kötött házasságról: „Rhettnek több a pénze, mint álmotta volna, Rhett börtönben van... Ha szerét lehetne ejteni, hogy börtönben feleségül vegye, mielőtt felakasztanák, a sok milliót mind ő örökölné”.⁵⁸ Frankhez kizárólag a pénz miatt megy feleségül, hiszen csak így tudja megmenteni a birtokot, a Rhett Butlerrel kötött házasságát elsősorban az anyagi biztonság lehetősége motiválja. Eszter és Scarlett neveltetésétől valójában idegen ez a szerep, s ez okoz számukra némi lelkiismeret-furdalást, máskor azonban nem tudják elfogadni a környezetük által képviselt társadalmi normákat. Ilyen például a pénzhez való viszony, a végtelen türelem az adósokkal szemben vagy az adósság nagyvonalú elengedése. Angéla családjának kényszerű költözésekor Eszter azonnal be akarja hajtani a zongoraórákért felhalmozott adósságot, ám az apja megtiltja neki: „Nem illik. Betegnek lenni illik. Semmit nem keresni illik. Zongoraórákat adni egész nap, az is illik. Főzni, mosni, mosogatni meg sürolni egy kisgyereknek. Mindent illik, csak azt a pénzt kérni nem, ami jár?” – rögzíti az elbeszélő a kamaszlány Eszter reakcióját.⁵⁹ Scarlett O’Hara gondosan számon tartja Frank üzlétének kintlevőségét, s a család heves tiltakozása és jómodor ellenére kényszeríti rá a férjét, hogy behajtsa azt a nehéz helyzetben lévő adósoktól.

Az éhezés és az elszenvedett traumák Eszter és Scarlett életében is maradandó nyomot hagynak. Ezek közé tartozik az ételhez való viszonyuk megváltozása. Eszter és Scarlett falánksága, nem csillapodó vágya az ingyencfalatokra Lőrinc és Rhett Butler előtt is lelepleződik. Ehhez hasonlóan csak az ő jelenlétük képes valamelyest mérsékelni a visszatérő rémálmok hatását. A két nőalak között a legerősebb párhuzam a pénzhez való viszonyuk. Eszternek Scarletthez hasonlóan mániájává válik a készpénz gyűjtése és rejtgetése. „Soha nem számolta még fősvény olyan mohón az aranyait, nem merte betenni a bankba, nehogy elértéktelenedjen. Tárcában a fűzőjébe dugva hordta, ami nem fért bele, eltette a bibliája lapjai közé, a kályha kiálló cserepe alá, a szekrénybe. Minél többet takarított meg, annál többet kellett félretennie”⁶⁰ – jegyzi meg a narrátor az *Elfújta a szél*ben, melynek egyik fejezetében Mammy és Frank kutatják fel a lakásban Scarlett rejtkehelyeit, és végül Frank a saját nevére teszi be a pénzt a bankba. Eszter számára a pénztől megválni volt a legnehezebb: „én sose tettem semmit se takarékbba, nem bíztam meg a bankban, nekem csak az volt a pénz, amit azonnal elővehetek, megszámlolhatok, eldughatok egy dobozba”. Az *őz*ben a pénzvadászat azonban már inkább játék: „Hogy kinevettél, mikor a lakásomban mindenütt pénzt találtál, a hálóingek között, a bombonierben, a könyvek lapjai közé rejtve, a cipők orrában. Húsvétkor, mikor egész nap nálam voltál, fogadtál velem, hogy megtalálok minden eldugott pénzemet; halálra nevettem magam azon, hol mindenütt nem keresed. Csak azt nem letted meg, amit feltettem a karnis tetejére, azt Juli sodorta le későbben, mikor valami érthetetlen szorgalmassági rohamában nagytakarítást rendezett, s ahogy felnyúlt a kefesprűvel, elébe zuhant a cigarettásdoboz, ami teli volt százassokkal. »Hörcsög« – mondtad, s le kellett ülnöd, úgy nevettél”.⁶¹ Végül Scarlett és Encsy Eszter életében is valamiféle kárpótlást jelent az atlantai ház felépítése, illetve a sashegyi villa megvásárlása.

⁵⁷ Uo., 51.

⁵⁸ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II., 62.

⁵⁹ Szabó Magda: *Az őz*, 98.

⁶⁰ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II., 189.

⁶¹ Szabó Magda: *Az őz*, 41.

Scarlett O' Hara számára a leginkább becsült emberi tulajdonság az, hogy valaki életrelvő. A háború után válik számára világossá, hogy van, aki nem alkalmas a túlélésre, folyamatosan segítségre szorul. „Azt hiszem, egész életemre a nyakamon maradsz”⁶² – gondolja Melanie-ről, aki kegyelemkenyéren él, de végül Ashley is kolonc lesz számára: alkalmatlan a fizikai munkára, az üzleti érzék teljes hiánya jellemzi. Melanie megfogalmazása szerint: „Nem elég gyakorlatias”,⁶³ folyamatosan figyelemre és gondoskodásra szorul. Az őz egykor tehető családból származó Angélája Eszter nézőpontjából Lőrinc számára „kolonc”, hiszen nem képes alkalmazkodni a megváltozott világhoz és társadalmi viszonyokhoz: „Soha életében nem tudott az pénzzel bánni, nem tud kitölteni egyedül egy hivatalos írást, dolgozni nem tanult, és nem is ért semmihez”.⁶⁴ Eszter azonban a reziliencia mintaképe, színészi hivatása lényegében e képesség metaforája. A háború éppen ezért nemcsak veszteséget jelentett számára, hanem az újrakezdés esélyét, egyenlő feltételeket: „Mikor a háború kitört, még csak 15 éves voltam, de mindjárt felfogtam, hogy ami másnak rettenetes, félelmetes és kétségbeejtő, az nekünk közömbös, a végén még talán jó is”.⁶⁵ Az *Elfújta a szél* két szereplője, Scarlett és Rhett is képesek kihasználni az új világban feltáruló lehetőségeket. Végül Scarlett is elfogadja Rhett alapvetését: „Az erős fennmarad ilyenkor, a gyenge alámerül... És ha ilyen felfordulás jön, mindenki mindent elveszít, és egyenlővé válik”.⁶⁶

E párhuzamok mellett néhány más szövegekőzi utalás is megteremti a két regény közötti kapcsolatot. Fontainie nagymama Scarlettnek címzett bölcsessége, mely szerint „nagyon rossz...”, ha egy asszony szembenézett a legrosszabbal, ami érheti, mert azután nem tud már félni semmitől”,⁶⁷ Szabó Magda regényében Eszter bölcsességévé válik: „Egyszer megkérdeztem anyámtól, nem fél-e egyedül... Milyen marhaságokat tud kérdezni az ember. Anyám soha többé nem fog már félni semmitől. Elfélte a félnivalóját azon az éjszakán, amikor apa meghalt”.⁶⁸ Az akaratlan gyilkosság és az ettől való szorongás mindkét regényben ott kísért: Scarlett attól fél, hogy a felelőtlenségével Ashley-t öli meg, de végül Frank halálát okozza. Eszter az óra átállításával Lőrinc halálához járul hozzá. És aligha lehet áthallásoktól mentes a zöld ruha története. Scarlett zöld ruháját Mammy túl illetlennek és kivágottnak ítéli délutáni alkalomra, Eszter „erkölcstelen zöld ruháját” Juli, a házastási alkalmazott utálta annyira, hogy kimosni sem volt hajlandó.⁶⁹ Egy idő után Mammy és Juli erősebben kötődik Rhett Butlerhez és Lőrinchez, mint a munkaadójukhoz, hiszen mindkét férfi időt és energiát szán rá, hogy szimpátiájukat elnyerje.

Az őz kapcsán említett párhuzamokat, allúziókat azonban csak azok az olvasók érzékelhették, akik jól ismerték Margaret Mitchell regényét. Ugyanakkor Mitchell klasszikus, heterodiegetikus narrátora Scarlett O'Hara pszichikai-gondolati aktivitását kizárólag kivételes pillanatokban, Dorrit Cohn fogalmaival élve⁷⁰ az idézett monológ és az elbeszellt monológ technikájával tette hozzáférhetővé. Szabó Magda elbeszéléstechnikai újítása, a belső monológ alkalmazása⁷¹ viszont lélektani szempontból árnyaltabb, ugyanakkor a patológikum határát súroló nőalakként volt képes felmutatni az elbeszélő-főszereplőt.

⁶² Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, I., 527.

⁶³ Uo., II., 610.

⁶⁴ Szabó Magda: *Az őz*, 35.

⁶⁵ Uo., 108.

⁶⁶ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II., 319.

⁶⁷ Uo., II., 472.

⁶⁸ Szabó Magda: *Az őz*, 130.

⁶⁹ Uo., 155.

⁷⁰ Dorrit Cohn: *Áttetsző tudatok*. Ford. Gács Anna. In: *Az irodalom elméletei II.* Szerk. Thomka Beáta, Jelenkor, Pécs, 1996, 97–98.

⁷¹ A belső monológ alkalmazásáról lásd: Erdődy Edit: A realista hagyomány és belső monológ Szabó Magda-regényeiben. *Literatura*, 1974/3, 115–116., Pomogáts Béla: Szabó Magda három alkotó évtizede. *Tiszatáj*, 1976/4, 55–56., Kosztrabszky Réka: Az énelbeszélés sajátosságai Kaffka

A kettős kódolás és a kortárs kritika

Szabó Magda jó okkal feltételezhetette, hogy a kortárs kritika nem fogja érzékelni az analógiát *Az őz* és az *Elfújta a szél* között, hiszen a professzionális elemzők számára Mitchell regénye nem létezett, vagy csak nagyon felületesen volt ismert. Ezért is lehet figyelemre méltó jelenség, hogy az úgynevezett „hátranézés-vita” során hasonló kifogások érték, mint egykor Margaret Mitchell regényét, amelyet az értelmezők szerint áthatott az egykori dél iránt érzett nosztalgia.⁷² Hermann István vitaindító cikke *Az őz* esetében ezt a választott narrációs eljárással hozza kapcsolatba: a múlt uralkodóosztályának képviselői nem jeleníthetők meg a „belülről való ábrázolás” eszközeivel anélkül, hogy az író „bizonyos nosztalgia” ne ébresztene a letűnt kor letűnt társadalmára iránt.⁷³

A regény más rétegét érintette Nagy Péter alapvetően dicsérő recenziója, amely a féltékenység lélektani ábrázolását emelte ki, s nem talált olyan világirodalmi példát, amely *Az őz*hez mérhetően „alapos, tiszta és szenvedélyes vizsgálata” lenne ennek a „mélyen női érzésnek, a sikeres társ elleni gyűlöletnek”.⁷⁴ Hermann István Móricz nőábrázolásának nyomait fedezte fel a regényben, hiszen egyaránt megjelenik benne a szelíd asszony és a démoni úrinő. Meglátása szerint a szerelmi háromszög a kispolgári vágyak és életcélok keretei között maradt, világirodalmi példái olyan „darabgyárosokhoz” köthetők, mint Henry Bernstein, Birabeau és Verneuil.⁷⁵

Csertői Oszkár Encsy Eszterben szörnyeteget látott, alakját Hevesi András *Párizsi eső* és *Iré*n című regényének hőseivel állítja rokonságba.⁷⁶ Ignóty Pál – az akkor éppen londoni székhelyű *Irodalmi Újság*ban – helyeselte a Hevesi András-párhuzamot, ám a „foggal, körömmel és alakoskodással kiverelkedett érvényesülés” kapcsán Encsy Esztert Becky Sharp alakjával kapcsolta össze.⁷⁷ Jóval később, a hetvenes években, Erdődy Edit dolgozata említette meg *Az őz* és Thackeray *Hiúság vására* című regénye közötti hasonlóságot. Elsősorban a gyerekkori szituáció teszi jogosulttá a párhuzamot Eszter és Becky Sharp között: bár karrierjük éppen ellenkező előjelű (Becky plebejusból küzdi fel magát a legelőkelőbb körökbe), a motiváció igen hasonló: „Az intézet sok magas, életvidám ifjú hölgye mellett Rebecca Sharp gyerekként hatott, de megvolt benne a szegények szomorú korai érettsége... A körülötte élő fiatal lányok boldogságának, sokkal előnyösebb társadalmi helyzetének láttán, az irigység kimondhatatlan kínokkal gyötörte Rebeccát”.⁷⁸ Azért lehet különösen érdekes az utóbbi két felvetés, mert – bár Margaret Mitchell mindvégig tagadta a kapcsolatot – szinte közhelyszámba ment az a megállapítás, mely szerint az *Elfújta a szél* a *Hiúság vásárának* valamiféle újrajrása. Legalábbis erre utal a párhuzamos szerkesztés elve (Emília – George Osborne, Becky – Rawdon Crawley páros), a Becky, Emília és George Osborne közötti szerelmi háromszög, a jóságos Emília és Melanie közötti hasonlóság, az, hogy Scarlett és Becky is leleményes, ám könyörtelen üzletasszony. Gyermekükkel való viszonyuk meglehetősen problémás, s idővel mindketten az alkoholhoz nyúl-

Margit és Szabó Magda regényeiben. In: „Nekem is csak maszkjaim voltak”. *Tanulmányok Szabó Magda életművéről*. Szerk. Murzsa Tímea, Papp Ágnes Klára, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Bp., 2023, 103–116., Papp Ágnes Klára: i. m., 137–148.

⁷² Cowley: i. m., 19.

⁷³ Hermann István: A hátranézés irodalma. *Élet és Irodalom*, 1960. június 17., 5–6. A vitáról részletesen: Reichert Gábor: Szabó Magda *Az őz* című regénye és a „hátranézés-vita”, <https://irodalmiszemle.sk/2022/08/reichert-gabor-szabo-magda-az-oz-cimu-regenye-es-a-hatranezes-vita/>

⁷⁴ Nagy Péter: Szabó Magda – Sárközi György – Finn költők. *Magyar Nemzet*, 1959. április 18., 4.

⁷⁵ Hermann István: i. m., 5–6.

⁷⁶ Csertői Oszkár: *Az őz*, Szabó Magda regényéről. *Élet és Irodalom*, 1959. július 10., 8.

⁷⁷ Ignóty Pál: Az Encsy-leány esete a világrenddel. *Irodalmi Újság*, 1961. március 3., 1., 6.

⁷⁸ Erdődy Edit: *Szabó Magda*, 74–75., Erdődy Edit: *A lélek színpadán*, 160. William Makepeace Thackeray: *Hiúság vására*. Ford. Vas István. Magyar Helikon, Bp., 1962, 21–22.

nak. További hasonlóság lehet a történelmi háttér: a napóleoni háborúk és az amerikai polgárháború.⁷⁹ Ám nem számítva az intézeti/iskolai éveket, a korábbi példák alapján úgy tűnik, hogy az *Elfújta a szél* erősebb nyomot hagyott Szabó Magda regényén. Erre utalhat az is, hogy a hetvenes évek elején készült interjúban Szabó Magda elutasítja a párhuzamot az általa teremtett nőalakok és a klasszikus irodalmi minták között: „A férfiről megszoktuk, hogy élete fősodrát a munka alkotja, mellette és mögötte lobog a szerelem. A *hagyományos, klasszikus ábrázolás* nem ismer ehhez hasonló nőtipust. Engem pedig elsősorban ez érdekel. Asszony, aki férfimód viseli a terheket”.⁸⁰ Mitchell regényében az erős, sikeres, független nőtípus megteremtése legalább annyira hangsúlyos volt, mint a szerelmi románc: „Ha terhet kell viselnem, elég erős lesz a vállam hozzá”⁸¹ – hangzik a regény egyik híres passzusa. Scarlett O’Hara számára a munka valódi hivatássá válik: „Az a gondolat, hogy van ő is olyan okos, mint a férfiak, egyszerre önérzetet adott neki, és sóvár, izgattott vágyat, hogy kipróbálja, tudna-e csakugyan úgy dolgozni, férfi módra, mint ahogyan elképzelte”.⁸² Lényegében erről a kísérletről szól a regény terjedelmének és történeti ívének nagyobbik felét kitevő történetzál, mely a főhősnő sikeres üzletasszonyná válását beszéli el.⁸³ A nemzeti/időbeli transzpozíciós eljárás⁸⁴ teszi láthatóvá, hogy kortárs magyar viszonyok között ilyesféle karrier nem képzelhető el, ezért Szabó Magda hősnői rendszerint az értelmiségi vagy művészpályát választják.

Szabó Magda korai regénye, *Az őz* olyan transztextuális játékkeret hozott létre, amelynek segítségével képes volt megszólítani a szélesebb olvasóközönséget. Míg az explicit intertextuális utalások alapvetően a világirodalom klasszikus szövegeit idézve teremtenek kapcsolatot az elbeszélő életútjának eseményeivel, a benne zajló lélektani folyamatokkal, addig a rejtettebb, ám összefüggő hypertextuális háló Margaret Mitchell bestsellerét idézi fel. Azon olvasók számára, akik képesek voltak kapcsolódni hozzá, az Encsy Eszterben megrajzolt erős, ugyanakkor félelmetes nőalak nem volt teljesen idegen, ahogyan a szerelmi háromszög, a háborús traumák és az újrakezdés, valamint a női karriertörténet lehetősége sem. E feltételezett olvasó éppoly biztonságos terepen érezhette magát, mint az explicit intertextuális utalások felfejtője. Mindez alighanem közel áll ahhoz a jelenséghez, amelyet Umberto Eco Charles Jencks nyomán *double coding*nak, kettős kódolásnak nevezett. Ezt olyan művekre vonatkoztatta, amelyek egyszerre használnak „fennkölt” és populáris kódot, s ennek segítségével egyszerre képesek megszólítani a nagyközönséget és egy „elit kisebbséget”.⁸⁵ Szabó Magda regényének természetesen elképzelhető olyan olvasója, aki egyik „kódot” sem érzékelte, de olyan is, aki mindkettőt, esetleg csak az intertextuális vagy a hypertextuális hálót. Ám népszerűsége ellenére is valószínűsíthető volt, hogy Mitchell bestsellere a kritika vakfoltjára esik, így a regény egyszerre lehetett elismert a kritikusok körében és a szélesebb olvasóközönség kedvelt olvasmánya.

⁷⁹ Paul Pickrel: *Vanity Fair in America: The House of Mirth and Gone with the Wind. American Literature*, Vol. 59, No. 1 (Mar., 1987), 45–56.

⁸⁰ Vállunkon a nagykorúság terhével. Földes Anna beszélgetése Szabó Magdával. In: *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*. Szerk. Aczél Judit, Csokonai, Debrecen, 1997, 49.

⁸¹ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II., 616.

⁸² Uo., 130.

⁸³ Lajterné Kovács Krisztina: Pénz/nem. Gazdasági etika és nemi szerepek Margaret Mitchell *Elfújta a szél* című regényében. *Szkholion*, 2011/2, 81., 87.

⁸⁴ Gérard Genette: *Palimpsests*, 305–306.

⁸⁵ Umberto Eco: Az intertextuális ironia és olvasat szintjei, 319–323.

Egyperces esszék

Róma, 2017

Hét- vagy nyolc évesen nyáron a tanyánkból, ahol éltünk, ki kellett hajtanom legelni reggelente a tehenünket az egyik közeli bágergödör mellé – így nevezték a talajjavítás során kivájt nagy méretű mélyedéseket. Ráértem ábrándozni. Hanyatt feküdtem a lapos, teknő alakú gödörben, és órákig néztem a felhőket vagy a repülőgépek csíkjait, azon töprengve, hová jutok majd el felnőtten a világban. Most, Rómába érve újra, húzva a bőröndömet a Via Giubbonarin a Via Giulia, a Palazzo Falconieri felé, azt gondolom, jóval messzebb jutottam, mint amit akkor, 1970 táján, a sorsom ígérhetett nekem.

Kis Pintoricchio-kiállítás a Palazzo Caffarelliben, nem messze a Campidogliótól. A művész feladata az volt, úgy fesse ki VI. Sándor pápa vatikáni lakosztályát, hogy új Domus Aurea legyen belőle. A kiállítás az ókori példa megismétlésének a módját mutatja be: a lakosztály falainak nagy színes fotói elé azokat az antik szobrokat helyezték el, amelyek mintául szolgáltak a festő számára bibliai témájú képei készítésekor. A menekülő Léda szobra a falon menekülő Szent Barbarává változott. Aphrodité szobra alapján készült Zsuzsanna alakja, akit meglesnek a vének. És így tovább. De mit hoz át a mozdulat, a ruhaviselet utánzása az ókori műből a kereszténybe? Santa Susannát mágikus kertben láthatjuk, ahol szelíd állatok ülik körbe – a szarvast is antik szoborról mintázta Pintoricchio. A bibliai Zsuzsanna tehát félig-meddig „La Maga” lesz: varázslónő, Kirké-leszármazott, noha a festményen az ószövetségi elbeszélést látjuk viszont. – Még Arany Jánosnál is az ókori mintakövetés e modellje működött: Toldi Miklós részben Héraklész, Buda és Etele részben Remus és Romulus modellje nyomán készült. Az antik alkotásoknak előbb keresztény, majd nemzeti, végül popkulturális változatai készültek el.

A nagyobb méretű kultúra gazdagsága: a Feltrinelli könyvesboltjában a Largo Argentinán négy fordításban kapható olaszul *A Pál utcai fiúk*. A polcokon ott a *Finnegans Wake* kétnyelvű, négykötetes, magyarázatokkal ellátott kiadása. Két kötetben Gide naplói olaszul: hatezer oldal. Ezer- vagy közel ezeroldalas könyvek Harold Bloomtól (*Il Genio*), Charles Taylortól (*L'età secolare*), Doris Lessingtől (*Sotto le pelle*). Egyetlen magyar könyvesboltban sem kapható több fordításban világirodalmi mű. Gide naplói nincsenek lefordítva. Joyce kései művéből mindössze kicsiny füzetnyi fordítás készült. Bloom-, Taylor-kötet nincs magyarul, s nincs lefordítva Lessing önéletrajza sem. Kisebb kultúrában szegényesebbek a felkínált lehetőségek.

Közlekedési sztrájk Rómában: elgyalogoltam a könyvtár felé menet Silvio Spaventa szobra mellett; feliratok a talapzat két oldalán: VIRTUS, illetve IUSTITIA. Nemzetközi nyelv, amit valaha minden írni-olvasni tudó ember értett. Normatív nyelv: a szobor alá vésett szavak közösségi elvárásokat foglaltak magukban, amelyeket az ábrázolt alak, a megrendelő, a szobrász, a felavatáson részt vevő közönség is komolyan vett. Lehet, hogy olykor megszegték életük során a bevésített szavak által közvetített normákat, de hogy e normák érvényesek, azt sokáig nem vonták kétségbe. Aztán valamikor a 20. században e szavak kimentek a divatból, a közéleti ember – Richard Sennett szavával élve – megbukott, s a szobor immár nem a magyar sétáló számára ismeretlen liberális és patrióta politikai emlékműve, hanem egy elsüllyedt erkölcsi világe.

Éjjeli operanézés a Youtube-on: ki énekl a legjobban a „Possente spirito” kezdetű Orfeo-áriát Monteverditől? A megfejtés (szerintem): Christian Gerhaher, az opera 2014-es müncheni előadásában.

A 19. százados feladat: megérteni Horváth Jánost, *Aranytól Adyig* című röpiratát. „Másik mitológia”: ezt érezkelhette a modernista irodalomra idegenkedve pillantva, s nemzetjellemtani-faji magyarázattal látta el saját világának és az ő világuknak a különbségét, mert ez a szótár állt a rendelkezésére. Nem csak politikai konfliktusok értelmezésére szolgált e szótár akkoriban. Taine néhány évtizeddel korábban a németalföldi és itáliai kora újkori festészet eltérésének megvilágítására használta. Csakhogy ami a századelőn modernista „ellenkultúra” volt, az idővel a magyar kultúra fő sodrává vált. Hogyan lett győztessé a *Nyugat*? Úgy sejtem, kellett hozzá 1919 utáni visszahátrálásuk „ellenkulturális” helyzetükből. A *Magyar költő ezerkilencszáztizenkilencben*. Luciano Parisi remek szembeállítását veszem kölcsön Giuseppe Antonio Borgeséről írott kis könyvéből, miszerint Borgese abszurd módon össze próbálta egyeztetni Manzont Nietzschével. A keresztény értékek felmagasztalását minden érték átértékelésével. Csak hát összeegyeztethetetlenek; noha idővel egymás mellé rendeződtek a kultúra soknyelvűségében. Röviden azt mondanám, hogy Babits 1919 után levonta a tanulságot, s letett a kulturális újrakezdésről, az összeegyeztetésről, és „Manzont” választotta. – Megérteni a másik póluson Németh G. Bélát, normatív irodalomfelfogását, amelyben a kétely termékenynek, a hit terméketlennek, a tragikus értékesnek, a komikum kétes értékűnek minősült. NGB nietzscheánus modernista volt, aki ellentmondásosan viszonyult a magyar 19. századhoz: a liberalizmusát becsülte (noha laposnak találta), az irodalmából viszont csak az érdekelte igazán, ami már majdnem modernista volt benne. Asbóth érdekelte, Mikszáth nem. NGB 19. századosként ellen-Horváth János volt: a „nagy hagyomány” Horváth szemében maga volt a norma, NGB szemében viszont modernista meghaladásra várt. Így aztán 19. századi kedvenceit általában „modernné olvasta”: például Péterfy Jenőt, aki pedig egyáltalán nem akarta összeegyeztetni „Manzont” és „Nietzschét”. NGB viszont olyan gondolkodót faragott belőle, aki már majdnem Nietzsche lekötöztette. – De végül is mit akarok mondani én a 19. századról? Amit Parisi képlete vagy Sinkó Katalin metaforája (másik mitológia) kifejez: hogy az másféle világ volt, mint a rákövetkező modernista – s ez a mai interpretáció legfőbb problémá-

ja. *Ismerős idegen* kultúra: ismerős az iskolából, de voltaképp már idegen tőlünk. Mert más a lélektana (Freud előtti), más az erénykatalógusa, s még élénken emlékszik az antik hagyatékra, amelynek a jelentősége a 20. században egyre csökken, s ezáltal a magyar kultúra lassan elfordul a kulturális áramlás Dél-Észak tengelyétől a Nyugat-Kelet tengely kedvéért. Görögök legyünk vagy rómaiak? Ez Kölcsey számára alapkérdés volt, közel száz évvel később még Beöthy Zsolt számára is, a 20. századiak azonban már franciák akartak lenni. A 19. századi magyar viktoriánusok, akikről Halász Gábor írt, nemcsak angломánok voltak, hanem antikizálók is. Babits a visszahátrálással vált e történet kulcsfigurájává: közvetítővé, összekötő láncszemmé.

Beszélgetés L.-lel a Palazzina Falconieri teraszán: a *Világló részletekről* mondja, hogy olykor nagyszerű, olykor unalmas, olykor irritáló – híradás a polgári világról és *ugyanakkor* az 1930-as, '40-es évek kommunista mozgalomának kultúrájáról, e szempontból páratlanul fontos mű. De nem remekmű, aminek ki lett kiáltva – s ezt most már nem lehet nyilvánosan elmondani. Megemlítem neki, hogy Nadas kissé lekezelően mondta Esterházyról a *Litera*-interjújában, hogy ő „beírta az emberszeretettel”. L. lecsap rá: épp ez az elmúlt időszak magyar irodalmának a kulcskérdése, az emberszeretet hiánya három nagy írónál, Kertésznél, Nádasnál, Spirónál – az ő ellenpontjuk volt Esterházy. A *Világló részletekből* kiderül, mondja, hogy Nádasnak, kisgyermekkorai sorsa miatt, minden oka megvolt arra, hogy lesújtó véleménye legyen az emberről, vagy egyáltalán: az emberi létezésről. Kertésznek pedig még inkább oka volt erre. Felidézi Nadas Borbély Szilárdnekrológját, amiben azt írta, hogy ők ketten ugyanazt gondolták az emberi létezés értelmetlenségéről. Csakhogy ez nem így van, fűzi hozzá: Szilárd transzcendens távlatból beszélt róla, Nadas anélkül. Kifakad a kisszerű irodalmi élet ellen – kissé meglepetten hallgatom. Megszűnt a kritika, mondja; aki az utóbbi időben tehetséges kritikus volt (Farkas, Keresztesi, Vári), az abbahagyta. Mondj valakit, aki kritikusként számba veendő kulturális ajánlatokat tesz a mai olvasónak! Radnóti mégiscsak..., vetem közbe, nem sok sikerrel. És a díjazások! Még mielőtt irodalomról esett volna szó, L. fia megkérdezte, hogyan választják a pápát. A felesége pedig: miért nem hirdetnek programot a jelöltek? Mert az egyházban Jézus Krisztusnak van programja, válaszolom.

A Termini könyvesboltjában kerül a kezembe Olivier Roy könyve, a *Generazione ISIS*. (Vajon miért nincsenek könyvesboltok a magyar pályaudvarokon?) A szerző tézise, ha jól értem, röviden így szól: az Iszlám Államhoz csatlakozás, a terrorista merényletekben való részvétel *generációs ifjúsági lázadás*. Olyanok vesznek benne részt, akik szakítottak muszlim szüleikkel, s e vallás globalizált, fundamentalista formájához csatlakoznak, mert jelenleg abban testesül meg az általuk keresett Nyugat- és kapitalizmusellenes radikalizmus. Nem a vallásos hitük erőssége miatt választják az iszlamizmust, hanem a radikalizmus miatt. A szüleik, a hívők korábbi nemzedékeinek helyhez, múltához, társadalmi közegehez alkalmazkodó „kulturális kompromisszumait” tagadják meg e fiatalok az iszlám „tisztá”, globalizált formáját választva. Úgyhogy Roy azt állítja, hogy az Iszlám Állam nemzedéke a hatvanas-hetvenes évek nyugati szélsőbaloldali if-

júsági lázadóinak a rokona. Tézise olyan, mint a tükör: láthatóvá válnak benne az elmúlt százötven év európai történelmének iszlám fundamentalizmushoz hasonló jelenségei (maguk is valamifajta fundamentalizmusok), a kommunizmus, a náciizmus, a fasizmusok és ideológiai rokonaik közös jellemzői: a Nyugat- és polgári életforma-ellenesség, az ifjúsági jelleg, az előző nemzedékek kulturális egyezségeivel való szakítás pátosza, a „tisztaság”, a „szent tudatlanság” vonzereje.

A vallásosság (nem csak az iszlám) mai individualizálódása és fogyasztási terméké válása némiképp párhuzamos azzal, ami a nacionalizmussal történt, amikor élménynacionalizmussá változott – ezt már én teszem hozzá.

A Növényolimpia. A szereplő személyek: a minimumon. A pszichológia: a minimumon. Az elbeszélő megbízhatatlansága viszont a maximumon: mintha egy Kafka-rövidtörténet szereplőinek a tudatát a *Sörgyári capriccio* Pepin bácsijához hasonló bőbeszédű, fecsegő narrátor olvasná le számunkra. A „szocio-nyomasztás” (az értelmiségi-középosztályi lelkiismeretet megcélzó) próza idején: provokáció, mert a „népről” beszél, de minden emancipációs pátosz nélkül. A lelkes énfeltárások, énmegmutatások kultúrája közepette jelentéktelen én a főszereplője. A nagyszabású, komoly traumafeltárások közepette az emberi kisszerűséget állítja elének. A leegyszerűsödő narráció időszakában olvasói aktivitást vár el, hiszen egyetlen megbízhatatlan elbeszélő közléseiből kell felépítenünk a fikció „valóságát”. Olyan emberekről szól a könyv, akiknek az életében mindig minden ismétlődik. Akik maguk is mindig mindent megismételnek. A „világuk” közhelelyekből, össze nem illő elemekből épül fel. Nincs benne szolidaritás, csak önzés; nincs igazságfeltárulás, csak hazudozás. Az ország, amelyben a történetük játszódik, az elmúlt húsz-huszonöt év Magyarországnak groteszk változata. A *Növényolimpiát* a nevetés kedvéért írták, még ha sírnivaló alakokról, sírnivaló „világról” szól is. A könyv zseniális dedikációja pedig így hangzik: „Takáts Jóskának, a műszaki tudományok professzorának egy hálás betege: Szijj Ferenc”.

A memória esendősége: a *Radírok* lapszélein ott vannak egykori, harminc évvel ezelőtti kis ceruzajeleim – de nem emlékszem a műre. Pedig jó regény. Lehetséges, hogy rossz regényekre jobban emlékszem?

Kis felfedezés: David Armitage könyve: *Guerre civile*. Az angol eredeti 2016-ban jelent meg: *Civil Wars: A History in Ideas*. Az amerikai szerző a rómaiaknál kezdi a polgárháború fogalmának történetét, Lucanusnál: „egyetlen idegen kard sem hatol olyan mélyre, mint a polgártársak keze okozta sebek”. De a szó újkori sorsa talán érdekesebb: a forradalmak modern történetében, írja, „a polgárháború volt az a kényelmetlen ő, aminek el kellett pusztulnia, de soha nem tűnt el teljesen” – azaz a forradalmak megpróbálják, de nem tudják eltüntetni, hogy valójában polgárháborúk. S ami még érdekesebb, legalábbis nekem, Armitage történész gyakorlatának a módszere, amelyet „serial contextualism”-nek nevez – folytatásos kontextualizmusnak fordítanám. Ha jól értem, a cambridge-i politikai eszme-

történet-írás valamifajta továbbfejlesztése ez, amely nem adja fel az egyes fogalmak, érvelések szinkrón nyelvi kontextusaikban való tanulmányozásának a célkitűzését, de nagy időtávot átfogva, egymástól távoli téridőkben élő közösségek fogalomhasználatait, érveléseit hasonlítja össze: egymást követő kontextusok sorozatát.

Széljegyzet Charles Taylorhoz (*Il disagio della modernità*): a 17–18. századi operák még az autenticitás kultúrája előtti jelenségek, hiszen az embert általánosan jellemző érzelmek, indulatok, szenvedélyek, helyzetek megjelenítői. A 19. századi lélektani realista regényhez viszont, beleértve szereplők és tárgyi-társadalmi környezetük egymásra vonatkoztatását, az autenticitás kultúrájára volt szükség, azaz arra a meggyőződésre, hogy minden ember (és közösség) a maga egyedi módján lehet csak önmaga. S ugyanerre a vélelemre volt szükség a nacionalizmushoz. A líra felemelkedéséhez. A pszichológia sikerességéhez. De hogyan viszonyulnak e történelmi folyamathoz a 19. század végén írt posztdarwini-posztlamarcki regények? Lázadás lett volna ez az autenticitás kultúrája ellen? Mert e művek nagyon is egyformának mutatják az embert: biológiailag meghatározott lénynek, testi automatának, ösztönök uralta jószágának. S a mai testköz-pontú irodalom ide akarna visszatérni? Ami közös a száz vagy százharminc évvel ezelőtti regényekben és a maiakban, a hit, hogy a természet erősebb az emberben, mint a kultúra. Az utóbbi csak máz, felszín. Az ember elsősorban testi lény. Ilyen felfogás mellett az autentikusság csak valamilyen biológiai eredetű szabálytalanságban tud megjelenni. Móricznak még elég volt a nemi vágy hangsúlyozása ahhoz, hogy posztdarwini-posztlamarcki regényeiben autentikussá tegye egyes szereplőit, a maiaknak ez már nem elegendő: szélsőségesebb rendellenességekre van szükségük.

Jonathan Franzen *Mr. Difficult*-esszéje a *Jelenkorból*: mi is ez az írás? A modernista kultúra populista bírálata, s egyben e bírálat valamelyes visszavonása? Gondolom, sokakból váltott ki egykor az övéhez hasonló ellenhatást az amerikai posztmodern regény (ami, Európából nézve, inkább modern regény volt). De nem tudom igazán megítélni Franzen írását, mert leghosszabban tárgyalt íróját, Gaddist nem olvastam. Többeket olvastam a posztmodernként számon tartottak közül, de az ő műveik (Barthelme, Coover, Heller alkotásai) nekem nem tűntek *difficult*-nak. Pynchon, Barth, szerencsére, bonyolultabb műveket írt. Amit meglepőnek találok, az esszé mindenestül amerikai látószöge. A legérdekesebb benne az újra és újra feltűnő irodalmi determináló erő: a protestantizmus. Csakhogy Pynchon, az egyik kulcsfigura, mint író, azt hiszem, nem protestáns. Franzen többször felhozott érve, hogy Gaddis könyveit nem olvasták végig, csak a 96. vagy a 45. oldalig jutottak bennük, tehát sikertelen művek, érdekes általános kérdés. Egyrészt nemcsak a teljes könyv végigolvasása olvasás, de 45 vagy 96 oldal elolvasása is. Másrészt bizonyára mégiscsak voltak, ha kevesen is, akik végigolvasták Gaddis alkotásait: az a kérdés, kik voltak ők, s mekkora volt a hatásuk a kultúrára, amelyben éltek. Egy-egy mű nagy hatással lehet a kultúrájára olvasatlanul vagy alig olvasottan is. Más művek sok-sok olvasóhoz jutnak el, ám nincsenek semmiféle érzékelhető hatással a kultúrájukra.

Baudolino a Palazzina rendezetlen, esetlegesen összeállt könyvtárából: túl egyszerű narráció, noha az ötlet, a hazug, kitalált főhős által átírt (hazuggá és kitalálttá tett) történelem, igazán érdekes. Szellemes, nagy tudású játék az egész, mégsem eléggé játékos, mert nem a formára irányul a szerző figyelme, hanem az elbeszélendő dolgokra, így hát az érdekes gondolati anyag érdektelen formába került.

Annak idején talán azért nem volt rám nagyobb hatással az *Iskola a határon*, gondolom most, újraolvasva, a 182. oldalán tartva, mert az anyaga mindenestül ismerős volt fiúkollégiumi és sorkatonai tapasztalataimból. Így aztán számomra, azt hiszem, nem vált példázattá – hiszen oly realista mű. A prologusa (Az elbeszélés nehézségei), persze, remek. S lenyűgöző a fő tézise is, hogy a szavak csak elfedik, ami az emberben, az emberek közti kapcsolatokban igazán fontos, mert az a mélyben van, a hallgatáshoz közel, s olykor a testbeszéd is jobban kifejezi, mint az elbeszélés, ami hamis rendet kényszerít az igazira. Ez voltaképpen irodalomellenesség. S összeillik Ottlik hosszú hallgatásával.

Óriási élmény lehetett, amikor megtalálták, feltárták, megtisztították a Ludovisi-Boncompagni-gyűjtemény ókori szobrait, amelyek ma a Palazzo Altempsben láthatók. S a lelkesedés kitartott a 18. század végéig. Olvasom, hogy Goethe a hatalmas Héra-fejet becsülte a legtöbbre, s azonos nagyságú gipszmásolatát is megszerelte. Vajon miért? Nem könnyű, talán nem is sikerül meglátni az általa látott szépséget a Héra-fejben. A három Aphroditét látva viszont arra jutottam, hogy egykor Ferenczy István mintái lehettek, s így *Pásztorlánykája* valójában magyar Vénusz. Hiszen művét itt, Rómában faragta ki, a Palazzo Venezia udvarán. Ott-hon, a világhálót nézve gyorsan kiderül, hogy mindezt művészettörténészek már felfedezték: P. Balás Edit közel ötven éve írt tanulmányt arról, hogy a *Pásztorlányka* a „guggoló Vénusz” szobrok görög hagyományára megy vissza – igaz, a Ludovisi-gyűjtemény darabjaira nem hivatkozott. S persze nem vetette el a súlykot, mint én azzal, hogy magyar Vénusznak neveztem. És mégis! Kazinczyból, aki még nem is látta a szobrot, csak a rajzát vehette szemügyre, s az általa megjelenített történettel ismerkedett meg (a szerelmes leány a homokba rajzolja szeretője arcvonásait), érzéki kifejezéseket csalt elő Ferenczy műve. Valószínűleg mit sem tudott a „guggoló Vénusz” ábrázolási hagyományáról, s mégis megérezte az istennő közellétét. A szobor címe hosszabb és körülményesebb, mint ahogyan általában emlegetjük: *A szép mesterségek kezdete*. Mai magyarra fordítva: a művészetek kezdete. Azaz, ha jól értem, a *Pásztorlányka* (és Kazinczy értelmezése) a művészet erotikus eredete melletti állásfoglalás.

Egyik 19. százados rögeszmém, hogy az ókori modell a magyar kultúrában tovább élt, mint más országokban: a Dél-Észak kultúraáramlási útvonal tovább maradt ép – de mit jelent ez? Talán a 19. századi irodalmunk régiesebb, mint másoké, s így megtörténhet, hogy fokozatosan leszakad a későbbi modernista évszázad irodalmáról. De mindeközben őriz olyan erkölcsi, politikai, esztétikai mintázatokat, amelyek fontosak lehetnek e modernista kultúra számára is, hogy kiegészítse, kijavítsa önmagát. S e két vonása – hogy régiesnek tűnik, s mégis kulturális vastartalék – összefügg.

Délben, 39–40 fokban úgy tudok eljutni a Palazzinából a Via dei Baullari sarkán lévő kis bárba ebédelni, hogy az épületek melletti alig méteres árnyéksávban megyek végig. Nem mindegy, mikor indulok útnak: fél óra késés és már eltűnt az árnyéksáv, vagy a visszautat kell letaglózó napsütésben megtennem.

Az *Iskola a határon*, a legáltalánosabban tekintve, arra hívja fel olvasói figyelmét, hogy az „új ember” létrehozásának másik modellje – hiszen a legfőbb modell a keresztény megtérés: „nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené” –, amely később a mintája lett a kommunista, náci, fasiszta, nacionalista stb. „új ember”-létrehozás kísérleteinek, a reguláris hadsereg volt. A hadtörténet tudománya fontosabb, mint gondolni szoktuk: a hadsereg az újkor sikeres közösségszervezési modelljének számított, amely modellt a társadalom nem katonai részeiben is alkalmazták. Emlékszem, Szijj barátom Szent Ágoston *Vallomásaival* kötötte össze Ottlik regényét egykori szakdolgozatában: vajon hogyan? Nekem voltaképp kereszténységmentesnek tűnik. Az élettanítása (s talán ezért az élettanításért íródott) nem keresztény: időnként meg kell alkudni, önzőnek kell lenni, el kell viselni a megszegyenülést – nem ez számít, hanem a belső lelki béke. És nagy, mindenre kiterjedő bizalomra van szükségünk az élettel szemben: látni kell a nagyszerűségét, s bízni, hogy majd elhozza nekünk is, ami igazán fontos. Kemény individualista élettanítás, patrióta betoldással (a hazát nem áruljuk el). Nevelődési regény az *Iskola*, de nem Goethe modellje szerint, egyáltalán nem: mindenkinek egyedül kell megtalálnia a belső nyugalmat, ami semmiféle külső, társadalmi feladathoz, kötelességhez nem kötődik. Biztosan lehetne foucault-i szemszögből elemezni kitalált világának a működését: a hatalom mikrofizikáját – talán írtak is ilyen tanulmányt. Merényi az uralom tiszta megvalósulása – s a regény, úgy tűnik, szükségesnek mutatja az uralmat az emberi közösségekben. A cselekmény vége felé Medve valamiféle filozófus-király lesz, mintegy meghaladva a Merényi-féle uralmi modellt, de rossz filozófus-király, mert akarja is a hatalmat, meg nem is. A regény igazi kérdése mégsem ez, mert nem az uralom érdekli, hanem az alávetett ember. Az *Iskola a határon* túlélési kézikönyv férfiak számára, gyakorlati tanács, hogyan viselkedjünk elnyomó rendszer alávetettjeként. Ha így és így viselkedsz, mondja, akkor el fogod tudni viselni, s megtalálsz a magad lelki békéjét, bármilyen is a rendszer. Akkor nem tud átalakítani „új emberré”. A regény 1957-es évéből a kommunista rendszer hiányzik, 1922–1926-os éveiből a Horthy-rendszer. A politika nem fontos, mondja az *Iskola* – vagy ha fontos, vannak nála sokkal fontosabb dolgok. Mindazonáltal a regény katonaiskolája demokratikus modell a környező társadalomhoz képest: itt benn nem számít, hogy ki gróf, ki báró – hogy ki minek született. A katonaiskola: az emberi viszonyok tiszta helyzete. Valamiféle szociáldarwinista „demokrácia”: aki erősebb, aki jobban tud alkalmazkodni a helyzethez, annak nagyobb az esélye a túlélésre. A regény azt mondja: ez az első számú szempont, a túlélés. Minden más csak ezt követően fontos. Az elbeszélés során ugyanakkor a katonaiskola másféle társadalmi szerepe is feltűnik: az úri osztály laboratóriuma is, az alsóbb osztályokból származók számára mobilitási esély. Karrierlehetőség is: a társadalmi tekintély elérésének útja. Ám e szociológiai mozzanatokat a mű az értelmezés peremére sodorja, mert a középpontjába Medve „filozófiája” kerül, a re-

gény legvégén ekként összefoglalva: „a kimondhatatlan érzés, hogy mégis minden csodálatosan jól van, ahogy van”. Mintha csak a kiengesztelődés poétikája működne benne – Isten nélkül. Vannak regények, amelyek a szociológiával, vagy a pszichológiával, vagy a történetírással, vagy a politikaelmélettel versengenek – az *Iskola a határon*, nekem úgy tűnik, etikát megelőző mondanója révén, a filozófiával. Ha a 19. században írta volna a művét Ottlik, kiválogatták, s önálló kötetbe rendezték volna számos mondatát „Gondolatok” vagy „Maximák” címen. Vajon milyen gyűjteményt eredményezne, ha megtennénk?

Umberto Eco remek publicisztikája *Az új középkor* című kötetében a (szélsőbalos) terroristák felhőtlen kedélyéről és az ember erőszakos természetéről (*Miért nevetnek a ketrecekben?*). Hasonlóan fogalmaz, mint jóval később Olivier Roy: embertársaink egy része hajlamos az erőszakra, s keres magának valamilyen lehetőséget az erkölcsileg igazoltnak tűnő erőszakos hősiességre. Így zárja a cikkét: „Elismerni az erőszakot mint biológiai hajtóerőt, hamisítatlan materializmus, s rosszul tette a baloldal, hogy nem tanulmányozta eléggé a biológiát és az etológiát.” Az a nyugati baloldal, amelyre Eco gondol, talán nem tanulmányozta. De a bolsevik párt a szolgálatába állította a biológiát és az etológiát a börtöneiben és táboraiban.

Az új középkor szórakoztató Szent Tamás-portréjában azt írja némi ukrónikus ötlettel Eco, hogy „ha nem lett volna az, amit Tamás épp ekkor fundál ki, már beköszöntött volna a reneszánsz”. De hát Tamás azt fundálta ki, hogy beépíti a keresztény civilizációba a legfontosabb antik szerzőt, Arisztotelészt. Azaz úgy tűnik, valaki itt egyfajta reneszánszsal akadályozott meg egy másikat.

Írni kellene „Realizmusok” címmel egy kritikai tanulmányt, bemutatva, milyen sokféle változata volt már az így nevezett elbeszélőprózai vállalkozásoknak. Monokróm és szín pompás, magánérdekű és társadalmi aktivista, példázatos és a leírásban kiteljesedő, minimalista és áradó részletességű is volt már a realizmus.

Ecóban megvan ugyanaz a kajánság, ami Szentkuthyban: szeret felkiáltani új témába kezdve nagy műveltsége tudatában: Ez már megvolt! Volt már ilyen! Nincs ebben semmi új! Az *Irracionalizmus tegnap és ma* hosszan sorolja, mi minden modern jelenségben érhető tetten a gnosztikus hagyomány: az udvari és romantikus szerelemfelfogásban; a „revelációként átélt rossz iránt való esztétikai rajongásban”; a kicsapongás, a kábítószer, a misztikus elragadtatás és a költészet összefüggéseinek hangsúlyozásában; a lenini élcapat-elméletben stb. Gnoszticizmus-meghatározása mintha magyarázatul szolgálhatna Nádas, Kertész vagy Krasznahorkai irodalmára is. Vagy túl sok mindenre szolgálhat magyarázatul?

Mindig is irritált a „másban való önmegértés” hermeneutikai normája – most, Charles Taylort olvasva jövök rá, hogy annak a romantikus (az ő szótára szerint: az autenticitás kultúrájából való) elvnek a kiterjesztése ez a befogadóra, amely eredetileg így hangzott: a mű létrehozásakor a művész önmegértése megy végbe. Önmagunk megértésénél nagyobbát immár elképzelni sem tudunk.

A *Buda* a 289. oldalán felidézi az *Érzelmek iskolája* nevezetes zárlatát, ellentmondva Fréderic kiábrándultságának: „Mint abban a francia regényben... mondja a hős a végén, a sikertelen bordélyházi látogatásukról: Ez ért még a legtöbbet. Amikor a barátjával elmentek a kuplerájba, ő szakasztott úgy menekült el, mint az a Fréderic. Hát nem. Nem: volt, ami ennél azért többet ért. A Nagy Négy százasuk. Klári. Egy szoba az emeleten. Számold össze.” Regényt úgy kell lezárni, ahogyan Flaubert tette. De inkább a *Buda* élettanítására érdemes hallgatni.

Az új középkor egyik 1972-re datált cikkében erre a mondatra bukkanok: „Pekinget pedig egy új reneszánsz civilizáció modelljének látjuk.” Ma már magyarázatra szorul, mire célozhatott a mondat: gondolom, a maoista „kulturális forradalomra”. Már elfelejtettük, milyen „vörös évtizedek” voltak a nyugati értelmiség számára a hatvanas-hetvenes évek. Igaz, vannak, akik máig kitartanak 1972 mellett, s továbbra is a maói „tömegvonal elvét” állítják szembe a megvetett liberális demokráciával, mint Badiou, legtehetségesebb hallgatóim kedvenc szerzője.

Néhány éve Egyed Péter meghívására a politikai eszmetörténet-írás módszereiről adtam elő Kolozsváron, a filozófia tanszéken. Emlékszem egy ottani doktori hallgatóra, aki – amennyire meg tudtam ítélni – Carl Schmitt-követő volt. Kissé gúnyos, jóindulatú mosollyal hallgatta a fejtegetéseimet, a divatból már teljesen kiment gondolatokat hangoztató embernek szóló érdeklődéssel. Schmitt- és Badiou-hívőkkel kellene tehát beszédbe elegyednem e bölcsészkar termekben, csak hogy hiába: ők állást foglalni, elköteleződni szeretnének, s ezért semmi hasznát nem vehetik az én történeti-relativista állításaimnak.

Ráadásul a „politikai gondolkodásom fejlődése” leállt valahol TGM egykori remek cikke, a *Búcsú a baloldaltól* táján. A témák, amelyek érdekelnek, régiek: Berlin, Hayek, Aron, Arendt témái. Ezekben ismerek leginkább a saját kérdéseimre. Ami később jött, sajnos, már nem érdekelt eléggé.

Az új középkor egyik legérdekesebb, noha túlzásfolt, s ezért a világos gondolatvezetést nélkülöző 1979-es cikke, az *Ami szent*, a vallás hetvenes években észlelt megújulásáról szól, a lehető legszélesebb értelemben véve a jelenséget: e körbe sorolja a *fantasy* divatját is. Hosszú bekezdésekben tárgyalja például a körülbelül száz éve (azaz, ha jól értem a célzást, Nietzsche ideje óta) kifejlődött új ateista vallásosságot, amelyben a szakrális élmény – a távollevő, elérhetetlen Isten modelljét követve – a Semmi köré épül. A pszichoanalízistől Heideggerig sok minden belekerült Eco kalapjába. Így ír: a „marxista és liberális derűlátás egyidejű válságával pedig ez a mindent behálózó Semmi-vallás még az úgynevezett baloldal gondolkodásában is eluralkodott.” Megfigyelése mintha a „baloldal nietzscheizálódása” Allan Bloom-i tézisének a párja volna. Ő, mármint Eco, inkább megmaradna a ráció régi technikáinál, írja. Így vagyok ezzel én is.

A *Budát* mint egészt nem lehet összevetni az *Iskolával*, hisz nem kész alkotás, hanem nehezen összeilleszthető szövegdarabok befejezetlen halmaza. De látzik, milyen lehetett volna egészként. Lengyel Péter, az összeállítója, sajnos csak

annyit árult el róla (jóval részletesebben kellett volna bemutatnia a munkája elveit és történetét), hogy „minden szava Ottlik Gézáé” – ez nagyon helyes. És hogy „minden szavát magában foglalja Ottlik Géza kéziratának”. Ez, azt hiszem, nem volt szerencsés döntés. Vékonyabb, jobb regényt lehetne összeállítani a most rendelkezésünkre álló *Budá*ból, amelynek szintén „minden szava Ottlik Gézáé” lenne. A mostani kötet ugyanis sok próbafofalmazást, szövegváltozatot közöl, egyszóval látszanak a munkafázisok. Ugyanakkor számomra nem okozott csalódást a *Buda*: a befejezetlenül maradt művek ilyenek. Inkább azon töprengenek el, ha Ottlik-hívó lennének, érdemes volt-e egyáltalán folytatni az *Iskolát*. A folytatás ismétlésnek bizonyult. Amit közölni akar a *Buda* az olvasóival, a „filozófiája”, azt hiszem, ugyanaz, mint amit már ismerünk az *Iskolá*ból. Most látszik csak igazán, mennyire az „élettanítás” állt az első regény középpontjában, és nem a cselekmény.

Noha tudnom kellett volna, meglepődöm, beleolvasva Johan Chapoutot *Il nazismo e l'antichità* című könyvébe, hogy *A nyitott társadalom és ellenségei* című értekezés nevezetes, vitatott (hisz történetietlen) állítását, miszerint Platón totalitárius gondolkodó volt, nem a szerző, Karl Popper találta ki, hanem évekkel korábban náci értelmiségiek, olyanok, mint a Platón-kutató Joachim Bannes, aki 1933-ban *Hitlers Kampf und Platons Staat* címmel jelentetett meg könyvet. Popper felvette a kesztyűt.

A náci nem esztétikai rokonszenvük, hanem rasszista mítoszaik miatt vonzódtak az ókorhoz, olvasom a francia történész könyvében. A görögök, rómaiak és germánok közös faji eredetében hittek. Az antik civilizáció északon, az árja faj őshazájában született, vélték, s onnan terjedt szét a délre vándorló, az ott lakó alsóbbrendű népeket meghódító árjak révén. Az 1936-ban Hellászból Berlinbe vitt olimpiai láng e vándorlást jelképezte: a civilizáció lángja Németországba tartva visszafelé tette meg az útvonalat, amelyen egykor árja hódítók jártak. A láng Berlinbe érve visszatért az eredetéhez, az északi árja faj hazájába. 1936-ban még faji felsőbbrendűségi szertartás volt, ami azóta – a Los Angelesbe, Rióba, Pekingbe vitt fáklyák révén – nemzetközivé változott.

A Párhuzamos történetek nem párhuzamosak, hanem hálózatosan szervezettek. Olykor érződik a formai voluntarizmus, hogy egy-egy fejezet ne egy-egy történetet tartalmazzon. „Főhőssé” maga a külső elbeszélő válik, aki a nyitó fejezetekben mintha azt mondaná a szereplőinek, valamely elképzelt pszichoanalitikust utánozva: „A vesétekbe látok!” Az elbeszélés mód újítása ugyanis az, hogy a tudatleolvasást nagy részletességű érzékelésleolvasással társítja. Mindez szokatlan emberi test-központú leírásokat eredményez, s az elbeszélő narratív hatalma kiterjesztésének az érzetét kelti. Ezért gondolhatta úgy M. a regényt olvasva, hogy Cipolla hangját hallja. Az elbeszélő – vagy egyenesen a szerző – más módokon is magára irányítja az olvasói figyelmet: például nagyfokú általánosításokkal. „A családban felnevelkedett férfiak többsége ostobán és korlátoltan viselkedik.” Ez az általánosítás több milliárd emberre terjed ki. Nem volna könnyű igazolni. Az elbeszélő olykor olyan mondatokat ad szereplői szájába, ame-

lyek nem következnek addigi viselkedésükből vagy pillanatnyi állapotukból. „Segítettem a teremtőmnek a pusztításban”, mondja az örületbe forduló Döhring az első fejezetek egyikében, váratlanul öntudatos gnosztikussá válva. Az ilyesfajta szövegkiemelkedések nem is az elbeszélőt, inkább az elgondolható szerzőt teszik fokozottan érzékelhetővé. Ebbe a sorba tartoznak a vélhetően tabudöntőnek szánt történetek vagy történetelemek is. Az I. kötet fejezeteinek élénk érdeklődése a férfiak farka iránt egyszerre tűnik programszerűnek és naivnak: szuperfelvilágosító (a felvilágosodás programját tovább vinni szándékozó) szerzőt képzelhetünk mögé, akinek igyekezetét a botrányokozás száz évvel ezelőtti izgalmá hatja át, mintha csak Otto Weininger évtizedeiben élnénk. Ha nem hagytuk volna magunk mögött az éles megfogalmazások kritikai kultúráját, amelyben egykor Gábor Andor, Szabó Dezső, Németh Andor vagy József Attila írta igaztalan pamfletjeit, nem volna meglepő az „Itt jön Nádas Péter és ledönti a tabukat” című füzet megjelenése. Tudom, hogy számos olvasója remekműnek tartja a *Párhuzamos történeteket*; lehet, hogy II. és III. kötetében azzá is lesz. Most, az I. olvastán, nemigen tudom elképzelni, hogyan lesz azzá.

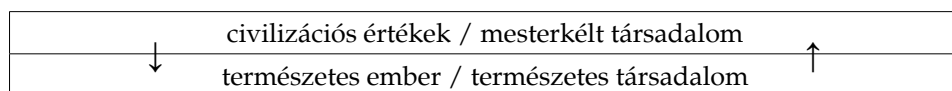
Northrop Frye, *Az Ige hatalma* idézi Bertrand Russell kijelentését, miszerint a filozófusok kidolgozott rendszerei mögött mindig „sokkal egyszerűbb”, nyers rendszer húzódik meg. Át lehet-e vinni e feltevést az irodalomba? Igen is, nem is. Talán az irodalmi művek mögött is feltételezhető valamiféle nyers előzmény. Csak hát az irodalomban a kidolgozás minden.

Némi kutatás után: Földényi Kertész-olvasókönyve tárgyalja az író gnosztikus gondolkodásmódját. S találtam a gnoszticizmust elutasító Esterházy-idézetet is, a *Hrabal könyvéből*: „nem komálok”. Bizony, én sem.

Lehet, hogy amikor Esterházyval szembeállítva Nádas tragikusnak nevezi saját írásművészetét, félreérti önmagát: tragédiához valamiféle nagyság, de legalábbis méltóság kellene, ám az ő embereiben – a *Párhuzamos történetek* I. kötetéről beszélek most – nemigen van nagyság, hisz ők a testük foglyai.

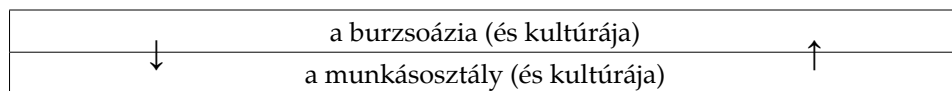
Frye ekként azonosítja Marxnál és Freudnál „az egész 19. századot átható” mitikus mintát: valami lenti, hatalmas, veszélyes, elnyomott természeti erő egyszer csak elsöpri a fenti törékeny civilizált világot – például a proletariátus, például a tudattalan. Magyar változat a mitikus mintára: „Habár fölül a gálya, s alul a víznek árja, azért a víz az úr.”

A Rousseau értekezéseiből eredő mitikus minta ilyesféle ábrát eredményez:

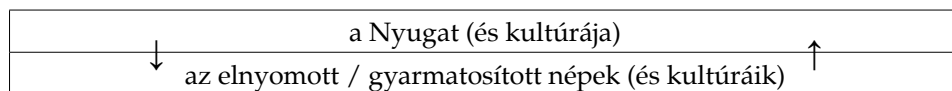

A fentről lefelé irányuló mozgás e mintázatban az elnyomás; a lentől felfelé irányuló mozgás a felszabadulás. Az ábra később többféle változatban újratér-

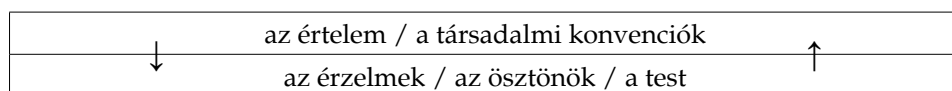
melődött oly módon, hogy a mitikus minta és alapvető mozgásirányai maradtak, ám a fenti és lenti világ tartalmai kicserélődtek. Például így:

Majd később így:

Vagy így:

Nem az ábrákba foglalt kifejezések hordozta igazságot kívánom vitatni, csupán rámutatni a Frye által feltárt mitikus minta rendkívüli erejére. Az ábra segíthet megérteni Polányi Mihály morális inverzió-fogalmát is, mert ennek – ha jól értem – első, rousseau-i lépése az volt, hogy a hagyományos civilizációs-erkölcsi értékeket rossznak, mert elnyomónak, hazugnak, mesterkéltnak nyilvánították, így az uralmuk alól való felszabadulás egyszeriben jóvá, minden morális törekvés céljává változott.

Szarka Judit Balassáról írt szép visszaemlékezése a nyári *Jelenkorban*, többek közt a Dosztojevszkij-órájáról: „Alapos *Don Quijote*-olvasás folyt ezeken az órákon, hiszen a spanyol regény tekinthető a kigúnyoltatás passiótörténetének is: a Don Quijote-figura egy sajátos Jézus-parafrazisként is értelmezhető...” Ilyen hát az orosz Cervantes, a Miskin herceg felől látott búsképű lovag.

Már meg sem lepődöm: gnosztikus passzus a visszaemlékezésben, Balassa *Sátántangóról* és a megváltatlanság irodalmáról szóló fejtegetéseiről szólva. Íme: „Ebben a kontextusban érdekelték a negatív misztikus szerzők; az a fajta teológiai, illetve irodalmi gondolkodásmód, amely a Biblia szabadulás- és személyesség-centrikusságával szemben a hiányról ír...” Eco csak bólogatna: erről beszélt.

Ugyanígy a „másban való önmegértés” eszménye is előkerül Szarka Judit írásában: „Tehát mindenféle művészetbefogadás tétje... az önismeretben való gyarapodás.” Ekként jellemzi Balassa tanítását: „műelemző szemináriumain az önismeret tétjének intenzitása átsütött minden mondaton”, stb. Tőlem mindez távol áll. Inkább valamiféle szerkentyűnek, játéknak látom az irodalmi műalkotásokat (csak ezekről nyilatkozhatom, hisz csak ezekről halmozódtak fel tapasztalataim), amelyek működési módját, játékszabályait – ha érdekesek – érdemes megtanulnunk. S mivel ezek a szerkentyűk, játékok, azon túl, hogy nyelvből készültek,

„világból, emberekből, viszonyokból, tárgyakból” is állnak, a működés módjuk megfigyelése, túl a nyelv sajátos működésének megtapasztalásán, valamifajta részleges, illékony, egyszerre hamis és igaz világ-, ember-, tárgy- és viszonymegismerést ad nekünk. Lehet, hogy ezek az igaz-hamis mikrokozmoszok segíthetik az önmegértést. Ki tudja? De inkább a makrokozmosz – a nyelv, a világ, az emberek, a viszonyok, a tárgyak – végtelen sokféleségének a megértéséért írták őket. Persze én ezt a kérdést – mi „a művészetbefogadás tétje”? – fel sem tenném, mert az általánosításnak ezt a szintjét, hacsak lehet, kerülendőnek tartom.

Ráadásnapok Rómában. Két hónapon át nem láttam felhőt, báránnyfelhőt sem az égen, s néhány nap kivételével 38–40 fok volt a városban. Szeptember 1-jén lecsapott a vihar, a repülőgépet törölték, a bőröndömet elkeverték, visszakeredezkedtem a Palazzinába további három napra. A hőmérséklet tizenöt fokkal kevesebb, mint volt: a város csodás. Csak az furcsa, hogy lekapcsolták nagy barátaimat, az utcai kutakat. Három nap végeérhetetlen sétákkal, hogy mindent bejárjak újra, mindent megjegyezsek, hisz talán utoljára járok itt. Utolsó este ráadáslátogatás a Feltrinelliben a Largo Argentinán. David Arasse *Il dettaglio* című könyve kerül a kezembe: éppen ilyet szeretnék írni 19. századi írásművek részleteiről, ráközelítve egy-egy rövid szakaszra, kinagyítva egy-egy mondatot, jelenetet, motívumot – ha lesz még rá erőm, időm.

OLVASNI A TENGERT

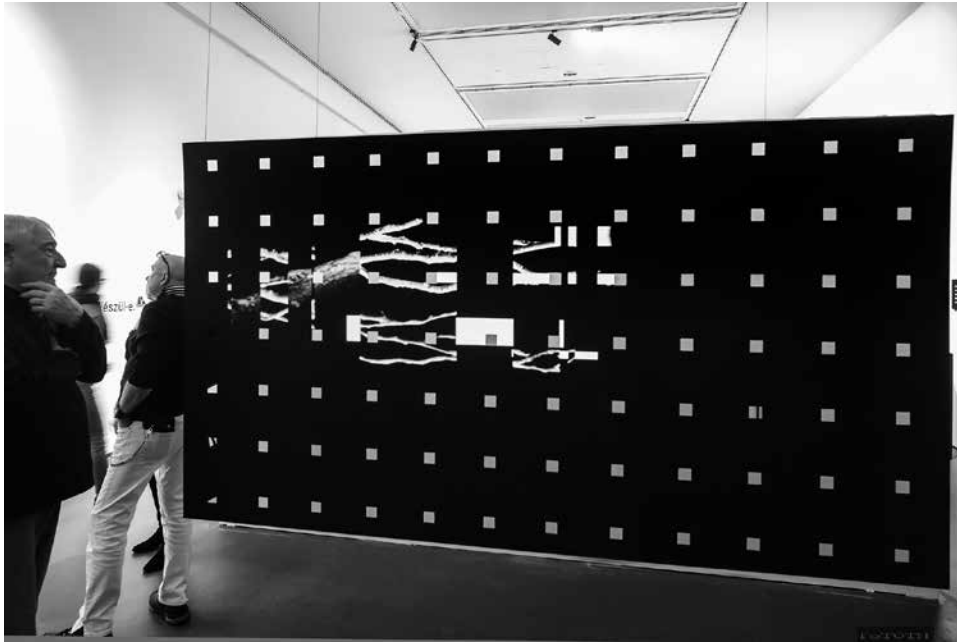
Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: – Az, hogy ebben a térben, Czako Zsolt kiállításának terében zajlik a beszélgetésünk, szokatlan dolog. A MŰPÁ-ban zajló irodalmi sorozat vizuális megjelenését is ő készítette, így a te ottani estednek is ő alkotta a dizájnját, ugyanígy az Esterházy-estét, a Kertész-estét és a Weöres-estét is. A Weöres-installáció egyébként itt mögöttünk látható: vetítés közben a függőleges felület résein áthalad egy fénysugár és újabb kép jön létre az e mögötti térben. Érdekes szituáció, hogy itt ülünk. Mind a ketten pécsiek vagytok akkor is, hogy ha nem éltek Pécsen, valamilyen módon tehát így is kapcsolódtok egymáshoz. Te most frissen láttad ezt a kiállítást. Először a friss benyomásodra kérdeznék rá. A másik kérdés pedig továbbmenne: hogy emelten fogalmazzak, itt azt látjuk, hogy egy ember tulajdonképpen életre-halálra tesz hitet a könyv mint olyan mellett. Ehhez gondolom, tudsz kapcsolódni.

Parti Nagy Lajos: – Ahogy beléptem, azt éreztem, hogy jó ebben a térben lenni. Áttekinthető és gazdag kultúrtér. Ez volt a benyomásom ama MŰPA-béli est installációjáról is. Az különösen izgalmas, hogy a könyvhöz hogyan kapcsolódik Czako Zsolt, és így miként kapcsolódunk mi egymáshoz. A könyv mint megfogható tárgy, anyagok masszív és törekeny együttese, és a könyv mint tartalmak hordozója – Kosztolányit parafrázálva: bot és vászon, miközben nem az, hanem zászló, ami persze bot és vászon, és újra előlről –, erről az egységről és kettősségről könyvtárakat írtak tele. Ahogy arról is, hogy ennek a médiumnak, illetve ennek a konglomerátumnak vége, hogy a Gutenberg-galaxis hat évszázad után halott. Én ezt nem hiszem, szerintem egyáltalán nincs vége, vagy olyan hosszú vége van, hogy a porunk, a szkepszisünk csóvája is elenyész, amikor a könyv nevű adathordozó még mindig jelenvaló lesz. Az elképzelhető, hogy a csak erdőpusztító, csak praktikus és/vagy efemer tartalmakat hordozó papírtárgyakra mint nagy szériájú, egyszer-kétszer használatos eszközökre nem lesz szükség, e funkciókat a közösségi média, a világháló megoldja olcsóbban, kevésbé környezetszennyező módon. De amiről ez a kiállítás szól, az így értett könyv megmarad. Persze a világban sok köbkilométernyi könyvtárgy keletkezik, tartalmuk egyre gyorsabban digitalizálódik, aztán a tárgy maga, egyre gyorsabban, elenyészik, miközben a hatalmas könyvpiar újrányom, újratermel galaktikus mennyiségű új tartalmat, de már, azt hiszem, nem az örökkévalóságnak. Rengeteg könyvtárgy változik át ebben a civilizációban a kora miatt, és – ezen az égövön – lakásbérelő, otthonteremtő képessége miatt dísz tárggyá, tapétává, miközben igen sok kiadás, mű, sorozat muzealizálódik, presztízse, csereértéke annak arányában nő, ahogy egyre kevesebb darab létezik belőle. Egy harmincas vagy akár hatvanas évekbéli, kis példányszámú verses- vagy novelláskötetből lassan oly kevés példány létezik, hogy státusza akár a műtárgy státuszát is elérheti. Hisz itt a kiállításon is nagyon szép könyv-műtárgyakat látunk, a művészkönyv virágzik, mondhatni, jövője biztosabb, mint a „használati” könyvé.

– A kiállítás másik felében, a mögöttünk lévő installáció mögötti posztamenséken nagyon kis példányszámú könyvek láthatók, amelyeket Czako Zsolt alkotott. Zelk Zoltán Sirály című verse

A pécsi m21 Galériában, Czako Zsolt *Alló/Mozgó – mindegy* című kiállításának kísérőprogramjaként 2025. március 13-án elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.

például: egyetlen vers a kicsiny, tizennégyezer centiméteres, négyzetes könyvecske, ami-
ben egy vörös vonal irányítja az olvasó tekintetét. Négy soros strófákból épül fel a vers, és közben
miniatűr képecskék is tagolják a strófák sorát, ami egy lineát hoz létre. Ez olyan könyv, ami keres-
kedelmi forgalomba, azt hiszem, soha nem is került, utolsó néhány darabját maga a szerző vásárol-
ta föl. Ezt a kérdést Zsoltnak is feltettem múltkor, amikor a kiállítás megnyitásakor beszélgettünk,
hogyan mi ez az egyedi darab: alkalmazott vagy autonóm művészet. És persze az is kérdés, hogy van-e
ennek a megkülönböztetésnek egyáltalán relevanciája.

– Annyiban van, igen, hogy a kérdés kapcsán lehet, és van mit a könyv státuszáról
beszélni. Egy jól megcsinált használati vagy „alkalmazott” könyvről, ami, korosodván,
műtárgyasodik, autonómmá lesz, már-már funkciót vált, illetve egy olyan könyv státu-
száról, amelyik komoly tartalmat hordoz, tipográfiailag is rendben van, de a hardver szét-
esik a használat során: kötés, ragasztás stb. Emlékszem még arra az időre, amikor a Jelen-
kor Kiadó megalakult itt Pécsen. Bizony voltak eleinte olyan könyvei, amiket a nyomda
gyorsan, de hanyagul csinált meg. Estek is széjjel, nem tartott a ragasztás, a kötés, tehát
nem működtek könyvként, mármint a használati értékük szerint. Azt hiszem, egy jó
könyvtárgy előállítására komoly szakmai teljesítmény, s enélkül, szakma nélkül művészet
sincs. Persze a művészeti művelet mint műfaj vagy műforma nagyon más. Zelk Sírályát – ami
mint tartalom egy hatalmas vers – ámulattal néztem, hatalmas kis emlékmű. A tartalom
és ez a forma megsokszorozzák egymás hatását, az új mű hommage-a is a hajdani vers-
nek. Ez már nem illusztráció, noha annak eredeti funkcióját, a díszítést és az értelmezést
persze abszolválja. Ha az én első „olvasó” évtizedeimre gondolok, a hatvanas, hetvenes,
nyolcvanas évek átlagos könyvillusztrációira, azok most, utólag izgalmasabbnak tűnnek
számomra, mint akkoriban. És persze nem tűnnek átlagosnak. Reich Károly, Würtz
Ádám, Kass János, Réber László vagy a *Svejk*et illusztráló Josef Lada, például. Gyerekként
én ezeket egyáltalán nem szerettem, köszönöm, gondoltam, el tudom képzelni magamtól
is. Kizárt dolognak tartottam, hogy ha és amennyiben nekem lesz egyszer könyvem, ab-
ban illusztrációk legyenek, legalábbis a szó klasszikus értelmében.

– Épp a könyvillusztráció irányába akartam továbblépni. Azt mondd, hogy a gyerekkorodnak
nem voltak olyan meghatározó könyvei, amelyeknek az illusztrációi hasonlóképpen fontosak voltak,
mint maga a szöveg. A nagy versedben, a Krétapályában olvasható az a sor, hogy „kiderül, hogy
Verne: zsűl”. A „Verne Gyula” helyett, ahogy a korban emlegették. Ez azért érdekes, mert hogyha
valaki a közönségből szintén olvasta ezeket: A tizenöt éves kapitánytól kezdve ezeknek mind
voltak illusztrációi.

– Azt hiszem, fametszetek voltak. Vagy réz? Nem emlékszem.

– Nem szeretted ezeket?

– Őszintén szólva inkább zavartak, mint hozzáadtak volna a tartalomhoz, hisz az em-
ber elsősorban a történet miatt, a saját képzelete etetése miatt falta a könyvet fejezetről
fejezetre. De utóbb, már jóval később, amikor ezek a Jules Verne-könyvek újra a kezembe
kerültek, láttam, hogy milyen rettentő izgalmas és finom dolog ez. Én erre kezdetben va-
lóságintúlég eléggé vak voltam. Nem hiányoztak a könyvekből a képek. És azért sokszor
látszott, hogy a művész a hatvanas-nyolcvanas években a pusztán megélhetés miatt illusz-
trált könyveket, ami hol jobban sikerült, hol kevésbé. Persze akkor is voltak, kellett, hogy
legyenek nagy találkozások, de azt hiszem, a könyvrajzolásnak, a tömegkönyvbe rajzolás-
nak nagyobb volt a divatja, mint a becse.

– A saját könyveidet is említetted – nem gondoltad volna, hogy azok illusztrálva lesznek. Aztán
úgy alakult, hogy Banga Ferenc több kötetnél is közreműködött, meg Tettamanti Béla és Felvidéki
András is.

– Igen, teljes mértékig társalkotóként, mellé, fölé, alá rajzoltak a szövegeknek.

– Ezek hogyan jöttek létre?

– Mindegyik közös munkának más a története, más a jellege. Bangával az ezredforduló táján kezdtünk együttműködni, én ezt sosem tekintettem illusztratív viszonyoknak. Mindig nagyon szerettem Banga rajzművészetét, ezt az egyedülálló angyalborostát, és örültem, hogy a műveink különféle könyvterekben összetalálkoznak. Rajzolt egy, illetve két gyönyörű tekerckönyvet, Esterházy Péter *Egy nőjéből* és az én *Kacat bajazzo* című versciklusomból, ezek kézzel fogható tekercek voltak, az ókori kelet tekerckönyveinek mintájára, finom papír, finom fahenger, finom doboz stb. Kihúzva épp elfért az ember két kitért tenyere között. Emellett volt egy kilencméteres változat, amit Banga a Fészek Galériában állított ki először 2002-ben, majd két év múlva a Ludwig Múzeumban. Volt aztán egy lazán összefűzött lapokból, 15 lapból álló széria a tibeti halottaskönyvek mintájára a Dumpf Endre-töredékekből. Továbbá végigrajzolta 2007-ben *A vak murmutér. Négy elemi szócikk* című könyvemet, majd 2008-ban egy könyvnyi gyönyörű színes rajzához írtam *A pecsenyehattyú és más meséket*. Tettamanti Béla nagyon jó barátom volt, vele inkább csak terveztünk közös munkákat, a valódi, közös album mindig elmaradt. Az ő rajzait annyira sűrűnek, jelentéstelinek, szuverénnek gondoltam, hogy sokáig úgy éreztem, a szövegeim és a rajzai szétdobják egymást. Volt egy Kosztolányi-kötet, amihez Tettamanti rajzolt, és én írtam az előszót, becses tárgyam máig. Emellett írtam róla néhányszor, kiállítását nyitottam meg. És volt, mint közös könyv, egy gyönyörű ajándéka, máig megathatódom, ha kézbe veszem, a hatvanadik születésnapomra kiadta a Magvető az ő rajzaival *A rókatárgy alkonyatkort*. Felvidéki Andrással, illetve a rajzaival Borda Lajos antikvárius hozott össze egy közös könyv erejéig, a *Petőfi Barguzinban* című versem jelent meg az ő súlyos, izgalmas munkáival 2009-ben.

– *Továbbmehetünk a könyvillusztráció kérdéséhez kapcsolódóan annak említésével, hogy Martyn Ferenc szintén készített ilyen illusztrációkat. Bizonyára ugyanúgy megélhetési okok voltak ennek a háttérében is. Illusztrált Petőfi-sorozatot például, Berzsenyit. (Zárójelben: ugyanezzel a technikával készítette el a pécsi, baranyai írók panteonját is.) Leírtad a Fél szép című kötetedben, hogyan találoztál vele, és egy pillanatra kanyarodjunk el ebbe az irányba. Megtennéd-e, hogy felolvasod ezt a bekezdést?*

– Igen, el is mesélhetném, de pontosabb, ha olvasom. Szederkényi Ervin „átküld Martyn Ferenchez, kéne egy pontosvessző, megvárhatom. Sokat kínlódik, tényleg egyenként festi őket, betűről betűre járkálok a gesztenyeszagban a Sétatér és a Széchenyi tér között. Van kicsi feszélyezettség, Martynt beültették önnön múzeumába önnön szobraként. Csorba Győző döbrent kaján hangsúlya a fülemben, máig látom az arcát, a nevető és elképedt orrcimpáját: »a Ferencnek viteti a tanács az ebédet?«”. Tényleg így történt, 1979 őszén, amikor terveződött az új *Jelenkor*-címlap. Martyn festette a betűket, piszmogott velük, és ha kész volt, el kellett menni hozzá az újabb betűért. A pontosvesszőről valahogy elfeledkeztünk, én hoztam el utólag. Varázslatos hely volt az ő műterme, és, szerintem, ez az általa tervezett borító is elég zseniális. Eleinte sokaknak szokatlan volt, mondván, hogy hát ez baromi sárga. De aztán mindenki megszerette. Lobogott az újságos standokon, amíg voltak standok. Amikor egy szám kijött a nyomdából, volt izgalom, vajon tényleg pompei vörösre sikerült-e a felirat, vagy nem. Ez volt az, amit én nem tudtam megítélni, ugyanis meglehetősen színtévesztő vagyok, örülök, ha azt látom, hogy vörös, de én is azt gondolom az első pillanattól fogva, hogy szép és időtálló ez a borító. Januárban volt 45 éves.

– *Martyn bizonyára távoli világitótorony volt. Várkonyi György az utóbbi időben elég sokat kutatott a témában, és az Európai Iskoláról szóló nagy szentendrei kiállítás katalóguskönyvében, ami egy hatalmas, nagyon reprezentatív kötet, ő ír az Európai Iskola baranyai, pécsi vonatkozásairól, és plasztikussá teszi ezt a különös szerepet, amire Csorba Győző kaján megjegyzése is vonatkozik, hogy „a Ferencnek a tanács viteti az ebédet”. Tulajdonképpen a kommunista kultúrpolitikusok mintegy élbe járultak Feri bácsinak, és ő egyfajta kultúr pápa volt. Várkonyi kutatásai azt mutat-*

ják meg, hogy miképp sikerült ezt a pozíciót elfoglalni, és egy ilyen még mindig viszonylag szigorú politikai rendszerben a maga művészetét hogyan sikerült ilyen pozícióba hozni. Viszont valószínűleg többet tudnál arról mesélni, hogy a Pécsi Műhellyel, annak alkotóival milyen volt a viszonyod. Hiszen a Fél korszó hiány című kötetetek – közös antológiátok Csordás Gáborral, Meliorisz Bélával és Pálinskás Gyurival – képeit is az itt jelen lévő Pinczehelyi Sándor készítette.

– Úgy érzem, 1979-ben az egy jó pillanat volt, valahogy minden együtt állt. Bertók Laci szerkesztette, Csorba Győző írta hozzá az előszót, Pinczehelyi tervezte magát a könyvet, ő csinálta a fotókat: állunk négyen a Sétatéren, a könyv elején szemben, a végén hát-tal, közbül csak az áll szemben, akinek a versei következnek. A borítón az általa rajzolt félig üres-félig teli söröskorsó, apró bianco felhőkkel. Igen jó viszonyom volt a Pécsi Műhellyel, egyáltalán a Pécsen élő képzőművészekkel, többüknek nyitottam meg kiállítását, Valkó Lászlónak, Szilágyi Szilárdnak, Pinczehelyinek, Pál Zoltánnak, akinek a pumpás szobra van a *Csuklógyakorlat* címlapján. Az első könyvemet, az *Angyalstop* című '82-ben adta ki a Magvető tipikus első kötetként, igaz, kemény borítóval, amin van egy illusztráció, hát, az valami frenetikusán semmilyen volt, vagy mire kijött a nyomdából, ilyen semmilyen lett, lekvárfoltos ég szögesdróttal, várossziluetttel. Ezért is volt nekem nagyon fontos, hogy a *Csuklógyakorlat* jó könyvtárgy legyen. Az lett, ahogy a *Fél korszó hiány* is. Még a múltkor is hozott valaki belőle egy példányt, hogy antikváriumban találta, írjam alá. Jó volt kézbe fogni.

– *A kolofonból emlékszem, hogy „kiadta a Baranya megyei KISZ” – talán ötszáz példányban?*

– Képzeld, négyszer ennyi. (Hogy utólag olvasom-kiegészítem ezt a leírt beszélgetést – köszönet a leírásért Frank Ildikónak – megnézem, kétezer példány van a kolofonba írva.) Gondolom, nem kis részét elosztogatták, de árusították is könyvesboltban. Akkoriban minden megyei, járási és községi tanács antológiát csinált a helyi szerzőknek, ezzel lehetett vezetni a fiatal írók feszültségeit, hogy megelégedjenek egy antológiával, hisz kötethez elég nehéz volt jutni. Ezekkel a harminc-negyven-ötven fős „népfrontatív” kiadványokkal Dunát lehetett rekeszteni. Mindenekelőtt irodalomszociológiai szerepük volt. E kiadványokhoz képest a szegedi *Gazdátlan hajók* című antológia, többek között Bakával, Géczivel, Zalánnal, meg ez a mi *Fél korszó hiányunk*, eléggé rendben volt.

– *Egy kicsit mesélj, kérlek, a meghatározó képzőművészeti élményeidről. Ha felütjük az első verseskötetedet, találunk ott egy van Gogh-verset, Vincent üzenete Theónak, aztán ott van a Taormina-vers is abban a kötetben, és hogyha ettől a nagyon korai ponttól fölvezolom, akkor a végére most a Szüts Miklóssal való barátságodat teszem, akinek a festészetéhez is komoly közöd van, és a temetésére verset írtál, és azt felolvastad. Mesélj, kérlek, erről a van Gogh–Csontváry–Szüts Miklós ívről.*

– Akit kicsit is érdekelt akkortájt a képzőművészet, az kamaszként van Goghba bele-szeretett. Az életműbe is, az élettörténetbe is, mármint annak borzasztó teljességébe. Persze folytathatnám a sort, Monet és Cézanne, Chagall és Kandinszkij, Miró és Klee és Picasso vagy Csontváry, Gulácsy, Vajda Lajos, lehetne sorolni, akiket az én perspektívámból, Micheli avantgarde-könyvének alapján egy székesfehérvári gimnáziumból akkor beláttam. Rengeteg minden érdekelt, leginkább a századvég meg a klasszikus avantgarde. Csontváry meghatározó élmény volt, már mielőtt Pécsre került a Gerlóczy-féle kollektív, de az ő képei nekem Pécshez, a Sétatérhez vannak bekötve máig, meg Bertók szép, szomorú, talányos *Villanyvilágított fák Jajcéban* verséhez, s ez így együtt a pécsi éveimhez. Van, ami ebből az együttállásból magyarázható, van, ami csak érzet, netán emlékátsomagolás. A Bertók-projekt „Verspár” sorozatában ehhez társítottam a *Betlehemi kassza* című versemet nemrég.

Szüts nagyon régi barátság, ahogy Vojnich is. Nem is tudom, alkatilag szerettem és szeretem a képeiket. Sokszor együtt emlegetik őket, és nem ok nélkül, hiszen férj és feleség voltak, de igazi alkotótársak is. Van, amiben hasonlítanak, van, amiben kevésbé vagy egyáltalán nem. Képeik rezignáltak, melankolikusak, sötétek, mondhatnám reménytele-

nek, és mégis van bennük valami derű, rezignált fény, a reménytelenség derűje. A képekről hiányzik az ember: vagy most ment el, vagy most jön vissza mindjárt, és mégis tele vannak étellel, drámával, történettel egy, úgymond, üres színpadon. Fantasztikus volt a kiállításuk tavasszal Budapesten a Godot Galériában. A képek ott lógnak a falainkon, napi kapcsolatban vagyunk, közel állnak hozzám. Meg nem mondom, mi volt az első, de úgy adódott, hogy viszonylag sokszor kértek fel arra, nyissak meg kiállítást. A kiállítás-megnyitó külön műforma, amilyen könnyűnek tűnik, hisz írói gesztus gyanánt szinte minden belefér, olyan nehéz. Nincs receptje, máig nem tudom, hogy kell csinálni. Az ember minden egyes alkalommal megpróbálja kitalálni, hogy a művekből induljon ki, de ne tévedjen a műkritika terepére, pláne ne viselkedjen ítésként, hozzá még ne olyan legyen, mint az előző, de azért mégis megnyitószöveg legyen, és így tovább. Hát, nem egyszerű dolog, miközben a képzőművészek szívesen kérnek meg írókat, illetve nem-képzőművészeket erre a feladatra, gesztusra, úgy érzik, hogy ez izgalmasabb. És hát valóban izgalmasabb, legalábbis a konkrét helyzetben, mint egy nagyon felkészült művészettörténész nagyon komoly tanulmánya, aki megnyitó gyanánt félórán át olvas fel, valami relatíve kicsi térben, ahol, mint a heringek állnak a vernisszázs-látogatók, és vagy tizenkét fok van, vagy negyven.

– Jól emlékszem, hogy az egyik Ördögkatlanon Böröcz András kiállítását is megnyitottad?

– Igen, Böröcz hordó témájú grafikáinak kiállítását nyitottam meg, azt hiszem, 2012-ben. Vele Váradi András révén ismerkedtünk meg, aki amúgy biokémikus, és írt egy remek, igen szeretni való könyvet *Haydan és most* címmel, saját (és Haydn) emléktöredékeiből. Ehhez rajzolt Böröcz, illetve tett hozzá a saját hordó-sorozatából, merthogy Haydn felmenői kádármesterek voltak, én pedig írtam a könyvhöz egy előszót. Nemrég pedig egy pár rézkarcahoz kérte Böröcz, hogy írjak szöveget, melyeknek tárgya bizonyos fokig a willendorfi Vénusz. Lehet, hogy én ezeket a, nem is tudom, kistárca-kispróza-kisesszéket szeretem csinálni? Mert ezek azért szaporodnak, hiába iszkolnék minden határidős munka előtt.

– Akkor ezt azért mégiscsak eltaláltam.

– Teljesen eltaláltad.

– Mondj még ilyet, akihez van, nyilván nem művészeti szakíróként, de valamilyen érzelmi viszonyod.

– Nemcsak azért, mert itt vannak ezen a beszélgetésen, de Pál Zoltánt is nagyon szeretem, meg amit Pinczehelyi csinál. Az egész piros-fehér-zöld sorozat vagy a sarló-kalapács sorozat felejthetetlen számomra, úgy gondolom, fontos része a magyar mentalitás- és művelődéstörténetnek. Is. De nehéz neveket mondani, sokan voltak és vannak, hadd ne kezdjek névsorba.

– Mind Szüts Miklósnak, mind Vojnich Erzsébetnek volt 1994-ben, illetve 1995-ben a pécsi Művészetek Házában kiállítása. Ezt csak azért mondom, mert mielőtt ide leültünk, beszélgettünk Pécsről különböző összefüggésekben, és azt azért érdemes látni, hogy ekkoriban egyéni kiállítása volt itt két olyan embernek, akik aztán később különböző nemzetközi egyéni kiállításokkal is megmegegyeztek. Ez azért nem vet rossz fényt Pécsre.

Vannak-e olyan képek az életemben, amelyek városokat ábrázolnak, vagy helyeket? Legyen akár távolabbi, vagy közelebbi helyet ábrázoló kép, ami elemi erővel, szuggesztívan hat rád. Akár azért, mert voltál már ott, és a kép felkelti benned mintegy vizuális madelaine-süteményként az élményt, vagy azért, mert még sosem voltál ott, de a kép annyira szuggesztív.

– Úgy látszik, hogy most nagyon a Csontváryk jutnak eszembe. A Nagy Tarpaták völgye, a Taormina-képek vagy a Jajce-képek, ahol egyszer voltam egyébként. Taorminában nem voltam. Természetesen vannak ilyen képek, amik beégnek az általam szeretett vagy fontos terekről Korculától Berlinig, Dubrovniktól Nizzáig, Fiumétől Malagáig.

– Itt a kiállítás terében az egyik falon az olvasható, hogy „A tengert nézni és olvasni roppant hasonló tevékenység”. Nagyjából ilyesmi, mert csak homályosan látom innen a betűket. Nacsinák

Gergely ortodox pap szövegei kísérik tehát Czákó műveit. Ha ennyi intimitást elárulhatok: te szoktál a tengernél hosszabban tartózkodni. Van-e ebben a mondatban valami?

– Rögtön észrevettem. Van. Volt szerencsém jó néhányszor úgy lenni az Adrián, hogy kiülhettem a teraszra és nézhettem a vizet. Napszám. Ez igen érdekes élmény, illetve próba, hogy el tudsz-e tőle szakadni, például úgy, hogy olvasni kezdesz, írni, dolgozni. Akár teljesen más tárgyakkal, mint a tenger. El tudod-e felejteni, hogy ott van előtted ez a csoda, miközben tudod, nem élsz annyit, hogy eleget nézd. Szóval a tengert nézni semmihez sem hasonlítható dolog, egy végtelen világ, amibe belefeledkezel és elveszel a nagy kékségben. Hm, az úrban. Pedig egy város látványa elvben sokkal gazdagabb, epikusabbak a részletei, hogy úgy mondjam. A tenger az irodalom nyelvére lefordíthatatlan, illetve metaforák rajaival közelíthető, körülírható, de ebből a szempontból a képzőművészet jelentős előnyben van, mert a tengert ábrázoló képek sokkal szuggesztívebbek.

– Hát igen, ezt tényleg nagyon nehéz transzformálni.

– Azt gondolom, hogy nem lehet, de lehet, hogy én nem tudom.

– Talán mind a kettőnknek közben eszébe jutott Tolnai Ottó, aki az ex-jugoszláv tengerfestészetnek több tucat festőjét tudja felsorolni, és azokról kiselőadást is tud tartani. Közülük, mondjuk a felének a műtermében is megfordult.

– Nincs író, aki többet tudna a tengeréről Tolnainál. De itt a tudás nem is jó szó. Nincs író, aki jobban érezné. Tolnai az azúr fogalmába sűríti azt, ami életérzés is egyben.

– És aztán összejátsszátja szövegeiben az azúrt az úrral.

– Igen, hommage-ként, hisz ezt már Kosztolányi is megcsinálta, és Tolnai nagyon közel áll Kosztolányihoz, Kosztolányi lényegéhez, az úrhoz az azúrban. Érdekes lenne megnézni, hogy ki használta először rímként ezt a két szót. Meglepődnék, ha nem Arany János lenne az, de előfordulhat, hogy Kosztolányi. Ady ír egy *Azúr-ország* című verset, de ezt a poént nem játssza ki.

– Akkor ez egy bácskai hagyomány?

– Hát igen, lehet, hogy bácskai.

– Azért is mondom, mert Tolnai Ottónál az azúr, a tágas, végtelen tenger van az egyik oldalon, a másik oldalon pedig az ő szűkebb vidéke, a Palics környéki úgynevezett Járás, ami egy szikes terület. És Kosztolányinál is megjelenik a poros, lomha, bús Bácska. Tehát a porosnak, kisszerűnek, elmaradottnak ábrázolt területtel szemben ott van ez a fantasztikus végtelen.

– De ugyanakkor Ottónál van valami zavarba ejtő ebben az ellentétben. Hogy ugyanis legalább annyira hasonlatosság, vagyis ez a végtelen, lapos semmi, ez akár a szikbe vagy szikké merevedett tenger is lehet. Tulajdonképpen éppúgy felkelti a tenger-képzetet, ahogy Petőfinél az Alföld, hisz van-e vége a végtelennek, s az üresség, az élettelenység csak látszat. Optika kérdése, s kedélyé.

– Most lassan eljutunk oda, hogy megkérdézzem tőled, hogy miután a tengert nem lehet az irodalomban ábrázolni – ez egy igen aljas kérdés, úgy is konferálok föl –, hogy a Dunát hogyan lehet ábrázolni. Hiszen sok-sok év óta foglalkozol a Duna-szövegeddel, ami bizonyos értelemben végtelen szöveg. De akár onnan is közelíthetünk, hogy rengeteg Dunát ábrázoló képzőművészeti alkotás van, kezdve a tizenhetedik századi rézmetszettel, ami Budát ábrázolja, amikor visszafoglalták a Habsburg-csapatok. Te rengeteget reserszíroztál a Dunával kapcsolatban, hogy ez a szöveg létrejöjjön. Hogyan lehet tehát ábrázolni?

– Sehogy, de azért az ember dolgozik. Ez most idézet, egyrészt Tolnai Ottó *Világpor* kötetének mottójából, mely mottó Keszi Imre egy anekdotájából való, miszerint a harmincas években egy hangverseny szünetében ő megkérdézi Bartókot – aki láthatóan nem rajongott az elhangzott modern zeneműért, romantikusnak tartotta –, hogy hát hogyan lehet akkor ma komponálni, tanár úr. És erre válaszolta Bartók az előbbi mondatot. Szóval, hogy hogy lehet a Dunát ábrázolni? Fogalmam nincs. El lehetne kezdeni azzal, amit Claudio Magris mond a Dunáról, vagy ahogyan Esterházynál lecsapódik. Egyre kevésbé tu-

dom. Az biztos, hosszú évek óta izgat, hogy kéne egy hosszú prózát írni, aminek a tengelyében a Duna van, pontosabban az én közeim a Dunához, életrajzi közök vagy kulturális közök. Ha tetszik, írom is, elég sokat dolgoztam már vele, de igazából nem a szöveggel, hanem a resersírozással, ami nagyon izgalmasnak bizonyult, főleg családtörténeti szempontból. A nagyapámnak erős köze volt a Dunához uszálykormányos lévén, tehát a családi legendárium közepében ott az ő és a nagyanyám Bräila és Regensburg közt eltöltött huszonöt éve, édesanyám kisgyerekkora, és bennem is innen ered, mármint a Duna. Ennek a Dunának Esterházy éppúgy szereplője, mint Magris. Arról nem beszélve, hogy hányszor laktam közvetlen Duna-közelben. Igazság szerint most is látom a Dunának egy kis darabját, és ez elég sokszor előfordult velem, miközben Budapesten laktam, vagy például Kremsben eltöltöttem hónapokat szintén a Duna-parton. Minél többet tudok róla, annál többet felejték, egyre inkább érzem, hogy csúszik ki a kezeim közül, talán ez, ami megírható belőle, hogy nem lehet megírni. Igaz, nem lehet nem megírni. Ezekkel pedig, hogy hogyan nem lehet megírni valamit, amit meg kéne, tele van a posztmodern padlás. Könnyen lehet, hogy egyszerűen nincs hozzá formám, viszont egyelőre nem tudom elengedni, hagyni, hogy ne legyen formájuk, s ez legyen a forma. Sok nem hosszú szövegdarab, de annál hosszabbak, hogy ki tudjam tenni magam elé őket és tologassam, mint hajdan a *Szódalovaglás* darabjait. Fejben pedig én ezt nem tudom átlátni. Szóval, kezdem belátni, megy az ember vakon a sötétben, a saját felejtéseinek a sötétjében is, és a mód vagy mód-hiány belepi a voltaképpeni tárgyat. De egyáltalán nem tettem le róla. Részek már jelentek meg belőle nálatok is, meg más helyeken is. Nem életrajz, nem családtörténet, és mégis. Egészen biztos, hogy lesz belőle valami. Ha más nem, annak a története, hogyan pattan le az ember rendre azokról a tárgyairól, fantazmagóriáiról, melyekről hosszasan akar írni, mert fontosak a számára. Nekem már volt egy ilyen tárgyam: Berlin, még a kétezres évek legelején. Berlin momentán egy halom avuló jegyzet a komputerem sötétjében, valahogy rá kéne s lehetne nyitni. Nekem, úgy látszik, kellene az ilyen fantazmagóriák, lelkiismeret-furdancok, miközben dolgozom.

– És akkor ezzel kapcsolatban most nincs számodra olyan belátható távolság, hogy azt mondd, mindjárt egy vagy két éven belül azért ebből lesz valami?

– Mondani tudom, jól is esik. De nem akarom kiengedni a kezemből, talán mert egész egyszerűen nincs meg. Néha egy-egy napos délelőttön, mint a nagy hal földobja magát több száz oldalas méretben, aztán délutánra kissé eltűnik.

– A fehér bálna?

– Igen. Miközben eléggé félek attól, hogy konkrét ígéretet tegyek, magamnak azt szoktam mondani, '27 végére meglehet. De hogy visszatérjünk ehhez a térhez, ahol a könyvtárgyakról van szó: valami van, az elejére és a végére kell rakni két könyvborítót, hozzá egy gerincet, kell sok finom lap a lapozgatáshoz, olykor van bele valami írva vagy nyomtatva. S megjelenik tizenöt példányban, mint egyfajta különös művészkönyv.

– A kiállítás második felében látható egy film, amiben Czákó Zsolt lapozgat, vélhetően maga, mert láttam a kezét, ami azonos az élő szerzőével. Szépen lassan lapozgat egy nagy könyvben, amiben rengeteg üres lap van, és néhány üres laponként aztán jönnek nagyon különös, esetleges képek: egy fekete macska hátsó fele a farkával, egy tűzfal, egy elmosódó lombkorona fotója, és nagyon rejtélyes, határozott téma nélküli képek ezek, inkább benyomások, impressziók, inkább asszociációkat tudnak kelteni. Amikor ezt a kiállítást megnyitottam, bele is írtam a szövegbe, hogy legalább olyan fontos ezeken a képeken túl maga az a lassú lapozgatás az üres könyvben, ez az elmélyült, lelassított, koncentrált tevékenység. *Imma Rakusa Lassabban! című* kötetét is említhetném, ami egy koncentrált, lassú életről szól: *figyeljünk oda arra, ahogy élünk, és ne hagyjuk, hogy a dolgok osszák be az életünket.*

– Így van, nem lenne haszontalan üres könyveket lapozgatni hosszán és lassan, úgy, ahogyan a tengert nézi az ember, miközben átfut az agyán ez-az, amit le sem akar írni,

hanem hagyja, hogy eltűnjön, elmenjen. Ezeknek az egyedi könyveknek lehet, hogy nagyon eljön az idejük. Mindig izgatott, hogy milyen lehet kézzel megírni egy könyvet, legalább valami nagyobb egységet in statu nascendi, szóval könyvbe írni, amely kézírás praktikusan nem olvasható. Nem egymásra, ahogy Esterházy egymásra írta Ottlikot, az *Iskola a határon*, hanem egymás mellé, de mégiscsak textúrája van, teste, súlya formája. Lehet, hogy ilyen könyveket kéne csinálni.

– Mindenesetre az biztos, hogy most a *Duna*-könyvet nem ígéréd meg a kedves hallgatóságnak, viszont azt tudjuk, hogy a PécsLIT-en remélhetőleg itt leszel, és a Könyvhétre jelenik meg a színházi darabjaidnak a kötete. Ezzel kapcsolatban volt dolgod? Belenyúltál a szövegekbe, átírtál valamit?

– Eleve külön kellett választanom azokat a dramatikus szövegeket, amikre rá tudtam mondani, hogy tényleg én írtam őket, azokhoz a darab-átiratokhoz, fordításokhoz képest, amikkel a kétezres évek első évtizedét eltöltöttem és rengeteg van belőlük. De ezeket nem éreztem volna fairnek a kötetbe tenni, mert ezeknek van egy szerzőjük, van egy fordítójuk. Én pedig felkérésre csináltam belőlük, amit csináltam, és lettek belőlük színházi előadások. Pillanatnyilag hat olyan darabom van, ami saját, és szóba került a kiadóban, hogy legyen belőlük egy kötet. Ebből ötöt játszottak, egyet nem. Tisztességesen végigolvastam őket, és ahogy emlékszem, apróságokat húztam belőlük.

– Távoliak már talán ezek a szövegek?

– Igen, elég távoliak, a legrégebbi, az *Ibusár* lassan 35 éves, a legfiatalabb is már több, mint tíz. Itt is olyasmi történt, mint a *Hadd legyen hús* kötetnél, az összegyűjtött verseknél: az volt számomra az érdekes, hogy egyszer ezeket egyben lássam és végigolvassam. Mondjuk színdarabot olvasni az nem oly nagyon üdítő dolog, legalábbis az olvasó nem annyira szokta szeretni, tehát itt inkább a dokumentálás a fő szempont. Színházak olykor kérték ezeket a darabokat, és kérdezték, hogy hol lehet őket megtalálni. Volt, amire annyit tudtam mondani, hogy ott van a gépemben, elküldöm, ha kell. De most akkor megvannak hozzáférhetően, egy könyvben.

NEM ÉRTI

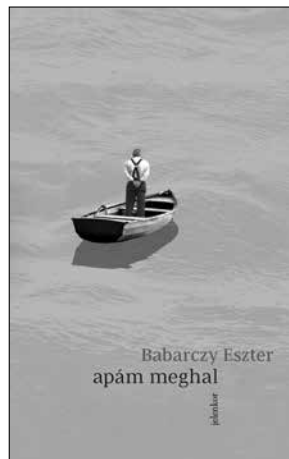
Babarczy Eszter: Apám meghal

A könyv utolsó sorait idézem: „Elhatároztam, hogy írok rólad, megírom a halálodat, megírom az életedet. Írok valamiről, ami mélységes tabuk alá esik, mert engem éppen a traumák és a tabuk felszínre hozása érdekel. Meggyógyítom magam a halálobból, és elgyászolok azon keresztül, hogy megpróbállak megérteni”. És mindjárt a könyv legelejéről is egy idézet, ami kapcsolódik ehhez: „»Mindnyájan egy lakoma maradékai vagyunk, ahol szüleink laktak jól.« Ezt a mondatot találtam egyszer kamaszkoromban. Sokáig azt hittem, Novalis írta, de hiába olvastam újra és újra a *Heinrich von Ofterdingent* meg a többi töredéket, nem találtam. Miért hittem, hogy Novalis írta? Nem tudom. A Google semmilyen nyelven nem ad rá találatot. Ez a mondat egyedülálló. Ennek a mondatnak nincs párja a világ összes írott szövegében. Ezt a mondatot minden bizonytalán én találtam ki, csak szükségem volt rá, hogy másnak tulajdonítsam. Neked is voltak szüleid. A szüleidnek is voltak szülei. Nem látok nagyon vissza az időben, háromgenerációnyi messzeségben talán, s akármennyit kutattam is a levéltárakban, akármilyen alaposan olvastam is újra meg újra a ránk maradt iratokat, hogy megismerjelek téged, az ismeretlen hőst, és ezáltal magamat is, a gyászával nehezen boldoguló hősnőt, óriási fehér foltok maradtak”.

Nem vagyok érintetlen. A legendás kaposvári színház életem szerves része volt, egy jó évtizedet fél lábbal ott éltem, a *Marat halálát* harmincöttször láttam, jól ismertem Babarczy Lászlót, bár inkább csodáltam, sőt irigyeltem, mint szerettem, írtam róla kritikát, készítettem vele interjút, igaz, valójában Zsámbéki-rajongó voltam, mint sokan, egyszerűen elbűvölt, hogy Zsámbéki Gábor mágnesként vonzza Kaposvárra a „jó embereket”. Ez nem tartozik szorosan ide, de illik megemlíteni. Az már inkább ide kívánczik, hogy nekem is van egy hasonló, régóta magamban hordott mondatom, csak én tudom, hogy egy XVI. századi szenttől, Avilai Teréztől származik, bele is írtam a *Másutt* című elbeszélésembe, amely fikatív Avilai-monológ. Így hangzik: „Mulandóak vagyunk, és a lélek nem érti önmagát”. Ez a mondat jutott eszembe, ahogy Babarczy Eszter könyvét olvastam, úgy is mondhatnám, hogy erről szól az *Apám meghal*, amely több, mint egy, az apja agóniáját naplószerűen leíró és saját naplóját reflexíven kommentáló szerző műve, hamisítatlan irodalom, és mint minden igazi író, Babarczy Eszter is, miközben híven, pontosan lejegyzik, ami történt és ami közben vagy utólag a fejében forgott, mást is mond, egyszerre egyedít és általánost az emberi jelenségről.

Nézzük közelebbről.

Gyerekkorából csillapíthatatlan haragot hurcol magával az apjával szemben. Ilyen kitételeket találok a könyvben: „A vasárnapi ebéd már akkor rémálom volt, amikor a hú-

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2025
176 oldal, 4999 Ft*

gom anorexiás lett, én pedig bulimiás”. „A te akaratodnak nem voltak határai, ha valaki határt akart szabni, felöklelted.” „A legrettenetesebb dolgok a családban történnek az emberrel. Veled is a családban történtek rettenetes dolgok. Sosem voltam fogékony a holokausz-identitásra, második nemzedék vagyok, de nekem nem ez fáj, nem ezzel nőttek fel. Én a családi titkoktól, sikolyoktól és ordibálásoktól szenvedtem. Amit ti csináltatok egymással, amit ti csináltatok velünk, velem, amit veletek műveltek a születek, amit velük műveltek a születek.” „Hamar kimondtad valamiről, hogy ostobaság, és ezzel lezárt-nak tekintetted az ügyet.” „Nem úgy kommunikáltál, mint aki képes a nyitottságra, mint aki elfogadja, hogy a másik egyenrangú.” És a legárulkodóbb eset, pár nappal az apa halála előtt: „Volt egy történeted arról, hogy milyen szörnyű bűnt követtél el ellenem, amikor tipegő voltam, talán még járn sem tudtam rendesen. Egy bögre teát öntöttél magadnak, és én mindenáron bele akartam dugni az ujjamat. Ne, ne dugd bele, mondtad, megéget! Forró! De ragaszkodtam hozzá (...), üvöltés lett a vége. Ezt nem lett volna szabad, nem lett volna szabad megengednem, újra és újra ezzel fejezted be a történetet. Azóta is büntudatom van!” A felnőtté érett kislány ehhez most hozzáfűzi: „Mindig meghatott, hogy ilyen élesen emlékszel erre a jelenetre, és meglepett, hogy annyi más bűnöd közt éppen erre emlékszel”. Babarczy Eszterben, aki eszmetörténész és tanít a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen, egyszerre van „hideg harag” és megértés az apja iránt. Még azt is képes leírni: „Színes és gazdag világod van, nem szürke és félelmetes, mint az enyém”. Persze „Heidegger szerint az élet lényege, hogy a múltat hordozzuk a jelenben, és állandóan, szorongva, előrevetítjük magunkat a jövőbe, mindig ebben a feszültség-hordozó ívben élünk (...) emlékek, traumák egyfelől, félelmek és traumák a másik oldalon”.

Tulajdonképpen mi is ez a könyv? Napló? Leszámolás az atyai brutalitással és értetlenséggel vagy filozófiai esszé az élet értelméről, illetve értelmetlenségéről? A szerző gyakran idézi a filozófia klasszikusait. Esetleg színháztörténet, hisz az apja halála után lázasan olvassa a Babarczy-interjúkat, a róla írt kritikákat, oldalakat szentel a kaposvári színház történetének? Netán orvosszociológiai stúdium, utóvégre a dráma sűrűsödésével, amikor már a „bácsi” testének megcsonkításáról van szó, amibe nem szólhat bele se a beteg, se a hozzátartozó, ezen is el kell gondolkoznia: „A modern orvoslásnak van egy embertelen arca, erre jöttem rá ott a kórházban, egy mechanikus arca, a protokoll, amelynek mindegy, hogy ki mit gondol, nem számít a kontextus, egyszerű parancs, amit követni kell”. Nem beszélve arról, amit az egykori kaposvári igazgató halála után az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából kikért anyagok, melyekre ő nem volt kíváncsi, elárulnak. „Csalódnom kellett. Az anyagod nagyon vékony, érdemi jelentés csak egy van benne, Molnár Gál Pétertől.” De az legalább kiderül ebből, hogy MGP valóban odafigyelt rá. Szolnokról egy utalás, Kaposvárról semmi, jellemző. „Úgy érzem, kijárt volna neked egy személyi besúgó.” És ki ez a Babarczy Eszter, aki mindezt írja? Esztéta, tudós, tanár, aki a kultúra felületi jellegéről és a testek „mély együtt mozgásáról” értekezik? Egy ingerült anyuka, aki rendre utasítja a renitens, megcsonkított testű, csecsemővé lett apát? Egy kislány, aki haragszik az apjára, mert az meghalt? Egy hisztigép, aki maga is megpróbálkozott az öngyilkossággal, nem csak az anyja? Akit súlyos szuicid esettel a pszichiátrián is kezeltek, ahol az apja természetesen nem látogatta meg? Netán egy zseni, egy született hercegnő, akit a körülmények és a körötte élők intoxikáltak, akár *A mérgezett nő* novelláinak figuráit? A történethez hozzátartozik, hogy akkor is van egy terapeutája, amikor a könyvet írja, aki szeretné, ha a vonal alatti, apróbetűs önreflexióit a páciens inkább vele osztaná meg. Babarczy nem enged, neki az a legfontosabb, hogy megírja. Ez egyértelmű, vagyis mindenekelőtt író. Az apja regényét és a saját regényét írja. Ezt tükrözi a rendhagyó regényszerkezet, a napról napra vezetett napló alatt a csillaggal és vonallal elhatárolt, kisebb betűkkel szedett önreflexió, ami vádirat is, önvizsgálat is, végső soron annak bevallása, hogy nem érti se az apját, se önmagát. Az állambiztonsági iratok kapcsán jegyzi

meg: „Te nem akartad kikérni soha. Nem akarom tudni – mondtad. Vagy: Tudom úgyis, hogy kik voltak a spiclik! Számontartottuk őket. Nem azért nem kéred ki, mert közömbös vagy, nem tartod fontosnak a kérdést. Számtalanszor hallottam tőled, amikor Tar Sándort próbáltam védeni, hogy nem volt kötelező spiclinek lenni. Aki nem akart, az kibújhatott alóla. *Valami más tart vissza, szeretném megérteni, hogy mi.*” (Kiemelés tőlem – P. A.)

Tulajdonképpen erről szól a könyv, az emberi magatartás átmeneti, de vissza-visszatérő dezorganizációjáról. Hogy nem lehet megérteni. Se magamat, se a mások viselkedését. Se az apa alkoholizmusát, se a Kádár-korszakban befutott karrierjét, se a Kaposvár-jelenséget, amely eredetileg olyan volt, akár „egy színház a nagy orosz sztyeppén”, ahogy az egyik akkori elmés színész mondta, végül viszont a sokkal jobb pozícióban lévő pesti szakmabeliek ácsingóztak érte, esetleg fel sem adva fővárosi státuszukat, hogy mindenáron elfoglalják a Kaposvárt; se a besúgóí jelentések íróit, sőt, legyünk őszinték, magát az Állambiztonsági Szolgálat létét sem, amit épp MGP jelentései, aki rendre jelentkezett a rendező Babarczyról pontos, géppel megírt policy-szintű javaslatokkal, tettek egyszerűen neveltségessé, pedig „most én mennyi mindent megtudhatnék” a ránk maradt jelentésekből.

Mi a titok? – kérdezi kimondatlanul Babarczy Eszter. A nagypolitika kulisszái mögött folyó játszmák, ahová aktív korában az apja is szeretett belesni, sőt egyéni játszmát folytatni egyes politikusok szembefordításával? Vagy a kíváncsi, ártatlan gyermek, aki bele akarja dugni az ujját a forró teavízbe, és akit előbb a szülők agresszivitása, majd a környezet értetlenségei, félremagyarázásai, rossz- és jóindulatú célzásai sebeznek össze? Vagy az emberi méltóság? A méltóság mibenléte? („Nem tudom, pontosan miben gyökeredzik, ha nem hisz az ember Istenben, és nem veszi komolyan az Isten képmása tézist.”) Az akarat integritása, a saját test feletti uralom? („A világirodalom teli van írókkal, akik megírták a szüleik halálát. Simone de Beauvoir, Philip Roth, Annie Ernaux, Esterházy Péter. De Beauvoir egy bekezdést szentel annak, amikor először csúszik félre az anyja hálóingé a kórházi ágyban, és először látja meg a vénuszdombjának gyér szőrzetét. Megüti a látvány, de az anyja nem törődik vele, nincs benne szégyenkezés. Ő már kívül van a társadalmi elvárásokon. Más szabályok vonatkoznak rá.”) Vagy épp ennek az ellenkezője, amit Babarczy Eszter fia mond ki a könyvben? („Nem dönthetsz jövőöd önmagad helyett, mert nem ismered a jövőöd gondolataidat. [...] Mindig lehet valami jó az életben, egy futó jó érzés, egy érintés, kapcsolódás. Nem veheted el magadtól ezeket az örömeket.”) Vagy maga az ember mint jelenség, aki a mítosz szerint is arra volt hivatva, hogy meghódítsa a Földet, majd esztelenül és önzőn elpusztította a bioszférát, a maga életlehetőségét, ám a klímakatasztrófa fenyegetettségében Isten nélkül is hisz valamilyen csodálatos fordulatban, amely megmenti a bolygót? Nem ugyanarról van-e szó, mint amikor a maga hatalmát gyakorló és védelmező Babarczy László a végső testi-szellemi romlás ellenére is élni akar? Egy bandavezér, ahogy a rendező Babarczy egyik író munkatársa mondta, „aki önzetlenül elvisel sok csapást annak érdekében, hogy a bandája még csak meg se érezze a fenyegetettséget”.

A fenyegetettség ettől függetlenül létezik, nem lehet megúszni. Ezt sugallják Babarczy Eszter lelkivilágának sötét erői, szuicid hajlama. Vagyis elsősorban mégis önvalomás ez a mű – mondhatnánk persze, hogy minden nagy könyv az –, önvalomás, amitől e vékonyka kis kötet a nagyokkal vetekszik. Ha komolyan, odafigyelve olvassuk, az emberi kommunikáció minden elmondott lehetetlensége ellenére lényegbe vágó dolgot közöl velünk: felráz reménytelenségünkől, passzivitásunkból, elszigeteltségünkől. Vagyis igazi antirobinzonád. Azt állítja, ha nem értjük a világot, a sorsot, az embert, magunkat, akkor is meg kell próbálni. Ha nem sikerül, újra felvenni a harcot. Mindent meg kell tennünk, amíg élünk, hogy megértsük.

A TÚLÉLŐ HANG

Rakovszky Zsuzsa: *Délutáni éjszaka*

Lázadó vagy ellenálló? E jelzők között vacillálok, amikor Rakovszky Zsuzsa kiegyensúlyozott, poétikai eszközei, témái szempontjából felismerhető, a líratrendeknek ellentartó költői életművét kell értékelnem. Minden újabban megjelenő kötet előtt ott van bennem a félsz e líranyelv kifulladását illetően, azonban már a sokadik olvasásélmény mondatja velem: Rakovszky az egyik legbravúrosabb finomhangoló kortárs, aki bölcséleti líráját mindig képes olyan sokrétű poétikai eszköztárral kidolgozni és olyan koncepcióba ágyazni, amely bár távol áll a mai trendektől, mégis újszerű és időtálló tapasztalatban részesít. Különösen érdekes figyelemmel követni, hogy ez a korszerűtlenség mennyire megosztja a recepciót már a hetvenes évekbeli pályakezdés óta. Egyfelől megjelenik az avittság vádja, amely a versszervezés, a költői téma- és szóhasználat ódivatúságát (lélek, szív stb.) kéri számon, másfelől többen is tanúságot tesznek a bölcséleti költészet hagyományos témáit megújító mivoltáról, kimunkált könyvkompozícióiról, egyenletes színvonalú köteteiről. A *Délutáni éjszaka* – és ezt igaznak tartom a 2006-os összegyűjtött versek óta megjelent többi verseskötetig is – ingadozó színvonalú, izgalmas kompozícióval, monumentális költői vállalásokkal, érzékletes kép- és szóhasználattal bír, leginkább a 20. századi bölcséleti lírához kötődő könyv. Utóbbi hagyományvonal hangsúlyozása azért fontos számomra, mert kérdésként merül fel bennem, hogy a modern és későmodern költészet ezredforduló óta töretlen divatja mennyiben befolyásolja a Rakovszky-befogadást, akár olyan értelemben, hogy a Rakovszky-versek nagyban hasonlítanak azokra a szövegekre, amelyeket konferenciákon agyonelemzünk, így bejáratott, otthonos értelmezési sémákkal közelíthetünk a művek felé, továbbá hasonló szövegszervezéssel találkozunk a közoktatásban is, így jó esetben Rakovszky-szerű verseken szeretjük meg az olvasást. Egyszerűbben mondva: máshogy kell-e kezelnünk egy kortárs verseskötetet, mert az abban található szövegek hasonlítanak azokra, amelyeket prototipikus, szép verseknek gondolunk? Bárhogy is legyen, Rakovszky Zsuzsa költészete kiváló példa arra, hogyan lehet kitartani évtizedeken át egy versesztétika mellett, hogyan lehet lázadás nélkül ellentartani a líra folyamatos változásának.

A *Délutáni éjszaka* is folytatólagosan viszonyul az eddigi életműhöz, ám eltér az összegyűjtött verseskötet (Visszaút az időben) óta megjelent művek vizualitáson alapuló koncepciójától. Míg a *Fortepan* beszélője ihletforrásként használt archív fotókat, a *Történekek* szövegei az életképek műfajába illeszkednek, addig a *Vita élő időben* című kötet *Képtár*-ciklusai kifejezetten képleírásokat tartalmaz. Ezzel szemben a legújabb kötet hangsúlyos eleme a hang. Persze nem drasztikus

Magvető Kiadó
Budapest, 2025
72 oldal, 3999 Ft

váltásra hívom fel a figyelmet, hisz például a dialóguson alapuló struktúrára már Visy Beatrix is rámutat az előző könyvről írt kritikájában,¹ továbbá nagyon pontosan detektálja a hang felértékelődését a Rakovszky-lírában Margócsy István is: „Rakovszky pályájának közepe táján megváltoztatta verseinek beszédmódját, s a hagyományos lírai költő szubjektív beszédét »hangokká« alakította át: verseinek beszélőjét figurákká módosította, ám anélkül, hogy verseit »szerepverseké« változtatta volna át”.²

A *Délutáni éjszaka* hangja kidolgozottabb költői koncepcióban jelenik meg. A hang teremti meg a versbeszélő egyszerre földi és a túlvilági pozícióját. A halál előtti utolsó mondatok vershelyzete könnyen pátoszossá válhatna, azonban a könyv ezzel szemben az utolsó mondatok, a két világ közötti lét elnyújtásával, örökké tételével ellenpólust teremt („Hallom, egy hang így szól: ez már a menny. / Most már minden örökre így marad”) – *Túlvilág*. Termékeny, izgalmas vershelyzet, mert a passzív, nem cselekvő, a túlvilág hívását elszenvető, pusztán a gondolataiban, emlékeiben élő versbeszélőt mégis erővel, a beszéd erejével, a világ átfomásának nyelvi lehetőségével hatalmazza fel. A Rakovszky-kötetben a hang tehát egyszerre a túlvilág hívásának, a lírai én gondolatainak és a versbeszélő azon képességének hangja, amellyel a végtelenségig nyújthatja, kijátszhatja a halál előtti utolsó megszólalást.

Továbbá a hang mint a versek hangzása a kötetstruktúrát is alakítja, hiszen az három egységre tagolható: az első részben a rímek felelnek a ritmusért (*Túlvilág–Utazás*), a középső részben *Őszi-téli szonettek* címmel a nyugat-európai költészeti hagyomány legkötöttebb műfajából olvashatunk huszonegy darabot, végül az utolsó egységben retorikusan szervezett szövegeket találunk, legyen szó töredékek láncolatáról (*Forgácsok, Hasonlatok az időre*), allegóriák kibontásáról (*Macska, Ciklámenek*) vagy a *Vita élő időben*ből ismerős imitált párbeszédokről (*Öregkor, Párbeszéd az énről, Párbeszéd a tavaszról és a testről*). A vershelyzet (az utolsó e világi mondat elnyújtása) és a kötetstruktúra (formai egységekre tagolás) tehát központi szerepbe helyezik a hangot, amelyet a *Délutáni éjszaka* témájával, a reménytelenséggel fog össze. A Rakovszky-kötet reménytelensége a múlt megszólíthatatlansága, a jelen meg nem élése és a jövő elképzelhetlensége révén áll elő.

A könyv beszélőjének reményvesztettsége már az első egységben kirajzolódik, például ha a *Depresszió* vers címét vesszük alapul. A versben a hold hívása uralkodik el a beszélőn, mely a holdtoposz klasszikus értelmét, a túlvilág felé vonzódást mintázza („Idő előtt felköltöznek a holdba, / azok közé, akik már nincsenek”). A szöveg poétikai bravúrja, ahogy összemossa a körülményeket a képzelgésekkel, pontosabban az éjszaka a konyhában ülő és a holdat fürkésző lírai én érzékelését, emlékeit, illetve vágyait. A versbeszélő nem ura saját magának, ki van szolgáltatva a holdfénynek, amely olyan könnyen hatol be a gondolataiba, akárcsak környezetébe: „Átüt a konyhaablak üvegén, / a vékony függönyön át tűz szemembe, / mintha a végítélet közeledne, / a hold, a jéghideg platinafény”. Az első versszakban rögtön tetten érhetjük a világok közti határtalanságot, például a holdfény kísérteties megjelenésével. A holdfényt egy nagyon sűrű képben, többszörös szinesztéziával viszi színre a szöveg, mely a túlvilági hívást egy testbe hatoló, hidegrázó, mint a platinafém, olyan csillogó és ellenállhatatlan jelenségeként ragadja meg. S a szóalkotás („platinafény”) mellett a versben végig következetes ölelkező rím ritmusa is fokozza az elragadás-elragadtatás élményét. A *Depresszió* második és harmadik versszakából kiderül, hogy a lírai én bevonódása azért ilyen intenzív, mert tárgyi („A konyhabútorok épp csak derengnek”), emberi („Akik valaha itt éltek velem, / már nincsenek, vagy túl a tengeren”) környezete jelentéktelen, nincs már olyan, ami a földi világhoz kötne. Pontosan és érzékletesen támogatja meg ezt a gondolatot a versszakok közti soráthajlás eszköze („Holdfényben minden elvalótlanul, / talán mert nem felel lélegzetemnek // más léleg-

¹ Visy Beatrix: Az idő és a tér csapdájában. *Élet és Irodalom*, 2023. október 13.

² Margócsy István: Egy igazi klasszikus költő. *Élet és Irodalom*, 2020. december 4.

zet a két sötét szobából”), amely akárcsak a túlvilág és az evilág között a holdfény, úgy oldja fel a formai határokat. Továbbá hasonlóan erős költői megoldás az *elvalótlanul* szóalkotás, amely vélhetően az ‘elvarratlanul’ és a ‘valótlanul’ összerántásából hozza létre a túlvilág hívásának közismert kifejezésekkel megfogalmazhatatlan élményét. Bár egy kritikában nincs hely arra, hogy sorról sorra elemezzük tovább a szöveget, talán ennyiből is belátható, miképpen támogatja a reménytelenség gondolatát a poétikai dimenzió. A reménytelenség tehát e versben és a könyvben is egyfajta bizalmatlanságot jelent az idővel szemben. A *Depresszió* beszélője a múltban nem rögzített emlékképeket, hanem derengő emlékfoslányokat talál, beszéde jelenét a túlvilág hívása mozgatja, amely azonban egy be nem látható, el nem gondolható jövőképet fest. A Rakovszky-féle versnyelvnek kimondottan jól áll a reményvesztettség mint téma, hiszen szóalkotásaival, egyedi rímtalálataival, határhelyzeteket áthidaló poétikai megoldásaival képes kapcsolatot teremteni a transzcendenssel úgy, hogy ezt nem imaszöveggént teszi (hanem meghagyja a túlvilágot a maga földi ismeretlenségében, kozmikus jellegében), nem válik pátoszossá sem (mint az előző kötet néhány verse az apokaliptikus vízióival), de nem is hajlik át személyességbe (tehát nem söpörhetjük le annyival a könyv vállalását, hogy öregkori szövegek), és utóbbival összefüggésben a szerepversek műfajával sem rokon (azaz nem tudjuk meg a *Depresszió* című szövegben, hogy egy párkapcsolati, szülői, gyermeki viszony hiányáról ad-e számot). Talán épp a költői vállalás és a költői nyelv egymásra találása miatt annyira bosszantóak a helyenként értelem- vagy koncepciózavaró megoldások. Az előbb elemzett, *Depresszió* című versben találunk példát egyszerű túlírásra: „A föld a jégcsap holdvilág alatt / forog velem sötéten és kihülten”, emellett a központozás és a mondatkezdés viszonya következetlen, hisz míg a második és a harmadik versszak közti soráthajlásban az utóbbi versszak kisbetűvel kezdődik, addig a harmadik és a negyedik versszak között ugyanez a poétikai technika nagybetűvel kezdődő egységeket eredményez. Koncepcionális szinten pedig csak az éjszaka-motívum megjelenésével magyarázható, hogy hogyan kerül a *Multiverzum* című, gondolatritmus alapján szerveződő szöveg a kötet első, rímes versekből álló felébe, avagy fordított érvelés alapján, miért került *A bolond lány dala* című keresztírmekre épülő szöveg az utolsóba.

A kötet gerincét adó, *Őszi-téli szonettek* az egyedüli egység, amelynek koncepciója érthető és következetes: huszonegy, őszből a tél felé tartó szonett. Már önmagában örömteli, hogy egy olyan versnyelvi eszköztárral rendelkező szerző, mint Rakovszky Zsuzsa, ilyen nagy vállalkozásba kezdett, s még ha a műfajból adódóan érződik is helyenként a formakényszer, legalább annyi ihletett megoldást olvashatunk. Az V. szonettben megjelenő kötet cím („A téren át mentem tegnap haza, / fölöttem sárga lombok vízesése, / de lent már árnyékot vetett a térre / az ősz, a délutáni éjszaka”) például megint csak az idő- és térviszonyok összemosását szolgálja. Az ősz a versben egyszerre évszak, napszak és pillanat, amely tartalmazza a lírai beszélő gyerekkorából ismerős félelemérzetét is („S hirtelen, / mintha a fiatalság ősze lenne, / mindaz a sejtelem és rejtelem, / ami akkor, zúdult most is szívemre”). Az ősz okozta emléketörés megrémíti a lírai ént, hirtelen újra gyerekeknek érzi magát, hisz a gyermeki létállapot egyik sajátja a biztonságközpont kívültre (szülőre, nevelőre, testvére stb.) helyezése. Így az V. szonett befejezésében az ősz okozta érzelemegyüttest kezelni, racionalizálni, elmondani nem képes gyermek hiába szólítja fel a Másikat a felborult idő helyreállítására. Miután a Másik csak hiányával van jelen, a beszélő a rettegés állapotában rögzül, a vers elhallgat, nincs, aki az időt meg- vagy helyreállítsa („S félttem, megroppan, mert nem vagy velem, / az őszi kozmosz súlyától az elme”). A szöveg sikerültségéhez nagyban hozzájárul, hogy a félelemkeltő jelenségeket leíró második versszakban a *fél* szó sokszorososan megismétlődik, kvázi más jelentésű szavakba ékelődik, ezáltal színre víve a kísértetieség mindent uraló érzetét (lásd dőlttel: „Gyorsan sötétedett, fél hét fele / feltüneztek lassanként a fények. / Fényszórók lyuggatták a

félsötétet, / s mint régmúlt otthonok kísértete”). Különösen érdekes, hogy a *délutáni éjszaka* szókapcsolatnak a versben nincs kitüntetett szerepe, pusztán az ősz metonimikus alátámasztását, árnyalását szolgálja, pontosabban egy ugyanolyan megfoghatatlan időátmenetet képvisel, amely a lírai ént hatalmába keríti. Így a kötet cím jóindulatú olvasata lehet az idő átmenetiségének, észrevétlen múlásának színrevitele, amelyet az ereszkedő, trochaikus metrika is támogat, azonban a kritikai látásmód azt mondatja velem, hogy a *Délutáni éjszaka* bár jól hangzik, de nem fogja össze, fedi le a közt szövegeit és a vers kontextusából sem igazán sokatmondó, noha tényleg jól hangzik.

A szonettek utáni utolsó egységben retorikus szerveződéssel komponált verseket találunk, melyben leginkább a *Vita élő időben*ből ismerős párbeszédes forma uralkodik. A hang és a hangzás dominánsan itt nem a rím és a ritmus szintjén, hanem gondolati szinten érhető tetten. Emellett ezek a szövegek árnyalatnyival közvetlenebb hangnemben szólalnak meg, jobban eltolódnak az öregség léttapasztalata felé. A *hang* című vers beszélője kifejezetten konkrét: „Esténként, tíz körül, / ki tudja, mért, bekapcsolom a tévét.” Az idő és a tevékenység pontos rögzítésével szemben az észrevétlen, konstans pusztulás áll („mindez pusztá látszat, / mert mindenütt, élő és holt anyagban, / ugyanaz az erő munkál, amely / felolvasztja a kávéban a cukrot”). Az utóbbi idézetben lévő Dsida-utalás vagy a későbbi szakaszban lévő Vörösmarty-idézet a *Csongor és Tünde* Éj-monológból („lény nem lakta Éjbe”) nem véletlen, hiszen *A hang* a számadásról szóló magyar nyelvű irodalmi hagyománnyal folytat párbeszédet. Ez a párbeszéd tetten érhető a szövegszervezés felsorolásszerűségében is, amely a hétköznapi, az élet mértékét meg nem határozó és az értékadó dolgok összevetésére épül, összehasonlításként elég, ha Kosztolányi vagy József Attila ide sorolható szövegeire gondolunk. A számadásversek értelmezésének megkerülhetetlen eleme a reflexió arra a túlélési lehetőségre, amelyet a szöveg, az írás, az irodalom, mint az emlékezés megteremtője képes nyújtani. A Rakovszky-vers ereje abban rejlik, hogy paradox módon a versbeszédet nem írott, hanem ahogy a verscím is mutatja, elhangzott szóként, hangként állítja be. Ezért is igazán megrázó az utolsó versmondat, amelyben a lírai én a halállal szembeni tehetetlenséget mondja ki („hiszem, vagy nem hiszem, meg fogok halni”), ezáltal emlékezteti az olvasót a halál elkerülésében való reménykedés értelmetlenségére. Mindezt természetesen – a Rakovszky-lírára jellemző módon – ellentétezzé a szöveg azáltal, hogy a játékosnak ható csúszdázás allegóriájába helyezi a gondolatot („Hogy minden óra és perc / csúszda, melyen feltartóztatathatlan / csúszik lefele minden, köztük én / a »lény nem lakta Éjbe«, / a feneketlen mélységbe, ahol / rám omlik s eltemet az idő homokfala”).

A kötet utolsó egysége erősíti fel leginkább a korábban említett következetlenségi, szerkesztési problémákat. Például stílusosan, poétikailag egyedibb lenne a könyv a költészeti hagyomány és a népszerű kultúra által sokszor használt rímpárok és képek nélkül: „Tegnap olyan volt a világ, / mint egy meghitt szoba. / A föld, a víz, az ég, az ág / mind lelkek otthona” (*A bolond lány dala*); „Elveszthetem az arcom és nevem, / és mindent, amit valaha szerettem, / mindenkit, aki kedves volt nekem, / bárkit-bármit – de a szeretetet nem” (*Párbeszéd az énről*). Illetve a kötet egészét tekintve is zavarba ejtő az utolsó egység a közvetlenebb hangnem és az öregség tapasztalatvilágát konkretizáló szövegszervezés miatt. Nem emellett szeretnék érvelni, hogy ne lenne a bölcséleti líra és az öregség tapasztalata között átjárhatóság, ne hathatnának termékenyen egymásra, sőt azt is érzékelem, hogy megkönnyíti a kötet befogadását az utolsó szakasz hétköznapi élethelyzetekből táplálkozó versbeszéde. Arra szeretnék csak rámutatni, hogy a korábban ismertetett kötet-konceptióból, amely a hang központi szerepéből, a formai alapú struktúrából, az idő átmenetiségéből és a reményvesztettség tapasztalatából áll, az utolsó szakasz csak az utóbbi kettőt veszi figyelembe. Ebből adódóan leszűkítőnek, a könyv komplexitását eltévesztőnek tartanám a *Délutáni éjszaka* öregkori költészetre szűkítését. Mindazonáltal reflektál-

nom kell arra is, hogy az általam felvázolt kötetkoncepcióból kimutatnak a könyv utolsó részében található szövegek, szövegrészletek.

Rakovszky Zsuzsa legutóbbi könyve átgondolt kötetkoncepción alapul, amelyet a tőle megszokott líranyelvéhez igazít. A *Délutáni éjszaka* koncepciója kifejezetten elmélyíti a Rakovszky-féle versbeszédben amúgy is benne rejlő filozófiai téteket. A könyvben található költői vállalás, a szonettgyűjtemény megírása a legnehezebbek közül való, amelyet a költő hatalmas és kifinomult poétikai eszköztárral valósít meg, de a szonettekén kívül is található több olyan vers a könyvben, amely elférne egy életmű-válogatásban. Ennek ellenére azonosíthatók olyan pontok a *Délutáni éjszakában*, amelyeket egy határozottabb szerkesztői kéz kigyomláthatna, az utóbbi időben megjelent Rakovszky-kötetek (*Fortepan* mellett) legemlékezetesebbjét még következetesebbé, kiegyensúlyozottabbá téve. Mind ezt nem a kritikus rosszindulata, hanem az életmű értelmezésének elősegítése mondatja velem. Ugyanis a kritika elején felvetett kérdést, ami a Rakovszky-líra újszerűségét kérdőjelezi meg, épp a kötetkoncepciók kidolgozottságának megmutatásával lehetne lezárni.

F E K E T E R I C H Á R D

SZÍNES ÜVEGTÖRMELÉKEK

Keresztesi József: Szabadság mozi

Keresztesi József tavasszal megjelent *Szabadság mozi* című könyve a *versek és képek* alcímet viseli. A mindössze 35 verset tartalmazó vékony kötetben a szerző groteszk rajzai is helyet kaptak (hat rajz hat oldalon a könyv különböző pontjain), továbbá a kötet címéül szolgáló, verző oldalon közölt szöveg mellett a következő lap rektóján egy kollázs is található, mely négy, a Fortepanról származó fotóból, valamint a (*szabadság mozi*) gépiratos szövegének töredékeiből áll. Ha mindehhez hozzátesszük, hogy az anyag meghatározó részét képezik a dalszövegek, akkor egyértelművé válik, hogy a könyv a hagyományos értelmezéshez képest szabadabban definiálja a verseskötet médiumát, és ez a fajta szabadság egyfajta alkotói etikának tekinthető.

Az, hogy a hátsó borító belső oldalán a szerzői fotó alatt Keresztesi verseskötetei között a szó hagyományosabb értelmében verseket tartalmazó 2019-es *Inverz Ophelia*, valamint a tíz évvel korábbi, dalszövegeket közlő *A Karácsondi út* mellett a 2010-es években írt gyerekirodalmi művek is helyet

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2025
80 oldal, 2999 Ft

kaptak, véleményem szerint túlmutat a marketingfunkción. A 2018-as, Év Gyerekkönyve Díjat nyert Csücsök, *avagy a Nagy Pudinghajsza* című verses meseregény, valamint a korábbi gyerekkönyvet, a 2015-ös *Mit eszik a micsoda?* egyaránt magán hordozza az angolszász – és nem utolsósorban az angolszász hagyományból építkező magyar – nonszensz jegyeit. A kimagasló formaérzék, az invenciózus nyelvjátékok, a kauzalitás felforgatása, a váratlan, néhol meghökkenítő asszociációkból fakadó humor hasonló üzenetet hordoz, mint a *Szabadság mozi* versei: a könyvekben megszólaló hang – a formai és minőségi értelemben vett önfegyelem ellenére is – valamilyen fajta elemi szabadságot közvetít. Jean-Jacques Lecercle szerint a nonszensz a viktoriánus kor preskriptív, erősen szabályozott intézményi és viselkedéskultúrájának ellenmozgalmaként született meg, melynek felszabadító nyelvhasználata éppen a költői és a köznapi nyelvben rejlő inherens többértelműségeket mutatja fel, és elemi tapasztalata a nyelvi szabadság.¹ Kérchy Anna Lewis Carroll kapcsán írt tézise tehát, miszerint „a nonszensz poétikai és politikai programjai elválaszthatatlanul összefonódnak egymással”,² ebben az esetben is érvényesnek tűnik.

A *Szabadság mozi* olvasása során számomra teljesen egyértelmű volt, hogy nyelvi értelemben mélyen elkötelezett költészetéről van szó, melynek nyelvhasználata a társadalmi-politikai kontextusra adott válaszként értelmezhető. A könyv elsődleges kontextusa szűkebb értelemben az a belpolitikai-ideológiai status quo, melynek működése következtében létrejött az immár versbe írható „bajszosszar” kifejezés (*Finom kis pop*). A tágabb értelemben vett elsődleges kontextus pedig a nyugati kultúra hanyatlásának frázisától a globális kapitalizmusig tart, melynek nyomán például elkészülhetett az *Egy mondat a zsarnokságról* újabb kiváló parafrázisa, a kortárs gazdaságot az egyéntől az államszövetségi szintig uraló adósságkultúráról szóló *Egy mondat az adósságról*. Kulturális korlátozások az országhatáron belül („ordít a néni, vadul letépi a Bibliáról a zsugorfóliát” – *Érzékeny utazás*), fenyegetés az országhatáron túl (lásd az orosz–ukrán háború kitöréséről szóló *Csütörtök* című verset): a korlátok elszenvedése és a fenyegetettség érzése hívja elő a kötet poétikai szabadságigényét, melynek legfontosabb eszközei a – leginkább ironia, valamint szójátékok formájában megjelenő – humor, a montázs, valamint a kötetben található szövegek műfaji és beszédmódbeli diverzitása, melynek szerves része az összetett utalásrendszer.

A Peer Krisztián ötvenedik születésnapjára írt *A megúszásról* című vers humora már a – Peertől származó – első mottóban is szembeűnő. A *Mesterterv* című Peer-versben olvasható részlet áthallása *A kis herceg* felé a szójáték eszközével él, amire a második sor sötét ironiája felel („Igazán jól csak a szikével lát az ember. / Aggyal minden iszonyú.”). Keresztesi verse „Az ironia ocsmány sárkányát ki dőfi le?” kérdéssel indít, majd a megszólaló, aki telefonos jegyzeteiből próbál alkalmi költeményt írni, hogy olcsón megússza a feladatot, egészen a szeretethimnuszig – s azon túl egy Pilinszky-allúzió át a „Lángoló csirkepokol” újabb bibliai utalásáig – vezeti a verset. A hasonlóan szegyetelen kultúrtörténeti szójátékok („Akhilleusz és a technós”; „A fejlődés nélküli lovas”), valamint az ironia motívuma (és eszköze) mellett a versírásra történő metareflexív utalások uralják a – nem csupán köszöntőként, hanem versként is szokatlan, ám – rendkívül erős szöveget, mely a kötet egy markánsan meghatározható verscsoportjának kulcsát is magába rejti: „a jelentés színes üvegtörmelékként zörög / kaleidoszkóp-szívetekben”.

Az üvegtörmelékekből álló, montázs alapú szövegszervezés látványos példája a kötet egyik legerősebb darabja, az *Egy nehéz nap éjszakája* dalszövege, melyben Pilátus hajnali

¹ Jean-Jacques Lecercle: *Philosophy of Nonsense. The Intuitions of Victorian Nonsense Literature*. Routledge, New York, 1994, 1–5.

² Kérchy Anna: *A viktoriánus nonszensz poétikája és politikája. Metamedialis játék Lewis Carroll fantázia-világában*. Akadémiai doktori értekezés. SZTE, Szeged, 2022, 20–21. https://real-d.mtak.hu/1448/7/dc_2014_22_doktori_mu%20%283%29.pdf

négy és hét között a Credo nevű kocsmban issza le magát. A kézenfekvő további bibliai referenciák (vak hóhér, Isten fia stb.) mellett a szöveg a római kultúra elemeit mozgatja (provinciák, drachma, sestertius), a zenei referenciák pedig a hatvanas évek végétől (David Bowie *Space Oddity* című számának híres „Can you hear me Major Tom?” sorától) Andrew Lloyd Webber 1971-es rockoperáján keresztül („Jézus Krisztus szupersztár”) az Európa Kiadó nyolcvanas évek eleji *Bon-bon-si-bon* refrénjéig („ez egy igen-igen kemény, kemény világ”) tartanak, miközben a vers erősen mediatiszált közeget jelenít meg („a tévéből a római hírek” folynak; „Júdástól egy *Friend Request*” érkezik). A montázsszerű szövegépítkezés egyrészt pontosan illeszkedik a delirizált éjszakában mozaikosan megjelenő ingerekhez, másrészt az ironikus politikai kiszólások – lásd a „Piedone Brüsszelben” messzemenőkig aktuális utalását, valamint „a provinciákban mi a lakosság identitása / a reformcsomagnak lesz-e hatása a stabilitásra” dupla sornak a tévéből érkező, ám erős politikai töltettel bíró jelentését – szépen rímelnek az underground dalszövegek stílusjegyeit hordozó vershez.

A dalszövegekkel kapcsolatban egy további dolgról mindenképp érdemes szólni: Keresztesi Józsefnek szövegíróként, a Szóránya, az Új Párduc s újabban az Új Anya zenekar frontembereként, valamint értekezőként is volt/van érdemi mondandója a dalszövegekről. 2005-ben a Müller Péter Sziámi dalszövegeiről írt bírálatában például a következőt olvashatjuk: „A dalszöveg műzsája egy tramlpi. A saját közegéből – a zenei világából – kiszakadva a legkritkább esetben képes normálisan viselkedni. Fűlsértő, slendrián, nem lehet emberek közé vinni. (...) A dalszöveg *olvashatósága* (...) nem műfaji kérdés, hanem inkább arra vonatkozik, hogy az adott szöveg képes-e átlépni az alkalmazott költészet határát – azt a határt, amely tehát nem a jó és a gyöngye, a minőségi és az odakent szövegek között húzódik, hanem akár két kitűnő dalszöveg között is.”³ Az *Egy nehéz nap éjszakája*, a *Finom kis pop* vagy a *Tékozló fiú* című szövegek bőven átlélik az alkalmazott költészet határát, műzsájukat nemhogy emberek közé lehet vinni, hanem költészeti műhelyek vezetőjévé lehet tenni, hogy ott megtaníthassa a formai (ön)íróniát is, mint a *Világdal* című – szintén refrénekkal élő – versben, ahol a „baby talk” slendrián nyelvhasználata (lásd a dalszövegek slendriánságának korábbi közhelyét), tehát a tévesztés okán jöhet létre a hibátlan formai megoldás: „Szájában mit visz a / aranyos kiscica?”.

A fenti példából is látszik a dalszövegnek készült versek műfajbeágyazó igénye, hiszen mondókaformát imitál az idézett sorpár. A műfaji és beszédmódbeli sokszínűség ugyanakkor jóval túlmutat a dalszövegek kötetbe illesztésén, a *Szabadság mozi* ugyanis tartalmaz például traktátust, esszéverset, bordalt, szonettet, ódát, episztolát vagy tankákat. Témái szintén sokszínűek (a drogtól a szexrobotig, a hazától a rendszerváltásig, a háborútól a kávéfőzésig, a tárgyias és az alanyi költészettől a művészeti díjátadóig), utaláshálója pedig – főleg a montázs alapú szövegépítkezés miatt – a terjedelemhez képest feltűnően összetett. A kötet egészen végighúzódnó bibliai, modern (s persze posztmodern) irodalmi és zenei utalásháló mellett a közvetlen művészeti kapcsolatokon túlmutató, a lehető legszélesebb értelemben vett társadalmi referenciák tömkelegével él Keresztesi könyve. A nyilvánvaló közéleti példákon kívül erős többszemponttal telítődnek az életrajzból érkező, ám annál mindig tágabb perspektívában láttatott terek. A kötet című választott 1992-ben megszűnt gyöngyösi Szabadság mozi például ugyanúgy beazonosítható, mint a City Disco vagy a Postapark (*Tékozló fiú*). A Gyöngyösön született és nevelkedett szerző életrajzán ugyanakkor túlmutatnak az utalások: utóbbi versben valamikor karácsony (krampuszlányról álmodozó Téalapóval) és újév (politikai párt által szervezett versenyfutással és lencsével) között a tékozló fiút a téesz várja vissza, miközben a kilencvenes évek kultikus szórakozóhelye, a City Disco előtt száll el egy faszent. A közelmúlt

³ Keresztesi József: Ezer új és ezer régi. Müller Péter Sziámi: *Dalszövegkönyv. Összes: 1980–2005*. In: uő.: *Hamisopera*. Kalligram, Pozsony, 2007, 67.

történelmi kontextusaiban tehát lépten-nyomon feltűnnek az ideológiai asszociációktól nyüzsgő társadalmi kontextusok is. Gyöngyös mellett Prága szerepe kitüntetett a kötetben: a szerző 2020 őszét egy ösztöndíjjal a cseh fővárosban töltötte, így nem véletlen, hogy a Borbély Szilárdnak ajánlott vers (*A testről*) már első mondatában is megidézi (az élettelen élővé tevő Frankenstein és Dzsépettó mellett) a prágai gölem feltételezett megalkotóját, Löw Rabbist. A következő vers, *A Reményhez* a csehszlovák húszkoronásból indul ki, ahogy a *Gazdátlan galambszárnyak* szövegfolyama szintén a vers kezdetekor tematizálja a várost, és ugyanez igaz a Bertók Lászlónak címzett (az ő emlékére írt) prágai levélre, valamint a tankákra is. A Bertók-émlékvers – melynek keletzése a költő halála utáni nap, 2020. szeptember 15-e – a „karanténtavasztól” a „karanténószig” tart, miközben a séta – Bertók László számára is rendkívüli szereppel bíró – gyakorlatát és motívumát emeli témává mélyen átélt dikcióval.

Látható tehát, hogy a sokféle beszédmód között olyan is feltűnik, mely a korábban taglalt ironia–szójáték–montázsszerű építkezés hármását megbontja vagy épp mindegyik elemet figyelmen kívül hagyja. Az *Elengedi az irodalmat* szójátékok és hirtelen asszociációk nélkül, ám rendkívül ironikus módon vezeti végig az irodalmat egy bogárral azonosító vezérmetaforát. A *Harminc év múlva* elégikus tónusa humoros ellenpontozás nélkül, egyetlen momentumot rögzít, egy vízben sétáló nő képét, s helyezi azt időbeli távlatokba. A kötetzáró óda, *A keserűséghez* pedig jóval visszafogottabb ironiát hordoz, mint a dalszövegek. Ez az utolsó vers visszavezet a kritika elején felvetett szabadság kérdésköréhez, ugyanis erőteljesen tematizálja a rendszerváltást: a versbeszélő egy képet támaszt a keserűség oltárának lábához, melyen három öregember szerepel „egy süllyedő világ romjainak kellős közepén, / kilencvenegynehányban, / és én, az új világ turistája, / arra gondolok, / hogy ezt pont megúsztam, / pedig pont nem”. A rendszerváltás tökéletes jelen ideje a szabadság ígérését hordozta, és így szép lassan érvényét veszítette az underground ellenkultúra, melynek – a korábban említett nonszenszhez hasonlóan – poétikája és politikája szervesen összekapcsolódik egymással. Amióta Keresztesi Józsefnek verseket tartalmazó könyvei jelennek meg, mind a magyar politikai közeg, mind a társadalom- és természettudományok által sokféleképpen körülírt globális polikrízis olyan politikai retorikákat és intézményeket termelt ki, melyek szükségszerűen hívnak (ismét) elő különböző szabadságorientált ellenkulturális beszédmódokat. A *Szabadság mozi* – melynek nyitó verse, a *Traktátus az alanyi és a tárgyias költészetről* szimbolikus módon egy Petri Györggyel való fiktív találkozást ír le – ezekhez az ellenkulturális beszédmódokhoz kapcsolódik, a versek színes üvegtörmelékei a minket körülvevő, sok tekintetben abszurd világról tudósítanak egyszere szórakoztatóan és nagy súllyal, azaz érvényesen, szabadon.

„NEM KAPCSOLÓDIK Ő SEHOVA”

Papp Ágnes Klára: „Egy hangra várt”. Mándy Iván magyar és világirodalmi kontextusban

Összefoglalva a recepció időnkénti tanácstalanságát, Erdődy Edit úgy fogalmazott egykori monográfiájában, hogy a jelentős művészekhez hasonlóan a huszadik századi magyar irodalom legeredetibb alkotója, Mándy Iván titokzatos író. Munkássága látszólagos egyszerűsége ellenére ezért nehezen megragadható.¹ A monográfus a jelentésbeli nyitottságot olyan nyelvi, formálpoétikai, szemléleti példákkal demonstrálta, mint az „egymást kioltó poétikai közelítések”, az irodalomtudomány rendszerező-osztályozó kategóriáinak és fogalmi nyelvezetének való ellenszegülés, a materiális (például tárgyak) és „anyagtalan-légies” (például álmok, víziók, jelenések) elemek egyidejűsége vagy a műnemi-műfaji határokat áthágó szövegalkotási módok. Az irodalmárok így legfeljebb erőfeszítéseket tehetnek a művek körülírására. A szerző kedves szavát és tevékenységét játékba hozva, a Mándy-hermeneuták legjobb esetben is csak *lődöröghetnek* az életmű *tájain*. Esterházy Péter humoros hapax legomenonjára is utalva: az értekezők kerülgethetik csak a „mándykat”. A leleményes szóalkotás is e nehezen kategorizálhatóságot jelölte. Márton László esszét is írt az értelmezői beszédmód kihívásairól, melynek konklúziója: Mándy írásművei „megbosszulták céltudatos olvasásukat”. Márton szerint ugyanis a látszólag mindig ugyanazokat az elbeszélői formulákat alkalmazó szövegvilág – amelynek szisztematikus olvasása során a novellák, kisregények és hangjátékok minél „derengőbb és bizonytalanabb határú egésze” olvadhatnak össze – korántsem nevezhető homogénnek.²

Erdődy egy másik, a recepciótól ugyancsak nem idegen állítása pedig így hangzott: Mándy életműve szinte előzmények nélküli a hazai epikatörténetben.³ Csaknem így vélekedett a másik nagyhatású értelmező, Balassa Péter is, tőle kölcsönözzük a címet is. A legpoétikusabban azonban Jelenits István nyilatkozott: „mint egy kertben egy virág, ami csak nő, és nem sokat törődik a többi növényvel”.⁴ A diskurzus visszatérő hatástörténeti dilemmája tehát, hogy ennek a sajátos és szuverén nyelviségnek, a modern „magyar

A Kulturális és Innovációs Minisztérium Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Erdődy Edit: *Mándy Iván*. Balassi, Budapest, 1992, 7–8., 106–111. Vö.: „Mintha a vele egyértékű, egymagasságú mesterek közül neki volna a legtöbb titka.” Balassa Péter: *Mándy és a kísértetek*. In: Uő.: *Észjárások és formák*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985, 129.

² Márton László: Mándyról írni. *Holmi*, 1996/4, 557–558.; Darvasi Ferenc: *Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról*. Corvina, Budapest, 2015, 71.

³ Erdődy: i. m., 7–8.

⁴ Darvasi: i. m., 150.

Gondolat Kiadó
Budapest, 2025
160 oldal, 4500 Ft

próza kivételesen nagy lírikusának”,⁵ a strofikus-zenei modalitásnak, a hangulati-atmoszferikus elemeknek, az auditív-vizuális hallucinációkból és álomstruktúrákból építkező epikai szövevénynek, vagyis a Mándy-titoknak hol keresendő a hazai és világirodalmi előzményei, esetleges párhuzamai.

Papp Ágnes Klára „Egy hangra várt”. Mándy Iván magyar és világirodalmi kontextusban című tanulmányköteté négy komparatív elemzésével és bennük felvázolt Mándy-próza alakulástörténetével ezekre a kérdésekre keres válaszokat. A három részre (*Elődök, Kortársak, Konklúziók*) tagolt gyűjteményben olvasható két összehasonlítás, melyek a recepció részéről ugyan már felvetett, de részletes prózapoétikai, elbeszéléstechnikai, tematikus-motivikus vagy szemléleti vizsgálattal mostanáig nem igazolt Mándy-komparációt szemlézik tüzete-
sebben: Krúdy Gyulát és Bohumil Hrabalt. Olvasható továbbá Bálint Tibor munkásságával és Mészöly Miklós tárgyias leírásával kapcsolatban is egy-egy összevetés. A tanulmánykötetet Papp Ágnes Klára korábbi Mándy-publikációit némileg módosítva szervezi egységbe, melyek a Mándy-centenárium apropóján megjelenő a *Séta közben*, a szakirodalomból válogató az „Egy ember álma” című tanulmánykötetekben, valamint folyóiratokban (*Szépirodalmi Figyelő, Literatura*) olvashatók eredetileg. A komparációkból építkező konstrukciót dicséri elsősorban, hogy olyan Mándy-evidenciákat helyez a fókuszba (lásd: Krúdy, Hrabal, a kelet-európai abszurd és groteszk, megszorításokkal a camus-i abszurd), amelyek voltaképpen a látásmódjával idáig adós maradt a recepció. Másodsorban: Papp úgy tud beszélni a Mándy-mikrokozmosz legfőbb, elsőre (!) akár közhelyszámba menő karakterológiai, motívikus, tematikai, topográfiai (például a kisemberek-lecsúszottak, a téri árusok, a gyermek, az eszképiák, Zsámboky János, az álom, a mozi, a kísértetek, a tárgyak, a szállodák, a terek, a bér- és lépcsőházak stb.) és mindezek leginkább narratopoétikai vonatkozásairól, hogy elkerüli a klasszikus, sokat emlegetett szerzői toposzokkal operáló beosztásokat – azok mindig más életművel, elbeszéléstechnikai sajátossággal viszonyba állítva szerepelnek a kötetben. Az olvasás során így Mándy világa sem tűnik olyan szűkösnek, mint ahogyan azt már mind a művekkel, mind a róluk szóló diskurzussal kapcsolatban megfogalmazták. Sőt, egyetértve a konklúzióval, miszerint a komparatív elemzések mellett „lehetőségünk nyílt rálátni bizonyos összefüggésekre”, melyek „az életmű alakulástörténetére is új szempontból világítottak rá” (143.), az „Egy hangra várt” értekezéseit kivált jellemzi a differenciálás igénye. Papp Ágnes Klára nem a Mándy-oeuvre „homogenitását” törekszik hangsúlyozni, hanem a hazai és világirodalmi mintázatokra fókuszálva a pálya elmozdulásait rögzíteni. Néhányat kiragadva: a tárgyak funkciójának változása – a „múltat [már] nem felidéző, hanem megidéző” mediális tulajdonságok (144.); a „tárgycikluson” belül elkülönített szövegcsoportok – a szereplő, a tárgy vagy inkább a hely köré szerveződő fragmentumok (113.); az elbeszélői szubjektum egységességének szempontjából elkülönített pályaszakaszok, mint például a ’40-es és ’60-as évek közötti, leginkább a fiú nézőpontját érvényesítő művek (143–144.); a ’70-es, ’80-as évek ismeretelméletileg agnosztikusabb alkotásai (129.); a „hang tereként” vagy a „tér hangjaként” jellemezhető epikák (149.).

Mándy irodalmi előzményeinek, párhuzamainak azonosítását nehezíti, hogy egyesek szerint – mint Darvasi Ferenc vagy Tarján Tamás – Mándy nem tekinthető olyannyira profi, célirányos, szisztematikus olvasónak. Ezt vélhetően olyan pályatársakhoz mérten kell érteni, mint Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes vagy Ottlik Géza. Talán nem tévedünk nagyot, ha úgy fogalmazunk, megfigyeléseikhez, verbális megnyilatkozásaihoz és prózanyelvi szenzualitásához hasonlóan Mándynak olvasásszokásai is nagymértékben emocionális és impresszionisztikus forrásúak voltak. Papp Ágnes Klára idézi is azt az interjút, amelyben a szerző a nouveau roman intellektualitásával kapcsolatos ellenérzéseiről nyilatkozik, mely-lyel többször is hírbe hozták őt. (112.) Mándy továbbá a magas- és a tömegkultúra alkotása-

⁵ Kántor Péterrel készített interjúból idézve. Uo., 49.

it sem határolta el egymástól olyan élesen. Van irodalomtörténész, aki nem is a magas irodalomban tartja keresendőnek az epikák előzményeit, hanem a mindennapok populáris kultúrájában és az élőnyelvi regiszterekben.⁶ Véletlenül sem állítjuk azt, hogy ezzel arányosan az életműnek ne lennének intellektuális, egyes filozófiai-bölcseleti teoreémakkal is könnyedén dialogizáló részei. Nemrégiben Darvasi revidálta is azt a többek részéről osztott vélekedést, miszerint az elméleti rendszerekben, a túlonúl intellektuális műveletlenek áramlatokban kevésbé érdekelt Mándy egyszerűen antiintellektuálisnak, műveletlennek lehetne nevezhető, aki még a gimnáziumot sem volt képes befejezni.⁷ Darvasi kutatásai azt igazolják, hogy szemben a gimnáziummal Mándy az egyetemi közegben otthonos társadalmi-kulturális környezetre lelt, és gyakori vendége volt a pesti bölcsészkar előadásainak és a Négyesy László-féle szeminárium mintájára indított, a Trencsényi-Waldapfel József vezette stílusgyakorlatoknak, ha nem is volt hivatalos egyetemi polgár.⁸

Az esszéisztikusabb, metareflexív novellákban, másképpen: a szerzői mesterségről is *fabuláló* epikákban a narrátorok is megjelölik nyelvi-poétikai, modális, stilisztikai vagy szemléleti előzményeiket: „Akad irodalmi hatás is, persze. Van egy vonulata a magyar irodalomnak. Krúdy, Gelléri... Egy bizonyos oldottabb, líraibb próza. [...] És Hemingway.”⁹ Papp Ágnes Klára egy lábjegyzetben össze is gyűjt néhányat azok közül, akiknél Krúdy epikájának hangulati-atmoszferikus építkezése, líraisága, kísértetei, valamint az álom, a képzelet és a valóság határait áthágó prózavilága a „mándyk” egyik hagyományaként szerepel (9–10.), s miként felhívja a figyelmet, a sokat citált szakasz folytatását, amelyben a narrátor e hagyománnyal szembeni ellenérzését is megfogalmazza, már kevésbé szokás idézni: „[Krúdy h]őseitől, nőalakjaitól ágyban fekvő beteg leszek, annyira hamisan érzem őket. De mellékfigurái, utcaképei, elromlott, örökké csöpögő vízcsapjai feledhetetlenek.”¹⁰ A recepcióban hasonló gyakorisággal említik a Kosztolányi révén „tündéri realizmussal”, míg Németh László részéről pedig „álommal beoltott realizmussal” jellemzett Gellérit. „Úgy [...] kanonizálódott a magyar irodalomban, mint egy álomvilágot megjelenítő, kicsit könnyűkezü, léha, lágy, fantáziáját tekintve Krúdyhoz, figuráit nézve Gelléri Andor Endréhez kapcsolódó író”¹¹ – fogalmaz Sándor Iván, akinek *Drága Liv* című regényében Mándy szereplőként is megjelenik. A tizenkilencedik század, a századforduló és a századelő időszakából lehetséges előzményként szokás továbbá említeni Ambrus Zoltán, a Cholnoky testvérek, Gozsdu Elek, Kádár Erzsébet, Kuthy Lajos, Molnár Ferenc vagy Szini Gyula nevét is. Világirodalmi viszonylatban Hemingway szikár, kihagyásos és párbeszédés dikcióján kívül a Mándy-novella lényegre szorítókozó elbeszéléstechnikáját és mesteri csiszoltságát Csehovhoz és Maupassant-hoz, költőiségét viszont F. Scott Fitzgerald-hoz szokás mérni.¹² *A huszonharmadik utca* eszképzismusának gyökereit regisztrálták már Alain-Fournier *A titokzatos birtok* című regényében, ahogyan a téri lecsúszottak és Csempe Pempe

⁶ Lásd Tarján Tamás interjúját. Uo., 51–53.

⁷ Megjegyzendő, erre olykor maga a szerző is rájátszott interjúiban: „Kant... hát igen, ez nálam szúnt meg végérvényesen. Nem mintha büszke lennék rá.” Mándy Iván: Utcák, terek, kapualjak. Beszélgetés Mándy Ivánnal a szülőföldről (Alexa Károly beszélgetése). *Kortárs*, 1975/6, 880.

⁸ Lásd Darvasi Ferenc: *Csak hagyjanak békén. Mándy Iván élete és pályája*. Osiris, Budapest, 2024, 142–143.

⁹ *A Mit akarhat egy író?-t* szokás idézni. Mándy Iván: *Séta a ház körül*. Budapest, Magvető, 1966, 329.

¹⁰ Uo.

¹¹ Darvasi: *Köztünk vagy*, 43.

¹² Orbán Ottó leveléből idézve: „Nem csak nagy író vagy, de szeretni való, és bölcs ember is. Egyhangú persze, de úgy, mint Csehov, és mellesleg költő, mint a legjobb Fitzgerald.” Darvasi Ferenc (szerk.): *„Szeretve tisztelt Főcsatár”*. *Mándy Iván válogatott levelezése*. Budapest, Magvető, 2018, 321. Mándy levelezéséből egyébként kitűnik, hogy szívesen és nagyra értékelve olvasta Hemingway és William Faulkner mellett Fitzgerald írásait is. Mándy és Csehov párhuzamairól Hózsza Éva írt monográfiájában. Hózsza Éva: *A novella új neve*. Forum, Újvidék, 2003.

mindennapos túlélését is hasonlították már a camus-i abszurd ember vagy Szisziphosz csúcokért vívott küzdelmeihez – elsősorban Erdődynél olvashatunk részletesen az abszurd Mándy-féle változatáról.

Az első összevetés Mándy fragmentálódott világ- és szövegszemléletéből, valamint a nagy narratívák kalandjait helyettesítő narrátori-szereplői álmodozásból és képzelődésből, hallucinálásból és vizionálásból indul ki: „[Krúdynál is jellemző] a *kaland* hiánya, illetve *vágya*, »az elveszett Történet keresése, felidézése, újrainása« mint cselekményszerző elem” (11.). Papp Ágnes Klára az írók közötti hasonlóságot így a fantázia, az álmodozás nyomatékos szerepével, a fikción belüli realitásérzet elvesztésével, valamint a kronologikus időtapasztalatok megszűnésével magyarázza, míg a különbségeket az elbeszélői és szereplői fokalizációból, vagyis a látásmódok és az észlelők helyzetéből, továbbá a narratív világhoz való viszonyokból eredezteti. Az elemzés szembehelyezi egymással – leginkább a Mieke Bal-i fokalizációs elméletet és Mihail Bahtyin megnyilatkozásokra tagolt beszéd-konceptióját hasznosítva – a vizualításra (Krúdy) és a hangra (Mándy) kondicionált narrációt. Utóbbi jellemzői: a nézőről a hallgatóra helyeződik át a fókusz (18–19.); a fokalizátor „sokszor hallgató”, akinek a „fülével halljuk a leírtakat” (19.); a „kihallgatott beszédek lejegyzése” válik a narráció lényegi attribútumává (144.); az asszociációkból, dialógusokból és élőbeszédyszerű replikákból építkezik a narráció. Mindezt a tanulmánykötet Balassa auditív megközelítését, a „hangjátékforma-szerűsége” újragondolva „a »látvány poétikájáról« a »hang poétikájára« való áttérésként” definiálja. (144.) Ezen olvasat szerint Mándy epikai szövevénye a narrátori és szereplői hangok közé ékelt valós vagy hallucinált hangokból, továbbá a tárgyi kultúrára és a locusokra rakódott emlékezet- és/vagy fantázia-nyomok megszólaltatásából áll: „azért találó a nyom kifejezés Mándy esetében, mert nála az emlékezés és a fabulálás elválaszthatatlan egymástól: sokszor nem tudhatjuk, a megidézett történet a tárgy története vagy az azt megpillantó narrátor fantáziálása. Ugyanakkor ez a nyom éppúgy lehet hang, mint kézzelfogható tárgy vagy bejárható hely” (22.). Papp Ágnes Klára olvasatában Mándy tárgyait, helyeit és hangjait az választja el Krúdyétól, hogy utóbbi esetben azok csak a belső (emlék, érzés, lélek, gondolat) kivetített projekcióinak visszatükrözései. (28.) Ezzel szemben Mándynál nemcsak a belső, hanem a külvilág nyomaiból épül fel az elbeszélés, „ez az »Én világáról« a »Másik világára áthelyeződő figyelem« [...]. A hang már verbálisan megformált, a *Másik*, a beszélő nézőpontját, szemléletmódját – nem pedig az emlékező, felidéző lelkiállapotának, hangulatának lenyomatát – őrzi: megidézi a beszélőt, ahogy a tárgy médiuma lesz a tárgyat használó hangjának, képének, történetének megjelenítésére” (30–31.). Az értekező ugyancsak Balassával egyetértve ehhez kapcsolja a Mándy-világ kísértetiességét is, modván: a hangok, helyek és tárgyak sosem önmagukként, hanem mindig valamilyen múltbeli vagy elképzelt létezőnek, eseménynek vagy történésnek a lenyomataként, médiumaként szerepelnek. (21.)

A későbbi komparációknak is a hang válik az egyik értelmezési irányulvévé. A Mándy-szövegek tárgyfeldfogatását és Mészöly tárgyias leírását összevető rész újfent a hangszerűség (Mándy) és a látványyszerűség (Mészöly) distinkciójával él. Papp Ágnes Klára e helyütt, Mészöly és a nouveau roman felületszerű poétikájának olvasataira támaszkodva, a *Film* elbeszélés módját a látható világra való korlátozottságban, a „mély, azaz a belső, a szubjektív, a nem *jelen* lévő” hozzáférhetetlenségében (123.), az embert a tárgyi létező szintjére „dezantropomorfizáló” technikában összegzi: „ebből egyenesen következik egyfelől a szemlélő [...] végletes elidegenedettsége, másfelől a látványon túli valóság rekonstruálhatatlansága, a világ alapvető némasága, megszólíthatatlansága” (123.). Mándynál a narrátor, a fokalizátor, a szereplő és a tárgyak kapcsolata antropomorfizált, dialogikus, familiáris: párbeszédbe, kérdésekbe és vitába bonyolódnak. E relációban a „látható felszín mellett minduntalan a láthatatlan, de a gesztusokon, a megnyilatkozásokon keresztül a szubjektív belső, illetve az elmúlt mutatkozik meg” (124.). Pusztán a gondolatmenet ki-

egészítéseként: itt hasznosítható lett volna Zsupos Norbert és Bagi Zsolt egy-egy vonatkozó tanulmánya, melyekben úgy fogalmaznak, Mészölyt nem is annyira a tárgy önmagában, mint inkább a tekintet tárgyiassága érdekli.¹³ (Bagi szerint a Mészöly-próza etikája, némileg a „dezanropomorfizációt” is új megvilágításba helyezve, az abszolúttal és a hierarchikus struktúrákkal való szembefordulásban is keresendő, esetünkben az emberi és a tárgyi létezők alá- és fölrendeltségének megbontásában. Ennek eszköze a tárgyiasság tekintet. Mátyás etikája ezzel szemben a tárgyak és a helyek iránti felelősségvállalásban keresendő, mint ez a *Miért írók?* vagy az *Utószó helyett* című novellákból kiolvasható.)

Papp Ágnes Klára az összevetés során a „tárgyciklus” alakulástörténetét és a kísérletes minőség újabb értelmezését is ismerteti. Az életmű korábbi szakaszában a tárgyak, a helyek és a hangok, de ilyen szerepet töltenek be a tulajdonnevek is (24.), jobban megfeleltek a megidézés mellett a felidézés, az emlékezés és – habár az értekező kerüli ezt a fogalmat, ez esetben megengedhető – a tanúsítás kritériumainak. Vagyis: egyes művekben az elbeszélő is képes volt olvasni és megszólaltatni a nyomokat, ahogyan az antropomorfizált nyomok is beszámoltak a múltjukról. A '70-es, '80-as években, legfőképpen a *Magukra maradtak*ban viszont a „csönd általánossá válik: a tárgyak nem szólnak meg, hanem az egykori életről, hangokról árulkodó nyomok lesznek. Ezt az írást a nyomolvasó, találgató, önmagával párbeszédet folytató narrátor hangja uralja” (37.). Papp Ágnes Klára elbeszélésében a tárgyak, a helyek és az őket szóra bírni kívánó elbeszélő itt már a médium szerepében van, amelynek episztemológiai pozíciója sokkal bizonytalanabb: „a párbeszéd egyoldalú, a dialógus *belső dialógus*, a találgatás nem vezet a múlt megismeréséhez, a tárgyi világ végső soron éppúgy *néma* marad, mint Mészöly esetében. Ez viszont erős kétségeket ébreszt a médium megidézéseivel szemben is: nem csak illúzió, a magában beszélő képzelődő ember illúziója?” (128.) Az ismeretelméletileg agnosztikusabb világ fokozódó kísérletességét pedig a hallucinációk és a fikción belüli realitás, a képzelő és a felidézett múlt közötti különbségek megszűnésével magyarázza. Balassára utalva: „a világ már csak kép, másolat, árny, de meg nem tudhatjuk, minek és mié”.¹⁴ Ez az olvasat illeszkedik Erdődy, Balassa vagy Györffy Miklós hasonló konklúziójú írásaihoz, továbbá jó érzékkel nevezi ki a nyomszerűséget a Mátyás-epika egyik központi jellemzőjévé. Abban azonban nem vagyok biztos, hogy a munkásság ezen késebb szakaszában (például *A mosoda, A lift, A villamos, Ogmánd, Temető, A házilétrák*) nincsenek alternatív lehetőségei a múlthoz való hozzáférésnek, így kétségeim vannak afelől, hogy a felidéző-megidéző és a hallucinatív, mediális megidézés ennyire mereven elválasztható kategóriák lennének egymástól. Egyes novellákban a tárgyak a mediálást a történeti-történelmi múlthoz, esetleg annak atmoszferikus, hangulati vagy emocionális impulzusaihoz való hozzáférés eseményévé is alakítják. *A házilétrák* példáját említve: a novellában felkerekedett, antropomorfizált munkaeszközök meglátogatják a második világháború halál- és munkatáborait: „Tovább, tovább, de minél előbb! Összeakadt a lábuk, ahogy bukdácsolnak, botorkáltak egymást lökdösve, taszigálva. Néhányan csúnyán elvágódtak. [...] Belegázoltak a tengerbe. Olyan dühödtséggel, mintha mindent le akarnának mosni magukról.”¹⁵ A passzus éppen az atmoszfé- és hangulat kutatásra (elsődlegesen Gernot Böhme munkáira) támaszkodva válhat magyarázhatóvá. Ebben az esetben a mediálás a történeti-történelmi tudáshoz való hozzáférés eseményeként is olvasható, hiszen Mátyás elbeszélésében itt egy olyan konstellációt alkot az ember, a dolog és a környezet egymással, amely

¹³ Bagi Zsolt: Megfelelés, hasonlítás, tettenérés. Mészöly Miklós prózaetikai kísérletei. *Literatura*, 2023/1, 39–50.; Zsupos Norbert: A felület poétikája. Az objektív elbeszélés Mészöly Miklós Saulusában. In: Bagi Zsolt (szerk.): *Pontos észrevételek. Mészöly Miklóstól Nadas Péterig és vissza*. Jelenkor, Budapest, 2015, 131–167.

¹⁴ Balassa: i. m., 128.

¹⁵ Mátyás Iván: *Huzatban*. Budapest, Magvető, 1992, 211.

létrehozza, jelenlétszerűvé teszi ezt a fluid, nehezen megfogható, eddig anyagtalanul gomolygó történeti atmoszférát, amely az egykori erőltetett menet és a létrák bukdácsolásának köztességéből áll elő. Számtalan hasonló szövegrészt találhatunk a többi példában is.

Egy másik megjegyzés pedig a *Magukra maradtak* és annak világirodalmi kontextusára vonatkozik. A Hrabal-fejezet mellett Papp Ágnes Klára ebben az elemzésben kapcsolódik Mándy és az abszurd kapcsolatát taglaló diszkusszióhoz. A *Magukra maradtak* esetében az elbeszélői szólam találatait, kérdő és bizonytalan modalitását, ismeretelméleti agnosztikusságát közelíti Camus létbölcseleti esszéjéhez, hogy azt elvetve egy másik hagyományhoz, a Jaroslav Hašek és az említett Hrabal nevével is jelölhető kelet-európai abszurd irodalomban horgonyozza le a Mándy-életművet: e tradíció „éppúgy a világ közömbösségéből, az ember kiszolgáltatottságából indul ki, csak hogy szemléletmódját az ezt elszenvető, ennek a maga módján ellenálló hétköznapi ember határozza meg, hol – mint Hašeknél – a hatalomból csúfot űző groteszk, karneváli derűvel, hol humoros-melankolikus együttérzéssel” (138.). A kötet Mándy és a cseh szerzők közötti hasonlóságot tematikus példákkal indítja. Úgy mint: a tipikusan kelet-közép-európainak nevezhető periferikus, nehéz egzisztenciájú, eszéképizmusra hajlamos figurák (a kisember, a téri lecsúszottak, a félkegyelműek, a pábitel stb.); a velük szimpatizáló elbeszélők; a „peremvidékeken” és átmeneti helyeken létrejövő otthonosság és közösség (lerobbant lépcsőházak, szállodák, kocsmák, terek, büfék stb.); a mindezek mellett megjelenő életöröm és humor. A Mándy–Hrabal párhuzamban is kiemelt funkciót nyer a hang, ugyanis éppen a szövegélők, monologizálók (Hrabal) vagy a hangokból képződő közösségek (Mándy) lesznek azok, melyek az abszurd közép-kelet-európai változatában képesek ellene tartani a világ idegenségének: „az abszurd világot kilátástalan otthontalanság jellemzi: az érthetetlen és áthatolhatatlan világba vetett kisember magánya, kiszolgáltatottsága. Hrabal is és Mándy is a hetvenes évek végéig ezzel az átlagember kisvilágának otthonosságát helyezi szembe. [...] Ezért is lesz akkora jelentősége az élőbeszédnek, a történetmesélésnek, a társalgásnak: ezáltal teremtenek közösséget a magányos individuumok, ezáltal lakják be, teszik sajátjává a teret és az időt” (68.). A hrabali karakterológia, topográfia és a hangra összpontosító narráció vizsgálatába illeszkedik a Bálint Tibor-fejezet is.

Habár számos hasonlóság kimutatható a Mándy-próza és bizonyos abszurd kezdeményezések között (a camus-i vagy a hašeki–hrabali szereplők; a beckett-i nyelv-, szubjektum- és léttöredezettség), meglátásom szerint azonban ezeket csak igen erős megszorításokkal fogadhatjuk el. Az abszurd életérzés az ember és a világ közötti szakadás eredménye, vagyis a közöttük lévő „jeges csendből” (Jean-Paul Sartre) vagy – Camus metaforáját kölcsönözve – áthatolhatatlan falból következik, és ne felejtjük, erre az abszurd életérzésre mondta Alain Robbe-Grillet, hogy ez még mindig *kényelmes* magyarázata az ember és a világ szakadásának. Ezzel szemben Mándynál a szubjektum és például a dologi világ kapcsolata éppenséggel egymásra utalt, gyakran összefonódik, elválaszthatatlannak tűnik egymástól, ahogyan áthatolhatatlannak sem nevezhető, mint ezt Papp Ágnes Klára remek elemzése is bizonyítja. Már az első tárcáktól kezdődően állandóak az ember-tárgy hasonlatok, a perlekedő-csacsogó, nézőponttal, percepcióval és tekintettel is bíró dologi kultúra, valamint a szubjektum és az objektum kategóriáinak elválasztását gyakorta elbizonytalanító elbeszélés mód. Így a *Magukra maradtak* esetében is inkább azzal a gondolattal értek egyet, nem cáfolva ezzel az ismeretelméleti bizonytalansággal elszámoló olvasatot, ami az első fejezetben volt olvasható: „a tárgyak nem szólalnak meg, hanem az egykori életről, hangokról árulkodó nyomok lesznek”. Hiszen egyfajta „ismeretelméleti nullfokként” mindig ott marad Mándynál, hogy a tárgyaknak volt valamilyen kapcsolatuk az emberrel, ugyan itt már egy kimerevített pusztulásvilágban sínylődnek, de éppen a homályos, kísérteties emberi nyomok miatt Mándy tárgyai sosem lesznek képesek visszahullani valamiféle nonhumán, már a kísérteties nyomoktól is megfosztott materiális létezésbe. Az abszurd,

a nouveau roman mellett Mándy tárgyainak elemzésekor világirodalmi kontextusként Virginia Woolf tárgyelfogására is érdemes lehet felhívni a figyelmet. Woolf a szubjektum és az objektum kapcsolatának azt az eltávolodását viszi színre műveiben (elsősorban a *Solid Objects*-ben), ahová Mándy még a *Magukra maradtak* esetében sem érkezik el.

Mivel az „*Egy hangra várt*” vezérgondolata a hangproblematika, talán nagyobb figyelmet érdemelt volna Mándy hangjátékírói munkássága, esetleg a *Csutak a mikrofon előtt*. A konklúzióban Papp Ágnes Klára nagyon helyesen megjegyzi, hogy a hang létmódjában természeténél fogva benne rejlik valamiféle kísérletiesség. Ennek oka lehet: a szubjektumról való leválaszthatósága, efemer volta, vagy éppen azon nyomszerű tulajdonsága, hogy egyszerre a jelenlét és a távollét kettőseben áll. Ezzel ugyanakkor nagyon szoros kapcsolatot tartanak fenn a rádió technomediális adottságai is. A pálya késeibb szakaszában a hangszerűség és a látványszerűség elválasztását ugyancsak megnehezítik a tipológiai és nyelvi szétziláltságnak a vizuális impulzusai: a fragmentumokra, versszerű betétekre, feliratokra, eltolt sorhatárookra széteső szöveg. Itt mintha a vizualitásban testet öltő anyagság pont a tárgyak anyagságának mulandóságára figyelmezne. (130–136.) Az első fejezetben olvasható koncepciót, hogy a vizuálisan észlelt tárgy és a hang számtalan módon egymásba játszódik Mándynál, itt is érvényesíthetőnek gondolom. Az eddigiekben ütköztetett olvasatok nem csorbítják Papp Ágnes Klára tanulmánykötetének vitathatatlan érdemeit: a recepció legalaposabb, legkiterjedtebb tárgyértelmezését, az alakulástörténeti folyamatokat, Erdődy és Balassa részéről felvetett értelmezések újra- és továbbgondolását, valamint a mind ez idáig csak futó említésekkel igazolt hazai és világirodalmi előzmények-párhuzamok részletes vizsgálatát. A kötet vállalásából adódóan az viszont némileg bírálható, hogy a cím igen távlatos célt sejtet a hazai és világirodalmi kontextus felvázolásával – ez maradéktalanul nem teljesül. Az *Elődök* fejezet már csak a többes szám használatával is többet sejtet Krúdy-nál. A recepcióban számos, az említés szintjén felvetett Mándy-előzmény található még, melyeket igencsak sommásan felsoroltam, közülük bővíthető lett volna még a fejezet. Világirodalmi vonatkozásban sokkal összetettebb hatástörténeti elágazásokat nyit meg a kötet az abszurdal, a francia új regénnyel. Ugyan az „*Egy hangra várt*” utolsó komparatív elemzésének zárószakaszában az „ismeretelméleti pesszimizmus” és az ontológiai bizonytalanság gomolyog (129.), egyvalami bizonyos: a Mándy-recepció Darvasi Ferenc bibliográfiájával és Papp Ágnes Klára tanulmánykötetével a *lódörögés* helyett immár céltudatos mozgásba lendült.

nov
25
19⁰⁰

FALUSI MARIANN

TÖRVÉNYTISZTELŐ
TOLVAJOK

KODÁLY
KÖZPONT

ZSOLNAY
GRÉSÉGKEZELŐ
NKFT.

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

PAPPAS

PAPPAS

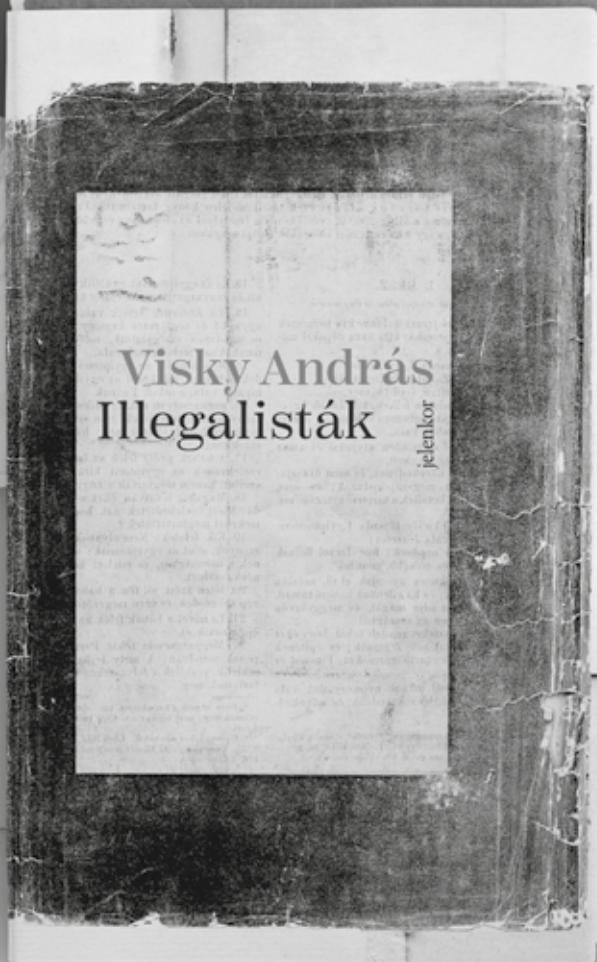
PÉCSI SÖR
PREMIUM LAGER

PÉCSI SÖR

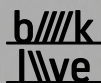
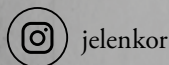
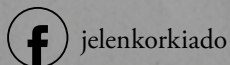
MEGJELENT

Visky András új regénye

”Csak a történeteinkben van számunkra hely, ott vagyunk igazán szabadok és boldogok. Nélkülük nem tehetünk egy tapodtat sem.

jelenkor

booklove.hu/jelenkor

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

20
25

BERTÓK
LÁSZLÓ
KÖLTÉSZETI
DÍJ ÁTADÓEST

SZIJJ *NAGYDÍJ*
FERENC

FEHÉR *KISDÍJ*
RENÁTÓ

KÖZREMŰKÖDIK:

MÁTÉ GÁBOR
BALOGH MÁTÉ
HORVÁTH MÁRTON LEVENTE
ZARÁNDY ÁKOS
PANNON FILHARMONIKUSOK
OBERON TÁRSULAT

2025.
12.05.

PÉCS
KODÁLY KÖZPONT

 Bertók
Projekt

JELENKOR

 PANNON
FILHARMONIKUSOK

wWebstar